

ks. Andrzej Kowalczyk

**GENEZA
EWANGELII
ŁUKASZA**

GENEZA EWANGELII ŁUKASZA

Ks. Andrzej Kowalczyk

**GENEZA EWANGELII
ŁUKASZA**

2006

Na okładce
Święty Łukasz, płaskorzeźba z ambony Mateusza Schollera z 1682 r.
w pelplińskiej katedrze.
fot. Krzysztof Mania

© Copyright by ks. Andrzej Kowalczyk, 2006

Nihil obstat

ks. dr Wiesław Lauer
Kancierz Kurii

Gdańsk, dnia 08.05.2006

Imprimatur

ks. dr Wiesław Lauer
Wikariusz Generalny

Gdańsk-Oliwa, dnia 08.05.2006

Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.

83-130 Pelplin, ul. Bpa Dominika 11
tel. 058 536 17 57, fax 058 536 17 26
e-mail: bernardinum@bernardinum.com.pl
www.bernardinum.com.pl

Druk i oprawa: Drukarnia „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin

ISBN 83-7380-405-6
978-83-7380-405-6

Wykaz skrótów

Bb	Biblica
ETL	Ephemerides Theologicae Lovanienses
Expos. Times	Expository Times
JBL	Journal of Biblical Literature
NT	Novum Testamentum
NTS	New Testament Studies
Theol. Stud. u. Krit.	Theologische Studien und Kritiken
ZNW	Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft

WSTĘP

Niniejsza książka jest moją trzecią z kolei książką na temat genezy Ewangelii synoptycznych. W pierwszej, zatytułowanej „Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii świętego Mateusza”¹ starałem się przedstawić jak powstała Ewangelia Mateusza. Wskazałem na to, że powstała niezależnie od innych Ewangelii, w oparciu o Heksateuch i pod wielkim wpływem typologii drugiego Mojżesza oraz drugiego Jozuego. W drugiej książce „Geneza Ewangelii Marka”² starałem się udowodnić, że Marek opierał się na Ewangelii Mateusza, oraz że w redakcji Ewangelii brał pod uwagę proroctwa starotestamentalne o głoszeniu dobrej nowiny z Księgi Izajasza 40,1-11; 52,7-12 oraz z Ps 96,2-3.

Problem powstania Ewangelii Łukasza ściśle łączy się z problemem synoptycznym, a ponieważ ten drugi jest nadal przedmiotem wnikliwych badań i kontrowersji, zatem odnośnie powstania Ewangelii Łukasza jest również wiele opinii. W pierwszym rozdziale przedstawiam pięć z nich, najbardziej rozpowszechnionych. W związku z tym, że już w poprzedniej książce – o genezie Ewangelii Marka – dużo miejsca poświęciłem teoriom synoptycznym, w rozdziale pierwszym staram się je przedstawić w sposób nieco inny, szerszy, kładąc większy nacisk na argumenty za i przeciw. Chciałem, aby czytelnik nie musiał polegać na moich ocenach danej teorii, ale mógł oprzeć się na istotnych w danym przypadku twierdzeniach jej zwolenników, mógł dobrze poznać ich sposób myślenia oraz ich sposób traktowania danych literackich. Wydawało mi się to bardzo ważne, ponieważ poprawna teoria synoptyczna jest podstawą do badań genezy Łk. W zakończeniu rozdziału

¹ A. Kowalczyk, *Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii św. Mateusza*, Gdańsk 1993. Drugie wydanie poprawione: *Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii Mateusza*, Pelplin 2004.

² A. Kowalczyk, *Geneza Ewangelii Marka*, Pelplin 2004.

pierwszego formułuję dwa wnioski: Ewangelia Łukasza jest ostatnią z synoptycznych. Autor korzystał z dwóch poprzednich.

Celem rozdziału drugiego jest ukazanie, w jaki sposób Łukasz redagował strukturę swojej Ewangelii. Punktem wyjścia w tych badaniach stała się dla mnie kolejność perykop w pierwszych trzech Ewangeliach. Już na pierwszy rzut oka widzimy, że niektóre perykopy w Ewangeliach synoptycznych następują w tej samej kolejności, niekiedy we wszystkich trzech Ewangeliach, niekiedy tylko w dwóch. Kolejność perykop w Łk – bardziej zgodna z Mt lub bardziej zgodna z Mk – powinna zasugerować, którą Ewangelię Łukasz wybrał jako podstawę. Następnym problemem, który poruszam w rozdziale drugim jest brak w Łk pewnych perykop zarówno Mk jak i Mt. Problem ten jest różnie wyjaśniany w różnych teoriach synoptycznych, bardzo często tym, że w źródłach używanych przez danego ewangelistę takich perykop po prostu nie było. Jednak żadna z teorii nie odrzuca możliwości eliminowania przez samych ewangelistów pewnych perykop. Jest to ważny problem, dlatego w rozdziale drugim przedstawiam też, jakie są zdania biblistów odnośnie do wyboru perykop przez ewangelistów.

Łukasz nie tylko odrzuca pewne perykopy, również pewne perykopy Mateuszowe i Markowe włącza w innej kolejności. Staram się to także wyjaśnić. Dokonane poprzednio badania kompozycji Mt i Mk pozwoliły mi wnioskować, że w Ewangeliach tych kolejność perykop nie jest przypadkowa, i należało się spodziewać, że Ewangelia Łukasza nie będzie w tym wypadku wyjątkiem. Łukasz postanowił zrehabilitować nową Ewangelię, ponieważ obie poprzednie niezbyt dobrze odpowiadały na zapotrzebowanie środowiska, w którym działał: Ewangelia Mateusza była zbyt związana ze środowiskiem żydowskim, natomiast Ewangelia Marka była zbyt krótka, brakowało w niej bardzo ważnych pouczeń Jezusa. Łukasz miał też swoje własne tematy, które chciał włączyć do Ewangelii, jak np. rola Maryi w dziele zbawienia.

Wydaje mi się, że możemy mówić o trzech etapach redakcji Łk. Etap pierwszy to przystosowanie Mk do koncepcji nowej Ewangelii, etap drugi to przystosowanie do tej koncepcji Ewangelii Mateusza, i etap trzeci: dodanie tekstów własnych Łukasza.

W rozdziale trzecim zajmuję się już nie kompozycją całości lecz strukturą poszczególnych perykop: dlaczego perykopy Łukasze paralelne z Mt lub Mk różnią się? W oparciu o konkretne przykłady staram się wykazać, że istniejące teorie synoptyczne są niewystarczające do wyjaśnienia tego problemu. Według mnie dane literackie wskazują, że ewangeliści świadomie zmieniali swoje źródła, i to bez jakichś literackich lub teologicznych powodów. W rozdziale tym poruszam między innymi trudny do wyjaśnienia problem różnic dwóch wielkich bloków perykop: opowiadania o dzieciństwie w Mt i Łk oraz Kazania na Górze w Mt i w Łk. Różnice te trzeba wyjaśnić, jeśli przyjmuje się, że Łukasz znał Mt. Dlaczego inne opowiadanie

o dzieciństwie Jezusa? Łukasz chce szerzej przedstawić historię wydarzeń mesjańskich, bardziej związać ze świątynią Jerozolimską oraz podkreślić rolę Maryi. Usunięcie przez Łukasza wielu perykop z Kazania na Górze, które ściśle łączą się ze środowiskiem żydowskim nie stanowi trudności, ale włączenie nowych perykop rodzi pytanie, czy rzeczywiście Łukasz znał Kazanie na Górze w formie Mateuszowej. Otóż jestem przekonany, że zmiany dokonane w tym wypadku przez Łukasza łączą się z nową, jego własną koncepcją kazania. Jeśli chodzi o inną genealogię Jezusa w Łk niż w Mt, komentatorzy starają się wyjaśnić, dlaczego są między nimi różnice, ale jeśli się przyjmuje zależność literacką Łk od Mt, powstaje pytanie, dlaczego Łukasz umieszcza inną genealogię; dlaczego ta inna była dla niego ważna.

Nie jest możliwe, aby w niezbyt obszernej publikacji wyjaśnić wszystkie różnice w strukturze perykop i w ich słownictwie. Wybrałem te perykopy z Ewangelii Łukasza, Mateusza i Marka, które mogą budzić największe trudności.

Teksty biblijne w języku greckim cytuję z: „The Greek New Testament. Edited by Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, and Allen Wikgren in cooperation with the Institute for New Testament Textual Research, Münster / Westphalia. Third Editio”. 1975. Teksty biblijne w języku polskim cytuję z: „Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, które opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tyńskich. Wydanie trzecie poprawione”. Poznań – Warszawa 1980.

1. Pięć najbardziej popularnych teorii odnośnie do genezy Ewangelii Łukasza

1. Źródłem Łk – Mt i Mk

Autorem najstarszej teorii odnośnie do relacji literackich między Ewangelią jest św. Augustyn (354-430). Według niego pierwszą Ewangelią była Ewangelia Mateusza. Marek skrócił Mt, a Łukasz oparł się na dwóch poprzednich. Opinia św. Augustyna przyjmowana była bez zastrzeżeń prawie aż do połowy XVII w. W wieku XX i XXI została niemal całkowicie wyparta przez teorię dwóch źródeł, bronili ją jeszcze John Chapman³ oraz B. C. Butler⁴. Ten ostatni starał się wykazać, że teksty Q, które posiada także Mk, pochodzą z Mt. Dużo miejsca w analizach literackich Butlera zajmuje Kazanie na Górze z Ewangelii Mateusza (5,3-7,27) oraz kazanie paralelne w Ewangelii Łukasza (6,20-49). Chociaż kazanie Łukasze jest trzy razy krótsze niż Kazanie na Górze, Butler uważa, że jest ono tym samym kazaniem i podkreśla, że poza „Biada” oraz trzema dłuższymi wierszami, cała treść kazania Łukasze znajduje paralelizm w Mt. Według niego trudno się zgodzić z tym, aby kazanie, które miało szczególne znaczenie dla ruchu mesjańskiego, było przekazywane według dwóch różnych tradycji⁵. Butler jest przekonany, że różnice między wersją Mateusową a Łukasze pochodzą od samych ewangelistów i są związane z adresatami. Mateusz według niego świadomie poddał kazanie judaizacji, aby je dobrze osadzić w środowisku palestyńskim.

³ J. H. Chapman, *Matthew, Mark and Luke. A Study in the Order and Interpretation of the Synoptic Gospels*, ed. J. M. Burton, London 1937.

⁴ B. C. Butler, *The Originality of St Matthew. A Critique of The Two-Document Hypothesis*, Cambridge 1951.

⁵ B. C. Butler, *The Originality of St Matthew.*, dz. cyt. s. 38.

A oto trzy kolejne argumenty Butlera⁶:

1) Łk 6,23 *idou gar ho misthos humōn polus en tō ouranō*; cfr Mt 5,12 *hoti ho misthos humōn polus en tois ouranois*. Słowo *misthos* (nagroda) jest typowo Mateuszowe. W Mt występuje 10 razy, natomiast jeden raz w Mk, jeden raz w J, jeden raz w Dz i trzy razy w Łk: w powyższym przypadku, w 6,35 – w tekście paralelnym do Mt 6,46, oraz w 10,7, gdzie odpowiada w Mt słówku *trofē* (utrzymanie), zresztą bardziej odpowiedniemu w tym kontekście niż *misthos*.

2) Łk 6,24 *apechete tēn paraklēsis umōn*. Formuła ta nie występuje w Mt. Butler jednak zwraca uwagę, że Łukasz dla wyrażenia „odbierać” używa zwykle słówka *apolambanein* (5 razy), którego inni ewangelisti w tym sensie nie używają. *Apolambanein* używa on np. w przypowieści o bogaczu i Łazarzu 16,25 *hoti apelabes ta agatha sou*. Słowo *apechō* w kazaniu Łukaszkowym należy tłumaczyć tym, że w Kazaniu na Górze Mateusz 3 razy używa tego słówka w formule: *apechousin ton misthon autōn* (Mt 6,2.5.15).

3) Łk 6,27 *all' humin legō tois akouousin*. Jezus zwraca się tutaj nie tylko do uczniów, jak z błogosławieństwami, ale do tłumu. Jednak trudno nie zauważyć charakteru redakcyjnego tego tekstu. W miejscu paralelnym w Mt 5,43-44 czytamy: *ēkousate hoti errethē, Agapēseis ton plemion sou kai misēseis ton echthron sou. egō de legō humin, agapate tous echtrous humōn...* Łukasz swoim zwyczajem opuścił to, co miało szczególny związek ze środowiskiem żydowskim, czyli cytował z Kpł 19,18, ale pozostawił z formuły Mateuszowej słowo *akouō* (słuchać).

Według Butlera wpływ Mt na Łk widać także w tekstach, które Łukasz przeniósł z Kazania na Górze do innych kontekstów i podaje on siedem przykładów. Pierwszy z nich dotyczy Łk 14,34-35 paralelny do Mt 5,13⁷.

Mt 5,13	Łk 14,34-35
<i>Humeis este to halas tēs gēs ean de to halas mōranthē, en tini halisthēsetai; eis ouden ischuei eti ei mē blēthen eksō katapatheisthai hupo tōn anthrōpōn.</i>	<i>34 Kalon oun to halas ean de kai to halas mōranthē, en tini artuthēsetai; 35 oute eis gēn oute eis koprian eutheton estin eksō ballousin auto. ho echōn ōta akouein akouetō.</i>

Powyższy fragment Łukasza nie jest w kontekście Markowym, ale widać w nim ślady słownictwa Mk 9,50 (słówka *kalon* i *artuein*), zasadniczo jego forma pochodzi jednak od Mt.

Wpływ Mt na strukturę perykop Łk Butler widzi w całej Ewangelii Łukasza. Zobaczmy jeden z przykładów, szczególnie interesujący, ponieważ chodzi o frag-

⁶ Tamże, s. 38-39.

⁷ Tamże, s. 42.

ment perykopy Mateuszowej, której Łukasz nie posiada (setnik z Kafarnaum), który jednak znajduje się w perykopie własnej Łukasza (odrzućcie Żydów)⁸.

Mt 8,11-12	Łk 13,28-29
<i>11 legō de humin hoti polloi apo anamolōn kai dsmōn hēksousin kai anaklithēsontai meta Abraam kai Isaak kai Iakōb en tē basileia tōn ouranōn 12 hoi de huioi tēs basieleias ekblēthēsontai eis to skotos to eksōteron ekei estai ho klauthmos kai ho brugmos tōn odontōn.</i>	<i>13 ekei estai ho klauthmos kai ho brugmos tōn odontōn, hotan opsēsthe Abraam kai Isaak kai Iakōb kai pantas tous profētas en tē basileia tou theou, humas de ekballomenous eksō. 29 kai hēksousin apo anamolōn kai dsmōn kai apo borra kai notou kai anaklithēsontai en tē basileia tou theou.</i>

Butler najpierw stwierdza, że formuła: „Tam będzie płacz i zgrzytanie zębów” jest typowo Mateuszowa, występuje bowiem w Mt sześć razy, a w Ewangelii Łukasza tylko w tym miejscu. Następnie wskazuje, że *ekei* jest użyty w tym kontekście przez Łukasza niezbyt zgodnie z zasadami języka greckiego, oraz że formuły „wszyscy prorocy” i „z północy i południa” są wyraźnie Łukaszowymi dodatkami. Słowo „wszyscy” jest dla Łukasza typowe. Tekst Mateusza wydaje się być bardziej oryginalny. Zresztą cała perykopa w Łk, w której znajduje się ten fragment, jest niejasna. Np. co ma oznaczać w Łk „Skoro Pan domu wstanie”? Czy nie jest to reminiscencja uczty, o której w perykopie Łukaszowej mowa jest później (ale w Mt wcześniej)? Podobnych przypadków wpływu Mt na Łk Butler omawia jeszcze piętnaście.

1.2. Źródłem Łk – Mt

W drugiej połowie osiemnastego wieku Ewangelie Łukasza przestawił na drugą pozycję angielski biblista Henry Owen⁹. Według niego pierwszą Ewangelią była Ewangelia Mateusza, drugą Łukasza, a trzecią Marka. Nieco później taką samą kolejność Ewangelii przyjął niemiecki biblista Johann Jacob Griesbach¹⁰. Jego teoria została dobrze przyjęta w środowisku biblistów protestanckich, ale później, w drugiej połowie dziewiętnastego wieku, ustąpiła teorii dwóch źródeł. Do teorii Owena-

⁸ Tamże, s. 49-50.

⁹ H. Owen, *Observations on the Four Gospels; Tending Chiefly to Ascertain the Time of their Publications; and to Illustrate the Form and Manner of their Composition*, London 1764.

¹⁰ J. J. Griesbach, *Commentatio qua Marci evangelium totum e Mathaei et Lucae commentaries decerptum esse demonstrator*, Jena 1789.

Griesbacha wrócił w latach sześćdziesiątych dwudziestego wieku W. R. Farmer¹¹ i poparli go tacy uczeni jak: B. Orchard¹², D. L. Dungan¹³, H. H. Stoldt¹⁴, C. S. Mann¹⁵, H. Riley¹⁶.

Dla Griesbacha argumentem na przyjęcie Ewangelii Łukasza jako drugiej stały się przede wszystkim wyrażenia połączone (conflations) w Ewangelii Marka. Wyrażenie połączone polega na tym, że Marek pewną myśl wyraża przy pomocy zdania, którego jeden człon posiada Mateusz a drugi Łukasz. Oto przykład wyrażenia połączonego w Mk 1,32 podany przez F. Bleeka¹⁷:

Mt 8,16	Mk 1,32	Łk 4,40
Z nastaniem wieczora (<i>opsias de genomenēs</i>)	Z nastaniem wieczora, gdy słońce zaszło (<i>opsias de genomenēs, hote edu ho hēlios</i>)	O zachodzie słońca (<i>dunontos de tou hēliou</i>)

F. Bleek, zwolennik teorii Griesbacha, twierdzi, że jest niemożliwe, aby Mateusz i Łukasz niezależnie od siebie podzielili się tekstem Marka w taki sposób.

Niekiedy wyrażenia połączone znajdują się w tekście szerszym niż jedno zdanie. Oto przykład podany przez Ph. Rollanda¹⁸:

Mt 26,39	Mk 14,35-36	Łk 22,41-42
upadł na twarz i modlił się tyimi słowami:	upadł na ziemię i modlił się, żeby	upadł na kolana i modlił się tyimi słowami:

¹¹ W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, New York 1964; tenże: *The Lachmann Fallacy*, NTS 14 (1967-1968), s. 275 n.; tenże: *Jesus and Gospel, Tradition, Scripture and Canon*, Philadelphia 1982.

¹² B. Orchard, *Matthew, Luke and Mark*, Manchester 1976; tenże: *A Synopsis of the Four Gospels in Greek, Arranged according to the Two-Gospel Hypothesis*, Macon 1983.

¹³ D. L. Dungan, *Mark – The Abridgement of Matthew and Luke*, [w:] *Jesus and Man's Hope*, red. D. Hadidian, t. 1, Pittsburgh 1970, s. 51-97; tenże: *Theory of Synopsi Construction*, Bb 61 (1980) 325 n.

¹⁴ H. H. Stoldt, *Geschichte und Kritik der Markushypothese*, Göttingen 1977.

¹⁵ C. S. Mann, *Mark. A New Translation with Introduction and Commentary*, Garden City, NY 1986, s. 270-272.

¹⁶ H. Riley, *The Making of Mark: An Exploration*, Macon 1989, s. 50-51.

¹⁷ F. Bleek, *An Introduction to the New Testament*, red. J. F. Bleek, t. I, Edinburgh 1869, s. 261.

¹⁸ Ph. Rolland, *Les premiers Évangiles. Un nouveau regard sur le probleme synoptique* (LD 116), Paris 1984, s. 28.

– jeśli to możliwe –
ominie Go ta godzina.

„Ojcze mój, jeśli to możliwe, niech Mnie ominie ten kielich!»	I mówił: «Abba, Ojcze, dla Ciebie wszystko jest możliwe, zabierz ten kielich ode Mnie!»	«Ojcze, jeśli chcesz, zabierz ode Mnie ten kielich!»
--	--	--

Według Ph. Rollanda¹⁹ w Ewangelii Marka znajduje się aż 106 wyrażen połączonech:

1) Mk 1,4-5 / Łk 3,3 / Mt 3,6;
Mk 1,12-13 / Mt 4,1 / Łk 4,1;
Mk 1,28 / Łk 4,37 / Mt 4,24;
Mk 1,32 / Mt 8,16 / Łk 4,40;
Mk 1,32-34 / Mt 4,24 / Łk 4,40-41;
Mk 1,38 / Mt 8,18 / Łk 4,34;
Mk 1,42 / Łk 5,13 / Mt 8,3;
Mk 1,43-44 / Łk 5,14 / Mt 8,4;
Mk 2,3 / Łk 5,18 / Mt 9,2;
Mk 2,6 / Łk 5,21 / Mt 9,3;
Mk 2,7 / Łk 5,21 / Mt 9,3;
Mk 2,8 / Łk 5,22 / Mt 9,4;
Mk 2,13-14 / Łk 5,27 / Mt 9,9;
Mk 2,15 / Mt 9,10 / Łk 5,29;
Mk 2,18 / Mt 9,14 / Łk 5,33;
Mk 2,19 / Łk 5,34 / Mt 9,15;
Mk 2,21 / Mt 9,16 / Łk 5,36;
Mk 2,22 / Łk 5,37 / Mt 9,17;
Mk 2,24 / Mt 4,25 / Łk 6,17;
Mk 3,8 / Mt 4,25 / Łk 6,17;
Mk 3,31-32 / Mt 12,46 / Łk 8,19;
Mk 4,2 / Mt 13,3 / Łk 5,3;
Mk 4,8 / Mt 13,8 / Łk 8,8;
Mk 4,10 / Łk 8,9 / Mt 13,10;
Mk 4,11 / Mt 13,11 / Łk 8,10;
Mk 4,14-15 / Mt 13,19 / Łk 8,11;
Mk 4,15 / Łk 8,12 / Mt 13,19; | Mk 9,31 / Łk 9,43 / Mt 17,22;
Mk 9,33-34 / Łk 9,46 / Mt 18,1;
Mk 9,35-36 / Mt 18,1 / Łk 9,47;
Mk 10,22 / Łk 18,23 / Mt 19,22;
Mk 10,22-23 / Mt 19,22 / Łk 18,24;
59) Mk 10,27 / Mt 19,26 / Łk 18,27;
60) Mk 10,29 / Mt 19,29 / Łk 18,29;
61) Mk 10,46 / Łk 18,35 / Mt 20,29;
Mk 10,49 / Łk 18,40 / Mt 20,32;
Mk 10,51 / Łk 18,40 / Mt 20,32;
Mk 11,2 / Mt 21,9 / Łk 19,38;
Mk 11,9-10 / Mt 21,9 / Łk 19,38;
Mk 11,11 i 15 / Mt 21,12 / Łk 19,45;
Mk 11,11 i 19 / Mt 21,17 / Łk 21,37;
Mk 11,27 / Mt 21,23 / Łk 20,1;
Mk 12,2 / Łk 20,10 / Mt 21,34;
Mk 12,2-5 / Łk 20,10-12 / Mt 21,36;
Mk 12,6 / Łk 20,13 / Mt 21,37;
Mk 12,14 / Mt 22,17 / Łk 20,22;
Mk 12,15 / Łk 20,24 / Mt 22,19;
Mk 12,26 / Mt 22,31 / Łk 20,37;
Mk 12,26 / Łk 20,37 / Mt 22,31;
Mk 12,28 i 32 / Mt 22,34 / Łk 20,39;
Mk 13,1 / Łk 21,5 / Mt 24,1;
Mk 13,11 / Łk 12,11 / Mt 10,19;
Mk 13,33 i 35 / Łk 21,36 / Mt 24,42;
Mk 14,1 / Mt 26,2 / Łk 22,1; |
|---|--|

¹⁹ Ph. Rolland, *Les premiers Évangiles*, dz. cyt., s. 110-122.

Mk 4,19 / Mt 13,22 / Łk 8,14;
Mk 4,36 / Łk 8,22 / Mt 8,23;
Mk 4,37 / Mt 8,34 / Łk 8,23;
Mk 4,39 / Łk 8,24 / Mt 8,26;
Mk 4,40-41 / Mt 8,26 / Łk 8,25;
Mk 5,2-3 / Mt 8,28 / Łk 8,27;
Mk 5,7 / Mt 8,29 / Łk 8,28;
Mk 5,12 / Mt 8,31 / Łk 8,32;
Mk 5,15 / Mt 8,33 / Łk 8,35;
Mk 5,21 / Łk 8,40 / Mt 9,1;
Mk 5,23 / Łk 8,50 / Mt 9,18;
Mk 5,24 / Łk 8,42 / Mt 9,19;
Mk 5,34 / Łk 8,48 / Mt 9,22;
Mk 5,37 i 40 / Łk 8,51 / Mt 9,25;
Mk 5,38 / Mt 9,23 / Łk 8,52;
Mk 5,39 / Mt 9,24 / Łk 8,52;
Mk 5,41-42 / Łk 8,54 / Mt 9,25;
Mk 6,31-32 / Łk 9,10 / Mt 14,13;
Mk 6,33 / Mt 14,13 / Łk 9,11;
Mk 6,39 / Łk 9,14 / Mt 14,19;
Mk 8,27 / Łk 9,18 / Mt 16,13;
Mk 8,34 / Łk 9,23 / Mt 16,24;
Mk 9,9-10 / Mt 17,9 / Łk 9,36;
Mk 9,14-15 / Mt 17,14 / Łk 9,37;
Mk 9,18 i 22 / Łk 9,39 / Mt 17,15;
Mk 9,25 / Łk 9,42 / Mt 17,18;

Mk 14,1 / Łk 22,2 / Mt 26,4;
Mk 14,11 / Łk 22,6 / Mt 22,7;
Mk 14,12 / Mt 26,17 / Łk 22,7;
Mk 14,12-13 / Mt 26,17 / Łk 22,8;
Mk 14,16 / Mt 26,19 / Łk 22,13;
Mk 14,17-18 / Mt 26,20 / Łk 22,14;
Mk 14,18 / Mt 26,21 / Łk 22,15;
Mk 14,20 / Łk 22,23 / Mt 26,23;
Mk 14,30 / Łk 22,34 / Mt 26,34;
Mk 14,35-36 / Mt 26,39 / Łk 22,42;
Mk 14,37 / Łk 22,46 / Mt 26,40;
Mk 14,45 / Łk 22,47 / Mt 26,49;
Mk 14,65 / Mt 26,67 / Łk 22,64;
Mk 14,66-67 / Mt 26,69 / Łk 22,56;
Mk 14,68 / Łk 22,57 / Mt 26,70;
Mk 14,71 / Mt 26,74 / Łk 22,60;
Mk 15,26 / Łk 23,38 / Mt 27,37;
Mk 15,32 / Łk 23,35 / Mt 27,42;
Mk 15,41 / Mt 27,55 / Łk 23,49;
Mk 15,42 / Mt 27,57 / Łk 23,54;
Mk 15,43 / Mt 27,58 / Łk 23,52;
Mk 15,46 / Mt 27,59 / Łk 23,53;
Mk 16,1-2 / Mt 28,1 / Łk 24,1;
Mk 16,2 / Łk 24,1 / Mt 28,1;
Mk 16,3-4 / Mt 28,2 / Łk 24,2;
Mk 16,8 / Mt 28,2 / Łk 24,9.

Według Griesbacha Łukasz, jako drugi, zastępował wyrażenie Mateusza swoim własnym, natomiast Marek umieszczał w tekście paralelnym zarówno wyrażenie Mateuszowe jak i Łukaszowe. Nie jest to jednak jedynie możliwe wyjaśnienie. Przyjęcie Mt jako pierwszego a Mk jako drugiego też nie sprzeciwia się conflation.

Farmer uważa, że przesunięcie Ewangelii Marka (a nie Łukasza) na trzecią pozycję pozwala nam łatwiej wyjaśnić takie zjawiska literackie w pierwszych trzech Ewangeliach jak: 1) Kolejność perykop i ich treść, 2) Zgodność Mt i Łk przeciwko Markowi (minor agreements), oraz 3) Związek kolejności i stopnia podobieństwa perykop w Mt i Mk z jednej strony i Łk i Mk z drugiej²⁰.

1) Kolejność perykop i ich treść

Farmer zwraca uwagę, że Marek prawie nigdy nie odchodzi od kolejności perykop wspólnej dla Mateusza i Łukasza. Innymi słowy Mateusz i Łukasz prawie

²⁰ W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, New York 1964, s. 211.

nigdy nie zgadzają się ze sobą przeciwko Markowi. Z tego Farmer wyciąga dwa wnioski. Pierwszy – przeciwko teorii dwóch źródeł – że Łukasz musiał znać Ewangelię Mateusza, ponieważ wiedział, czy Marek zgadza się z Mateuszem, oraz drugi wniosek, iż Marek najprawdopodobniej był trzeci, ponieważ nie mając informacji o właściwej chronologii wydarzeń, trzymał się chronologii przyjętej wspólnie przez dwóch poprzednich ewangelistów. Jeżeli Mateusz i Łukasz nie byli ze sobą zgodni w kolejności perykop, Marek jako trzeci – twierdzi Farmer, szedł albo za pierwszym, albo za drugim. Był on w kolejności perykop ograniczony przez dwie pierwsze Ewangelie.

Według Farmera taki wniosek jest łatwiejszy do przyjęcia niż wyjaśnienia w ramach teorii św. Augustyna. Pyta zatem dlaczego Łukasz jako trzeci, w przypadku, kiedy Mt i Mk nie są w kolejności perykop ze sobą zgodni, wybiera zasadniczo Marka? Przecież Mk dla Łukasza nie jest Ewangelią preferowaną, ponieważ często od niej odchodzi, tak w kolejności perykop jak i w ich treści.

Z wnioskiem Farmera nie zgadza się jednak umieszczenie przez Marka perykopy o wyrzuceniu przekupniów ze świątyni w kolejności niezgodnej z Mt i Łk. Mateusz i Łukasz umieszczają to wydarzenie w dzień tryumfalnego wjazdu Jezusa do świątyni, natomiast Marek dzień później. Farmer podkreśla, że żadna z teorii synoptycznych nie może wyjaśnić tego faktu. Pozostając przy teorii Griesbacha trzeba po prostu przyjąć, że Marek nie trzymał się niewolniczo kolejności perykop w Mt i Łk.

Farmer niesłusznie interpretuje problem kolejności perykop w Ewangeliach synoptycznych jako trudność dla teorii św. Augustyna. Mateusz i Łukasz prawie nigdy nie zgadzają się ze sobą przeciwko Mk w kolejności perykop, ponieważ Łukasz wybrał kolejność perykop w Mk jako podstawę struktury dla swojej Ewangelii. Jest prawdą, że Łukasz niekiedy odchodzi od kolejności Marka. Odchodzi wtedy, kiedy kolejność Markowa nie odpowiada logice jego (Łukaszowej) kompozycji. Farmer twierdzi, że Łukasz nie preferuje Mk. Jeżeli weźmiemy pod uwagę liczbę zmian kolejności perykop w Łk w stosunku do Mt i Mk, to będziemy musieli stwierdzić, że właśnie Marka preferuje. Łukasz zmienia 10 razy kolejność perykop Markowych, natomiast aż 43 razy kolejność perykop Mateuszowych²¹. Nie można też mówić o szczególnej bliskości Łukasza do Mt w treści perykop, różni się on od Mk w takim samym stopniu, co od Mt.

Argument z treści perykop polega na tym, że w większości przypadków Mk jest bliższy Mt, kiedy Łk jest od nich obu pod kątem formy literackiej dalej, natomiast jest bliższy Łukaszowi, kiedy oddala się od Mt. Zjawisko to według Farmera najłatwiej wyjaśnić, kiedy się przyjmie, że Marek znał Ewangelię Mateusza i Łu-

²¹ Por. tabelę „Drugi etap redakcji Łk” w rozdz. 2.3.

kasza. Jeśli przyjmujemy teorię św. Augustyna, należałoby przyjąć fakt, że Łukasz, kiedy kopiował Marka, sprawdzał tekst paralelny w Mt, i gdy ten odchodził od Mt, ściślej trzymał się Marka, natomiast prawie nigdy nie kopiował Mt, kiedy ten różnił się od Mk. Takiego założenia redakcyjnego według Farmera przyjąć nie można²².

Niestety, musimy stwierdzić, że Farmer uważa za niemożliwe w stosunku do Łukasza to, co w stosunku do Marka sam przyjmuje.

Jeżeli Marek jako trzeci korzystał z obu źródeł i mógł pod względem formy literackiej zbliżyć się zarówno do Mt jak i Łk, to również Łukasz jako trzeci mógł sprawdzać oba źródła i zachowywać większą niezależność od obu lub zbliżyć się do Mk. Można jednak postawić pytanie: dlaczego Łukasz tak czynił? Otóż mógł kierować się trzema motywami: 1) W przypadku niezgodności Mt z Mk odpowiadała mu forma Markowa, dlatego szedł za nią, 2) W przypadku zgodności Mt z Mk obie formy nie odpowiadały mu, 3) Łukasz chciał po prostu nadać perykopie nową formę literacką.

Przeanalizujmy kolejnych pięć perykop zgodnych ze sobą w kolejności wspólnych wszystkim trzem synoptykom.

Mt	Mk	Łk
1) 3,1-12 Jan Chrzciciel	1,2-8	3,1-18
2) 3,13-17 Chrzcist Jezusa	1,9-11	3,21-22
3) 4,1-11 Kuszenie Jezusa	1,12-13	4,1-13
4) 8,14-15 Uzdrawienie teściowej Piotra	1,29-31	4,38-39
5) 8,16 Liczne uzdrawienie	1,32-34a	4,40-41a

1) Jan Chrzciciel

Mt 3,1-12	Mk 1,2-8	Łk 3,1-18
1 En de tais hēmerais ekeinai paraginetai Iōannēs ho baptistēs kērussōn en tē erēmō tēs Ioudaias, 2 [kai] legōn, Metanoēite, ēggiken gar hē basileia tōn ouranōn. 3 houtos gar estin ho		1-2 [określenie chronologii, które nie występuje w Mt i Mk] 3 kai ēlthen eis pasan [tēn] perichōron tou Iordanou <u>kērussōn baptisma metanoias eis afesin hamartiōn.</u>

²² W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, dz. cyt., s. 216.

<p>hrētheis dia Hsaiou tou profētou legontos,</p> <p>Fōnē boōntos en tē erēmō, Hetoimasate tēn hodon kuriou, eutheias poieite tas tribous autou.</p> <p>4 Autos de ho Iōannēs eichen to enduma autou apo trichōn kamēlou kai dzōnēn dermatinēn peri tēn osfun autou. hē de trofē ēn autou akrides kai</p>	<p>2 Kathōs <u>gegraptai</u> en tō Hsaia tō profētē <u>Idou apostellō ton aggelon mou pro prosōpo sou. hos kataskeuasei tēn hodon sou</u></p> <p>3 fōnē boōntos en tē erēmō, Hetoimasate tēn hodon kuriou, eutheias poieite tas tribous autou,</p> <p>4 egeneto Iōannēs ho baptidzōn en tē erēmō <u>kērussōn baptisma metanoiās eis afesin hamartiōn.</u></p> <p>5 kai <u>ekseporeueto pros auton pasa hē Ioudaia</u> chōra kai hoi Iērosolumitai pantes, <u>kai ebaptidzonto hup' autou en tō Iordanē potamō eksomologoumenoi tas hamartias autōn.</u></p> <p>6 kai ēn ho Iōannēs endumenos <u>trichas kamelou kai dzōnēn dermatinēn peri tēn osfun autou.</u> kai esthiōn <u>akridas kai meli agrion.</u></p>	<p>4 hōs <u>gegraptai</u> en biblō logōn Hsaiou tou profētou,</p> <p>Fōnē boōntos en tē erēmō, Etoimasate tēn hodon kuriou, eutheias poieite tas tribous autou</p> <p>5 <u>pasa faragks plērōthēsetai kai pan oros kai bounos tapeinōthēsetai. kai estai ta skolia eis eutheian kai hai tracheiai eis hodous leias</u> 6 <u>kai opsetai pasa sarks to sōtērion tou theou.</u></p>
---	--	---

<p><u>meli agrion. 5</u> tote <u>ekseporeueto pros</u> <u>auton Iērosoluma kai pasa</u> <u>hē Ioudaia</u> kai pasa hē perichōros tou Iordanou, 6 kai <u>ebaptidzonto en tō</u> <u>Iordanē potamō hup' au-</u> <u>tou eksomologoumenoi tas</u> <u>hamartias autōn.</u></p> <p>7 Idōn de pollus tō Fari- saiōn kai Saddoukaiōn erchomenous epi to bap- tima eipen autois, <i>Genne-</i> <i>mata echidnōn, tis hupede-</i> <i>iksen humin fugein apo tēs</i> <i>mellousēs orgēs; 8 poiēsate</i> <i>oun karpon aksion tēs</i> <i>metanoias 9 kai mē doksēte</i> <i>legein en heautois, Patera</i> <i>echomen ton Abraam, legō</i> <i>gar humin hoti dunatai ho</i> <i>theos ek tōn lithōn toutōn</i> <i>egeirai tekna tō Abraam.</i> 10 ēdē de hē aksinē pros tēn hridzan tōn dendrōn keitai pan oun dendron mē poio- un karpon kalon ekkopte- tai kai eis pur balletai.</p> <p>11 Egō men humas bap- tidzein hudati eis meta- noian</p>	<p>7 kai ekērussen legōn, <u>Erchetai ho ischuroteros</u> <u>mou opisō mou, ou ouk</u> <u>eimi hikanos kupsas lusai</u> <u>ton humanta tōn hu-</u> <u>podēmatōn autou</u> 8 egō ebaptisa humas hudati, autos de baptisei humas en pneumati hagiō.</p>	<p>7 Elegen oun tois ekpo- reuomenois ochlois bap- tisthēnai hup' autou, <i>Gennēmata echidnōn, tis</i> <i>hupedeiksen humin fu-</i> <i>gein apo tēs mellousēs</i> <i>orgēs; 8 poiēsate oun</i> <i>karpous aksious tēs me-</i> <i>tanoias kai mē arksēsthe</i> <i>legein en heautois, Pate-</i> <i>ra echomen ton Abraam,</i> <i>legō gar humin hoti du-</i> <i>natai ho theos ek tōn</i> <i>lithōn toutōn egeirai</i> <i>tekna tō Abraam. 9 ēdē</i> <i>de kai hē aksinē pros tēn</i> <i>hridzan tōn dendrōn</i> <i>keitai pan oun dendrōn</i> <i>mē poioun karpon kalon</i> <i>ekkoptetai kai eis pur</i> <i>balletai.</i></p> <p>[10-14 Jan odpowiada na pytania. 15 Lud zastanawia się kim jest Jan. Tych tek- stów nie mają Mt i Mk] 16 apekrinato legōn pa- sin ho Iōannēs, <i>Egō men hudati bap-</i> <i>tidzō humas</i> <u>erchetai de ho ischurote-</u></p>
--	---	--

<p>ho de opisō mou erchomenos ischuroteros mou estin, ou ouk eimi hikanos ta hupodēmata bastasai <i>autos humas baptisei en pneumati hagiō kai puri</i></p> <p>12 <i>hou to ptuon en tē cheiri autou, kai diakatharizei tēn halōna autou, kai sunakseis ton siton autou eis tēn apothēkēn, to de achuron katakauseis puri asbestō.</i></p>		<p><i>ros mou. ou ouk eimi hikanos lusai ton himanta tōn hupodēmatōn autou</i> <i>autos humas baptisei en pneumati hagiō kai puri</i></p> <p>17 <i>hou to ptuon en tē cheiri autou diakatharizei tēn halōna autou kai sunagagein ton siton eis tēn apothēkēn autou, to de achuron katakauseis puri asbestō.</i> 18 Polla men oun kai hetera parakalōn euēggelidzeto ton laon.</p>
---	--	---

Ogólnie rzecz biorąc Łk jest bliższy Mateuszowi niż Markowi. Tekst Marka jest o wiele krótszy od pozostałych synoptyków. W pięciu fragmentach Mk jest zgodny z Mt przeciwko Łk. W czterech fragmentach Mk jest zgodny z Łk przeciwko Mt. W trzech fragmentach Łk się zgadza z Mt przeciwko Mk. Pomijając fragmenty własne Łukasza, Mk we fragmentach paralelnych nie jest bliższy Mateuszowi niż Łukaszwowi. Widzimy, że zasada „Łukasz nie kopiuje Mt przeciwko Mk” tutaj się nie sprawdza.

2) Chrzczenie Jezusa

Mt 3,13-17	Mk 1,9-11	Łk 3,21-22
<p>13 Tote paraginetai ho Iēsous apo tēs Galilaias epi ton Iordanēn pros ton Iōannēn tou baptisthēnai hup' autou. 14 ho de Iōannēs diekōlouen auton legōn, Egō chreian echō hupo sou baptisthēnai, kai su erchē pros mē; 15 apokritheis de ho Iēsous eipen pros auton, Afes arti, houtōs gar prepon</p>	<p>9 kai <u>egeneto</u> en ekeinaiis tais hēmeraiis ēlthen Iēsous apo Nadzaret tēs Galilaias</p>	<p>21 <u>Egeneto</u> de en tō baptisthēnai hapanta ton laon</p>

<p>estin hēmin plērōsai pasan diakosunēn. tote afiēsīn auton. 16 baptistheis de ho Iēsous euthus anebē apo tou hudatos kai idou <i>ēneōchthēsan</i> [autō] hoi ouranoi, kai eiden [to] pneuma [tou] theou <u>katabainon</u> hōsei peristeran [kai] erchomenon ep'auton 17 <u>kai idou fōnē ek tōn ouranōn</u> legousa, Houtos estin ho hios mou ho agapētos, en hō eudokēsa.</p>	<p>kai ebaptisthē eis ton Iordanēn hupo Iōannu. 10 kai euthus anabainōn ek tou hudatos eiden schidzomenous tous ouranous kai to pneuma hōs peristeran <u>katabainon</u> eis auton</p> <p>11 <u>kai fōnē egeneto ek tōn ouranōn</u>, <i>Su ei ho huios mou ho agapētos</i>, <u>en soi eudokēsa</u>.</p>	<p>kai Iēsou baptisthentos kai proserchomenou <i>aneōchthēnai</i> ton ouranon 22 kai katabēnai to pneuma to hagion sōmatikō eidei hōs peristeran ep'auton,</p> <p>kai fōnē eks ouranou genesthai, <i>Su ei ho huios mou ho agapētos</i>, <u>en soi eudokēsa</u>.</p>
---	--	--

Mk i Łk ze względu na brak dialogu Jezusa z Janem Chrzcicielem wyraźnie różnią się od Mt. Usunięcie tego dialogu przez Marka i Łukasza jest bardzo prawdopodobne, ponieważ osoba Jana Chrzciciela nie miała takiego znaczenia dla adresatów ich Ewangelii, co dla adresatów Mt. Poza tym nie można powiedzieć, aby Mk był o wiele bliższy Mateuszowi albo Łukaszowi. Jest godne podkreślenia, że w ostatnim wierszu Marek jest dwa razy zgodny z Mt przeciwko Łk, oraz dwa razy jest zgodny z Łk przeciwko Mateuszowi, raz Mt i Łk są zgodni przeciwko Markowi. I w tym wypadku zasada redakcyjna podana przez Farmera nie sprawdza się.

3) Kuszenie Jezusa

Mt 4,1-11	Mk 1,12-13a	Łk 4,1-2
<p>1 Tote ho Iēsous anēchthē eis tēn erēmōn hupo tou pneumatōs peirasthēnai hupo tou diabolō. 2 kai nēsteusas hēmeras tessarakonta kai nuktas tessarakonta husteron <i>epeinasen</i>. 3 Kai proselthōn ho peiradzōn <i>eipen autō</i>, <i>Ei huios ei tou theou, eipe hina hoi lithoi houtoi artoi genōntai</i>. 4 ho de apokritheis eipen, <i>Ge-</i></p>	<p>12 Kai euthus to pneuma auton ekballei eis tēn erēmōn. 13 kai ēn <i>en tē erēmō tessarakonta hēmeras peiradzomenos hupo tou</i> Satana, kai ēn meta tōn thērion,</p>	<p>1 Iēsous de plērēs pneumatōs hagiou hupestrepesen apo tou Iordanou, kai ēgeto en tō pneumatī <i>en tē erēmō</i> 2 <i>hēmeras tessarakonta peiradzomenos hupo tou</i> diabolou. kai ouk efagen ouden en tais hēmerais ekeinai, kai suntelestheisōn autōn <i>epeinasen</i>. 3 <i>Eipen de autō</i> ho diabolos, <i>Ei huios ei tou theou, eipe tō lithō toutō</i></p>

<p><i>graptai,</i> <u>Ouk ep'artō monō dzēsetai ho anthrōpos. all' epi panti hrēmati ekporeuomenō dia stomatos theou.</u> 5 Tote paralambanei auton ho diabolos eis tēn hagian polin, <i>kai estēsen auton epi to pterugion tou hierou,</i> 6 kai legei autō, <i>Ei huios ei tou theou, bale seauton katō</i> gegraptai gar hoti <u>Tois aggelois autou enteleitai peri sou kai epi cheirōn arousin se. mēpote proskopsēs pros lithon ton poda sou.</u> 7 efē autō ho Iēsous, Palin gegraptai, Ouk ekpeiraseis kurion ton theon sou. 8 Palin paralambanei auton ho diabolos eis oros hupsēlon lian, kai deiknusin autō <i>pasas tas basileias</i> tou kosmou <i>kai tēn doksan autōn,</i> 9 kai eipen autō, Tauta soi panta dōsō, ean pesōn <i>proskunēsēs</i> moi. 10 tote legei autō ho Iēsous, Hupage, satana <i>gegraptai gar,</i> <u>Kurion ton theon sou proskuneseis kai autō monō latreuseis.</u> 11 Tote efiēs in auton ho diabolos, kai idou <u>aggeloi</u> prosēlthon <u>kai diēkonoun autō.</u></p>	<p>kai hoi <u>aggeloi</u> <u>diēkonoun autō.</u></p>	<p><i>hina genētai artos.</i> 4 kai <i>apekrithē</i> pros auton ho Iēsous, <i>Gegraptai</i> hoti <u>Ouk ep'artō monō dzēsetai ho anthrōpos.</u> 5 Kai anagagōn auton edeiksen autō <i>pasas tas basileias</i> tēs oikoumenēs en stigmē chronou 6 <i>kai eipen autō</i> ho diabolos, Soi dōsō tēn eksousian tautēn hapasan <i>kai tēn doksan autōn,</i> hoti emoi paradedotai kai hō ean thelō didōmi autēn 7 su oun ean <i>proskunēsēs</i> enōpion emou, estai sou pasa. 8 kai apokritheis ho Iēsous eipen autō, <i>Gegraptai</i> <u>Kurion ton theon proskuneseis kurion ton theon sou kai autō monō latreuseis.</u> 9 Hgagen de auton eis Ierusalēm <i>kai estēsen epi to pterugion tou hierou,</i> kai eipen autō, <i>Ei huios ei tou theou, bale seauton enteuthen katō</i> 10 <i>gegraptai gar</i> hoti <u>Tois aggelois autou enteleitai peri sou tou diafulaksai se.</u> 11 kai hoti <u>Epi cheirōn arousin se. mēpote proskopsēs pros lithon ton poda sou.</u> 12 kai apokritheis eipen autō ho Iēsous hoti Eirētai, <u>Ouk ekpeiraseis kurion ton theon sou.</u> 13 Kai suntelesas panta peirasmon ho diabolos apestē ap' autou achri kairou.</p>
---	--	--

U Mt i Łk zawarta jest treść trzech pokus, której brak u Mk. Marek treść pokus usuwa, ponieważ mogłyby kolidować z obrazem Jezusa Syna Bożego pełnego mocy, który Marek w swojej Ewangelii szczególnie mocno podkreśla. W pierwszych trzech wierszach Łukasz jest bliższy najpierw Mk potem Mt, w ostatnim wierszu Mk jest zgodny z Mt przeciwko Łukaszowi. W tym wypadku zasada redakcyjna podana przez Farmera nie sprawdza się.

4) Uzdrawienie teściowej Piotra

Mt 8,14-15	Mk 1,29-31	Łk 4,38-39
14 Kai <u>elthōn</u> ho Iēsous eis tēn oikian Petrou eiden tēn pentheran autou beblēmēnēn kai <u>puressousan</u> 15 kai hēpsato <u>tēs che- iros</u> autēs,	29 Kai euthus ek tēs sunagōgēs ekselthontes <u>ēlthon eis tēn oikian</u> <u>Simōnos</u> kai Andreou meta Iakōbou kai Iōan- nou. 30 hē de <u>penthera</u> <u>Simōnos</u> katekeito <u>puressousa</u> , kai euthus legousin <u>autō peri autēs</u> . 31 kai proselthōn <u>ēgeiren</u> autēn kratēsas <u>tēs che- iros</u> kai afēken autēn <u>ho puretos</u> kai <u>ēgerthē</u> kai <u>diēkonei</u> autō.	38 Anastas de apo tēs sunagōgēs eisēlthen eis tēn oikian <u>Simōnos</u> . 2 <u>penthera de tou</u> <u>Simōnos</u> ēn sunechomenē puretō megalō, kai ērōtēsan <u>auton peri autēs</u> . 39 kai epistas epanō autēs epetimēsen tō puretō, kai afēken autēn para- chrēma de anastasa diēkonei <u>autois</u> .

Mt ma z Ewangelią Marka pięć wspólnych elementów. Łk ma z Ewangelią Marka cztery elementy wspólne. Łk z Ewangelią Mateusza nie ma żadnych elementów wspólnych (wyłącznie). Niemniej, w tym wypadku można powiedzieć, że Łk jest nieco bliższy Mk niż Mateuszowi. Łukasz idzie za Mk, ponieważ Mk jest bardziej szczegółowy: dodaje wzmiankę o tym, że Jezusowi powiedziano o chorej. Jednak Łukasz nie włącza do swojej perykopy wszystkich elementów, które ma Mk, mianowicie, nie włącza imion innych Apostołów oraz wzmianki, że Jezus podał rękę chorej (którą ma także Mt). A zatem Łukaszowi nie chodzi tylko o to, aby przekazać jak najwięcej szczegółów, lecz również o to, żeby różnić się od poprzednich tekstów.

5) Liczne uzdrowienia

Mt 8,16-17	Mk 1,32-34	Łk 4,40-41
16 <u>Opsias de genomenēs</u> prosēnegkan autō <u>da- imonidzomenous</u> pollus	32 <u>Opsias de geno- menēs, hote edu ho</u> <u>hēlios</u> , eferon <u>pros auton</u>	40 <u>Dunontos de tou</u> <u>hēliou</u> hapantes hosoi

<p>kai <u>eksebalen</u> ta pneuma- ta logō, kai <u>pantas tous</u> <u>kakōs echontas</u> ethera- peusen</p> <p>17 hopōs plērōthē to hrēthen dia Hēsaïou tou profetou legontos, Au- tos tas astheneias hēmōn elaben kai tas nosous abastasen.</p>	<p><u>pantas tous kakōs</u> <u>echontas kai tous daimo-</u> <u>nizomenous</u> 33 kai ēn holē hē polis episunēngmenē pros tēn thuran. 34 kai etherapeusen pollus <u>kakōs echontas</u> <u>poikilais nosois.</u> kai <u>daimonia</u> polla <u>ekse-</u> <u>balen,</u> kai ouk ēfien <u>lalein</u> ta daimonia, <u>hoti ēdeisan</u> auton.</p>	<p>eichon asthenountas <u>nosois poikilais</u> ēgagon autous <u>pros auton</u></p> <p>ho de heni hekastō autōn tas cheiras epitheis etherapeusen autous. 41 eksērchetō de kai <u>daimonia</u> apo pollōn, kr[aug]adzonta kai le- gonta hoti Su ei ho huios tou theou. kai epitimōn ouk eia auta <u>lalein.</u> <u>hoti</u> <u>ēdeisan</u> ton Christon auton einai.</p>
--	--	--

Marek ma z Ewangelią Mateusza pięć elementów wspólnych, natomiast z Łk ma ich siedem. Łk z Ewangelią Mateusza nie ma żadnego elementu wspólnego wyłącznie, ale ma jeden wspólny z Mt i Mk. Łukasz jest więc bliższy Markowi niż Mateuszowi. Ale nie trudno zrozumieć, dlaczego. Marek jest bogatszy w szczególności od Mateusza.

Z przeprowadzonej analizy pięciu perykop paralelnych, tylko w dwóch zauważamy, że kiedy Mk jest bliski Mateuszowi, Łukasz wyraźniej niż zwykle różni się od obu. Ale z tego faktu nie można wnioskować, że zbliżając się do Mt i Mk lub oddalając się od nich Łukasz kierował się faktem podobieństwa między nimi. Kiedy Mk jest bardziej szczegółowy w opisie wydarzenia niż Mt, Łukasz idzie za Mk. Z tych danych literackich nie można też wyciągnąć wniosku o pierwszeństwie jakiejś Ewangelii.

2) Zgodność Ewangelii Mateusza z Ewangelią Łukasza przeciwko Markowi (minor agreements).

W perykopach, które posiadają wszyscy trzej synoptycy, jest wiele małych fragmentów oraz pojedynczych słów, które zgadzają się ze sobą w Ewangelii Mt i Łk, a nie zgadzają się z Mk. Pewne formuły lub zdania może posiadać Marek, a nie posiadają ich Mateusz i Łukasz (zgodności negatywne), albo może być odwrotnie.

Problem minor agreements nie był zauważany przez zwolenników teorii św. Augustyna ani zwolenników teorii Owena-Griesbacha. Jeżeli Łukasz znał Ewan-

gelię Mateusza i Marka, to minor agreements świadczył po prostu o wpływie Mateusza na Łukasza, a jeżeli Marek znał Ewangelię Mateusza i Łukasza, to należało przyjąć, że Marek wybierał wariant Mateuszowy. Według Farmera minor agreements można wyjaśnić, jeśli przyjmiemy, że Ewangelia Marka jest trzecia, i że Marek posługiwał się dwoma wcześniejszymi.

3) Związek kolejności perykop i stopnia podobieństwa perykop w Mt i Mk z jednej strony i Mk i Łk z drugiej strony.

Zauważamy, twierdzi Farmer²³, że Marek jest bardziej zgodny z Ewangelią Mateusza, kiedy w kolejności perykop obaj różnią się od Łukasza, natomiast jest w treści bardziej zgodny z Łukaszem, kiedy w kolejności perykop nie jest zgodny z Mateuszem, lecz z Łukaszem. Zjawisko to według Farmera bardzo trudno wyjaśnić przyjmując, że Ewangelie Mateusza i Łukasza powstały niezależnie od siebie w oparciu o Marka lub Ur-Marka. Skąd Mateusz wiedział, że dany tekst Marka należy kopiować ściśle, ponieważ Łukasz umieścił go w innej kolejności niż Marek? To samo odnosi się do Łukasza. Skąd Łukasz wiedział, że dany tekst Marka należy kopiować ściśle, ponieważ jest on w innej kolejności niż w Ewangelii Mateusza?

Farmer problem ten wyjaśnia w następujący sposób: Marek wybierając Mateuszową kolejność perykop wybiera również Mateuszowy tekst, kiedy zaś wybiera kolejność Łukaszową, zbliża się bardziej do tekstu Łukaszowego²⁴.

Farmer uważa, że także teoria Augustyna tylko w części wyjaśnia to zjawisko, a mianowicie związki między Mk i Łk, ale nie między Mk i Mt²⁵. Farmer podkreśla, że Łukasz, jako trzeci, musiałby przy kopiowaniu Mk sprawdzać, w jakim stopniu jest on zgodny z Mt i odchodzić od niego, gdy ten był z nim zgodny. Według Farmera na takie założenia redakcyjne Łukasza nie można się zgodzić.

Jednak ten sam zarzut możemy postawić teorii Griesbacha. Marek jako ostatni musiał sprawdzać, w jakiej relacji do siebie stoją perykopy w Ewangelii Mt i Łk. Jeśli w przypadku Mk było to możliwe, ponieważ skracał Ewangelie Mt i Łk, było to także możliwe dla Łukasza, ponieważ uzupełniał Mk w oparciu o Mt i swoje własne teksty.

Łukasz zmieniał kolejność perykop przejętych z Mk i Mt nie dlatego, że były do siebie podobne lub niepodobne, lecz w związku ze swoimi założeniami redakcyjnymi.

Sprawdźmy czy rzeczywiście Łk bardziej upodabniał się do słownictwa Mk, kiedy ten odchodził w kolejności i słownictwie od Mt? A jeśli tak, to dlaczego?

Weźmy pod uwagę dwie pierwsze w kolejności tego rodzaju perykop, które występują we wszystkich trzech Ewangeliach: „Prawdziwi krewni” Mt 12,46-50

²³ Jak wyżej.

²⁴ W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, dz. cyt., s. 219.

i paral., oraz „Córka Jaira i kobieta chora na krwotok” Mt 9,18-26 i paral. W pierwszym przypadku Marek jest zgodny w kolejności perykop z Mateuszem, w drugim przypadku Marek nie jest zgodny w kolejności perykop z Mateuszem, lecz z Łukaszem.

Mt	Mk	Łk
12,46-50 Prawdziwi krewni	3,31-35	8,19-21
9,18-26 Córka Jaira i kobieta	5,21-43	8,40-56

A oto treść tych perykop:

Mt 12 (zgoda w kolejn. z Mk)	Mk 3 (zgoda w kolejn. z Mt)	Łk 8
<p>46 Eti autou lalountos tois <u>ochlois</u>, idou hē mētēr kai hoi adelfoi autou <u>hestēkeisan eksō</u> dzētountes autō lalēsai.</p> <p>47[eipen de tis autō, Idou hē mētēr sou kai hoi adelfoi sou</p> <p>eksō estēkasin dzētountes <u>soi</u> lalēsai.]</p> <p>48 <i>ho de apokritheis eipen</i> tō legonti autō, <u>Tis estin hē mētēr mou</u>, kai tines eisin <u>hoi adelfoi mou</u>; 49 kai ekteinas tēn cheira autou epi tous mathētas autou eipen, <u>Idou hē mētēr mou kai hoi adelfoi mou</u> 50 hostis <u>gar an poiēsē to thelēma</u> tou patros mou tou en ouranois, autos <u>mou adelfos kai adelfē kai mētēr estin.</u></p>	<p>31 Kai erchetai hē mētēr autou kai hoi adelfoi autou, kai <u>eksō stēkontes</u> apestēilan pros auton kalountes auton. 32 kai ekathēto peri auton ochlos, kai legousin autō, Idou hē mētēr sou kai hoi adelfoi sou [kai hai adelfai sou] eksō dzētousin se.</p> <p>33 kai apokritheis autois legei, <u>Tis estin hē mētēr mou kai hoi adelfoi [mou]</u>; 34 kai periblepsamenos tous peri auton kuklō kathēmenous legei, Ide <u>hē mētēr mou kai hoi adelfoi mou.</u> 35 hos [gar] <u>an poiēsē to thelēma</u> tou theou, houtos <u>adelfos mou kai adelfē kai mētēr estin.</u></p>	<p>19 Paregeneto de pros auton hē mētēr kai hoi adelfoi autou, kai ouk ēdunanto suntuchein autō dia ton <u>ochlon</u>. 20 apēggelē de autō, Hē mētēr sou kai hoi adelfoi sou</p> <p><i>hestēkasin eksō</i> idein thelontes se. 21 <i>ho de apokritheis eipen</i> pros autous,</p> <p>Mētēr mou kai adelfoi mou houtoi eisin hoi ton logon tou theou akouontes kai poiountes.</p>

Tekst Mk jest bardziej podobny do Mt niż do Łk. Ale trzeba dodać, że w czterech przypadkach Mt zgadza się z Łk przeciw Mk: 1) Mateusz i Łukasz wspominają tłum (*ochlos*), 2) Mateusz i Łukasz nie wymieniają siostr (*adelfai*) w wierszu paralelnym do Mk 3,32, 3) W tym samym wierszu mają słówko *estēkasin*, 4) W wierszu paralelnym do Mk 3,32 mają formułę *ho de apokritheis eipen*. Łukasz skraca tekst poprzedników.

Mt 9	Mk 5 (zgoda w kolejn. z Łk)	Łk 8 (zgoda w kolejn. z Mk)
<p>18 Tauta autou lalountos autois idou <i>archōn</i> heis elthōn</p> <p>prosekenei autō</p> <p><u>legōn hoti</u> Hē <i>thugatēr</i> mou arti eteleutēsen alla <u>elthōn epithes tēn cheira sou ep' autēn. kai dzēsetai.</u></p> <p>19 kai egertheis ho Iēsous <u>ēkolouthēsen autō</u> kai hoi mathētai autou.</p> <p>20 Kai idou gunē hamorroousa <u>dōdeka etē</u></p> <p><i>proselthousa opisthēn hēpsato tou kraspedou tou himatiou autou</i></p> <p>21 <u>elegen gar</u> en heautē, <u>Ean monon hapsōmai</u></p>	<p>21 Kai diaperasantos tou Iēsou [en tō ploiō] palin eis to peran sunēchthē ochlos polus ep'auton, kai ēn para tēn thalassan.</p> <p>22 kai erchetai heis tōn archisunagōgōn, onomati Iairos,</p> <p>kai idōn auton piptei <u>pros tous podas</u> autou</p> <p>23 kai <u>parakalei auton</u> polla</p> <p><u>legōn hoti</u> To thugatrimon mou eschatōs echei, hina <u>elthōn epithēs tas cheiras autē</u> hina sōthē <u>kai dzēsē.</u> 24 kai apēlthen met'autou.</p> <p><u>Kai ēkolouthēi autō ochlos</u> polus, kai sunethlibon auton.</p> <p>25 kai gunē ousa <u>en hrusei haimatos dōdeka etē.</u> 26 kai polla pathousa hupo pollōn iatrōn kai dapanēsasa ta par'autēs panta kai mēden ōfelētheisa alla mallon eis to cheiron elthousa,</p> <p>27 akousasa peri tou Iēsou, elthousa en tō</p>	<p>40 En de tō hupostrefein ton Iēsoun apedeksato auton ho ochlos, ēsan gar pantes prosdokōntes auton. 41 kai idou ēlthen anēr hō onoma Iairos, kai houtos <i>archōn</i> tēs sunagōgēs hupērchen,</p> <p>kai pesōn <u>para tous podas</u> [tou] Iēsou <u>parekalei auton</u> eiselthein eis ton oikon autou,</p> <p>42 hoti <i>thugatēr</i> monogenēs ēn autō hōs etōn dōdeka kai autē apethnēskēn.</p> <p>En de tō hupagein auton hoi <i>ochloi</i> sunepnigon auton.</p> <p>43 kai gunē <u>ousa en hrusei haimatos</u> apo etōn dōdeka,</p> <p>hētis [iatrois prosanalōsasaholon ton bion] ouk ischusen ap' oude nos therapeuthēnai,</p>

<p><u>tou himatiou autou, sōthēsomai.</u></p> <p>22 ho de Iēsous strafeis kai idōn autēn eipen, Tharsei, thugater hē pistis sou sesōken se. kai esōthē hē gunē apo tēs hōras ekeinēs.</p>	<p>ochlō opisthen hēpsato tou himatiou autou 28 <u>elegen gar</u> hoti Ean <u>hpsōmai</u> kan <u>tōn himatiōn autou sōthēsomai.</u> 29 kai euthus eksēranthē hē pēgē tou haimatos autēs, kai egnō tō sōmati hoti iatai apo tēs mastigos. 30 kai euthus ho Iēsous epignous en heautō tēn eks autou dunamin ekselthousan, epistrafeis en tō ochlō elegen, <u>Tis mou hēpsato tōn</u> himatiōn;</p> <p>31 kai elegon autō hoi mathētai autou Blepeis ton <u>ochlon</u> sunthlibonta se, kai legeis, Tis mou hēpsato; 32 kai perieblepeto idein tēn touto poiēsasan.</p> <p>33 hē de gunē fobētheisa kai tremousa, eiduia ho gegonen autē, ēlthen kai prosepesen autō kai eipen autō pasan tēn alētheian.</p> <p>34 <u>ho de eipen autē.</u> Thugatēr, hē pistis sou sesōken se hupage <u>eis eirēnēn.</u> kai isthi hugiēs apo tēs mastigos sou.</p> <p>35 <u>Eti autou lalountos erchontai apo tou archisunagōgou legontes hoti Hē thugatēr sou apetha-</u></p>	<p>44 <i>proselthousa opisthen hēpsato tou kraspedou tou himatiou autou,</i></p> <p>kai parachrēma estē hē hrusis tou haimatos autēs.</p> <p>45 kai eipen ho Iēsous, <u>Tis ho hapsamenos mou;</u> arnoumenōn de pantōn eipen ho Petros, Epistata, hoi <u>ochloi</u> sunechousin se kai apothlibousin.</p> <p>46 ho de Iēsous eipen, Hēpsato mou tis, egō gar egnōn dunamin ekselēluthuian ap' emou. 47 idousa de hē gunē hoti ouk elathen, tremousa ēlthen kai prospesousa autō di' hēn aitian hēpsato autou apēggeilen enōpion pantos tou laou, kai hōs iathē parachrēma. 48 <u>ho de eipen autē.</u> Thugatēr, ē pistis sou sesōken se poreuou <u>eis eirēnēn.</u></p> <p>49 <u>Eti autou lalountos erchetai tis para tou</u></p>
--	--	---

<p>23 Kai <i>elthōn</i> ho Iēsous eis tēn oikian tou archontos</p> <p>kai idōn tous aulētas kai ton ochlon thoruboumenon 24 elegen, Anachōreite, <i>ou gar apethanen</i> to korasion alla katheudei. kai kategelōn autou. 25 hote de ekseblēthē ho ochlos, eiselhōn</p> <p>ekratēsen tēs cheiros autēs, kai ēgerthē to korasion. 26 kai eksēlthen hē fēmē hautē eis ēn tēn gēn ekeinēn.</p>	<p><i>nen</i> ti eti <i>skulleis ton didaskalon</i>; 36 <i>ho de Iēsous parakousas</i> ton logon laloumenon legei tō archisunagōgō, <i>Mē fobou. monon pisteue.</i> 37 kai <i>ouk afēken</i> oude-na met' autou sunakolouthēsai ei mē ton <i>Petron kai Iakōbon kai Iōannēn</i> ton adelfon Iakōbou. 38 kai erchontai eis ton oikon tou archisunagōgou, kai theōrei <i>thorubon</i>, kai klaiontas kai alaladzontas polla, 39 kai eiselhōn legei autois, Ti <i>thorubeisthe</i> kai <i>klaiete</i>; to paidion ouk apethanen alla katheudei. 40 kai kategelōn autou. autos de ekbalōn pantas paralambanei ton patera tou paidiou kai tēn mētera kai tous met' autou, kai eispreutai hopou ēn to paidion. 41 kai <i>kratēsas tēs cheiros</i> tou paidiou legei autē, Talitha koum, ho estin methermēneuomenon To korasion, soi legō, <i>egeire.</i> 42 kai euthus anestē to korasion kai periepatei, ēn gar etōn dōdeka. kai ekstēsan [euthus] ekstasei megalē. 43 kai diesteilato autois polla hina mēdeis gnoi touto, kai eipen <i>dothēnai autē fagein.</i></p>	<p><i>archisunagōgou legōn hoti Tethnēken hē thugatēr sou.</i> mēketi <i>skulle ton didaskalon.</i> 50 <i>ho de Iēsous akousas</i> apekrithē autō, <i>Mē fobou. monon pisteuson.</i> kai sothēsetai.</p> <p>51 <i>elthōn</i> de eis tēn oikian <i>ouk afēken</i> eiselthein tina sun autō ei mē <i>Petron kai Iōannēn kai Iakōbon</i> kai ton patera tēs paidos kai tēn mētera.</p> <p>52 <i>eklaion</i> de pantes kai ekoptonto autēn. ho de eipen, Mē klaiete, <i>ou gar apethanen alla katheudei.</i> 53 kai kategelōn autou, eidontes hoti apethanen. 54 autos de</p> <p><i>kratēsas tēs cheiros</i> autēs efōnēsen legōn,</p> <p>Hē pais, <i>egeire.</i> 55 kai epestrepson to pneuma autēs, kai anestē parachrēma, kai dietaksen <i>autē dothēnai fagein.</i> 56 kai eksestēsan hoī goneis autēs ho de parēggeilen autois mēdevi eipen to gegonos.</p>
--	--	--

Mk jest tutaj bardziej podobny do Łk niż do Mt. Jednak w czterech przypadkach Łk jest zgodny z Mt przeciwko Mk: 1) Łukasz w wierszu 41 i Mateusz w wierszu paralelnym posiadają słówko *archont*, 2) Łukasz w wierszu 42 i Mt w wierszu paralelnym posiadają słówko *thugatēr*, 3) Łukasz w wierszu 44 i Mateusz w wierszu paralelnym posiadają formułę *proselthousa opisthen hēpsato tou kraspedou tou himatiou autou*, 4) Łukasz w wierszu 51 oraz Mt w wierszu paralelnym umieszczają słówko *ēlthon*. Łukasz idzie za tekstem dłuższym.

Analiza tych dwóch perykop w trzech Ewangeliach nie sugeruje, aby zgoda lub niezgoda w kolejności perykop miała znaczenie dla ich treści. W tych dwóch przypadkach Łukasz zbliża się do Mk, kiedy ten oddala się od Mt. Fakt ten sprzeciwia się teorii, według której Łukasz nie znał Mt, ale nie może świadczyć o pierwszeństwie jakiegokolwiek Ewangelii.

Farmer uważa, że krytycznohistoryczna i krytycznoliteracka analiza tradycji synoptycznej prowadzi do wniosku, że Ewangelia Marka jest drugorzędna w stosunku do Ewangelii Mateusza i Łukasza, oraz że Marek często łączył teksty poprzednich Ewangelii²⁶.

Analiza ta opiera się według Farmera na następujących kryteriach: 1) Te teksty są późniejsze, które odzwierciedlają tradycję pozapalestyńską i pozażydowską; 2) Te teksty są późniejsze, które przekazują tradycję bardziej dokładną (np. dodają imiona wspomnianych w tekście osób); 3) Te teksty są późniejsze, które zawierają jakieś dodatki wyjaśniające albo potrzebne w nauczaniu Kościoła; 4) Te teksty są późniejsze, które zawierają słowa lub sformułowania charakterystyczne dla danego ewangelisty.

Przykład zastosowania przez Farmera pierwszego kryterium znajdujemy w jego analizie tradycji synoptycznej odnoszącej się do nieczystości rytualnej. Uważa on, że Markowa wersja tej tradycji w Ewangelii Mk 7,1-23; por. Mt 15,1-20 jest drugorzędna w stosunku do Mateuszowej²⁷. Świadczy o tym: 1) W Ewangelii Mt akcent położony jest na mycie rąk przed jedzeniem (por. 15,20), natomiast w Ewangelii Mk na to, że wszystkie pokarmy są czyste (por. 7,19b); 2) Marek przeredagowuje i poszerza listę złych myśli (por. Mt 15,19 i Mk 7,21-22). Lista Markowa zawiera słowa, które znajdujemy w podobnych listach w pismach św. Pawła, natomiast nie ma w niej „fałszywego świadectwa”, którego zakazuje Dekalog. W redakcji Marka Farmer widzi odpowiedź na potrzeby Kościoła w środowisku pogańskim. 3) Marek opuszcza wypowiedzi Jezusa przeciwko faryzeuszom w Mt 15,12-14.

²⁵ W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, dz. cyt., s. 218.

²⁶ W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, dz. cyt., s. 227.

²⁷ W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, dz. cyt., s. 243.

Trzy wymienione już kryteria nie są jedynymi, Farmer zaraz dodaje, że krytyka literacka stosuje jeszcze inne kryteria, np. E. De Witt Burton²⁸ określa sześć kryteriów drugorzędności: 1) Niewłaściwe zrozumienie danego tekstu umieszczonego przez drugiego autora; 2) Włączenie materiału, który wyraźnie psuje myśl, plan i symetrię danego tekstu; 3) Opuszczenie materiału, przez co zostało zniszczone połączenie z kontekstem; 4) Włączenie materiału, który wyraźnie odpowiada szczególnemu zainteresowaniu danego autora; 5) Opuszczenie materiału, który danego autora wyraźnie nie interesuje; 6) Zmiany w tekście, które odpowiadają tendencjom danego autora. Również i te kryteria są użyteczne, ale Farmer przestrzega, aby stosowano je rozważnie. W związku z tym, że zwolennicy teorii pierwszeństwa Marka podkreślają gorszy język tej Ewangelii od pozostałych oraz jakoby nierozwiniętą chrystologię, Farmer zamieszcza trzy uwagi. Według niego: 1) Sama długość danego tekstu nie może być kryterium drugorzędności, ponieważ autorzy zarówno coś dodawali jak i usuwali ze swoich źródeł; 2) Nie może być kryterium sam styl i gramatyka autora, ponieważ autorzy zarówno poprawiali jak i pogarszali styl swoich źródeł; 3) Kryterium nie może być chrystologia danego tekstu ewangelicznego, ponieważ wszystkie Ewangelie synoptyczne są popawłowe, a rozwoju chrystologii w okresie tworzenia się tradycji synoptycznej nie znamy²⁹.

Według Farmera Marek odrzuca opowiadania o dzieciństwie Jezusa, ponieważ obaj jego poprzednicy zgadzają się ze sobą dopiero od perykopy o chrzcie Jezusa. Przypomina on również, że Piotr w przemówieniu przed wyborem Macieja na apostoła wymienia chrzest Jezusa jako początek działalności Jezusa; por. Dz 1,22. Opuszczenie przez Marka Kazania na Górze Farmer tłumaczy tym, że między tym kazaniem a kazaniem na nizinie paralelnym w Ewangelii Łk istnieją zbyt duże różnice. Z kolei opuszczenie przez Marka obszernej centralnej części Łk Farmer tłumaczy tym, że nie było jej w Mt. Przyznaje on jednak, że nie ma odpowiedzi w pełni przekonującej, dlaczego Marek opuszcza tak dużo materiału, ale zaraz dodaje, że problem opuszczeń przez ewangelistów pewnych tekstów nie wyjaśnia w pełni żadna teoria synoptyczna³⁰.

Jeśli chodzi o kolejność perykop, Marek idzie za Mateuszem aż do Kazania na Górze, później idzie za Łukaszem aż do kazania na nizinie, jednak nie trzyma się niewolniczo kolejności swoich poprzedników. W dalszej części Ewangelii za-

²⁸ E. De Witt Burton, *Some Principles of Literary Criticism and Their Application to the Synoptic Problem*, [w:] The Decennial Publications of the University of Chicago, Ser. 1, Vol. V, Chicago 1904, s. 198.

²⁹ W. R. Farmer, *The Synoptic Problem*, dz. cyt., s. 230.

³⁰ Pisz on: "The question, therefore, remains: why did Mark omit material he presumably could have incorporated into his Gospel? But this question of omissions is never completely answerable on any hypothesis" (*The Synoptic Problem*, dz. cyt., s. 253).

uważamy podobne przechodzenie w kolejności perykop od jednej Ewangelii do drugiej.

Farmer teorię Owena-Griesbacha uzupełnioną przez siebie nazwał „hipotezą dwóch Ewangelii”. Marek według niego połączył Ewangelię Mateusza, która była przeznaczona dla Żydów z Ewangelią Łukasza, która była przeznaczona dla gmin pochodzenia pogańskiego. Drugim motywem Marka było ujednoczenie tych perykop, które w Ewangeliach Mateusza i Łukasza różnią się ze sobą.

Na trudne pytanie, dlaczego Marek idzie raz za kolejnością perykop w Mt raz za kolejnością perykop w Łk, stara się odpowiedzieć Orchard. Oto sporządzone przez niego zestawienie:

Mt 3,1-4,22	Mk 1,1-20	
	Mk 1,21-3,19	Łk 4,3-6,16
Mt 12,22-13,35	Mk 3,20-4,34	
	Mk 4,35-5,43	Łk 8,22-56
Mt 13,53-58	Mk 6,1-6	
	Mk 6,7-16	Łk 9,1-9
Mt 14,3-17,23	Mk 6,17-9,32	
	Mk 9,33-40	Łk 9,46-50
Mt 18,6-19,12	Mk 9,42-10,12	Łk 18,15-20,44
Mt 19,13-22,46	Mk 10,13-12,37	Łk 18,15-20,44
Mt 23,1-25,46	Mk 12,38-13,37	Łk 20,45-21,38
Mt 26,1-28,8	Mk 14,1-16,8	

Według Orcharda Ewangelia Łukasza, ponieważ różniła się od Mateuszowej, potrzebowała aprobaty przez uznany w Kościele autorytet. Dlatego apostoł Piotr w nauczaniu w Rzymie posługiwał się na zmianę raz Mt innym razem Łk. Marek, który był sekretarzem Piotra, wiedział, jakie teksty i w jakiej kolejności apostoł brał z Mt a jakie z Łk, i kolejność tą odtworzył w swojej Ewangelii.

Przeciwko powyższej teorii wypowiada się między innymi Rolland³¹. Twierdzi on, że zawiera w sobie sprzeczność: Marek miałby połączyć dwie Ewangelie, aby otrzymać bardziej rozwiniętą, a jednocześnie znacznie je skraca. Przeciwko zależności Mk od Łk świadczy według niego kolejność perykop – jest ona w Łk drugorzędna w stosunku do Mk. Wreszcie budowa niektórych perykop, przede wszystkim o uwięzieniu Jana Chrzciciela (Łk 3,19-20; Mk 1, 14), powołaniu pierwszych

³¹ Ph. Rolland, *Le premiers évangiles*, dz. cyt., s. 30.

uczniów (Łk 5,1-11; Mk 1,16-20) i wystąpieniu Jezusa w Nazarecie (Łk 4,16-30; Mk 6,1-6) wyraźnie wskazuje, że są one oparte na Ewangelii Marka³².

M.-E. Boismard³³ uważa, że teoria dwóch Ewangelii nie wyjaśnia istnienia w Ewangeliiach synoptycznych dubletów większych, których jedna forma znajduje się u trzech synoptyków, a druga w Ewangelii Mateusza i Łukasza. Według Boismarda nie można przyjąć, że Marek łączył w dubletach mniejszych (conflations) elementy Ewangelii Mateusza i Łukasza, a jednocześnie usuwał dublety większe, które spotykał w Ewangelii Mateusza i Łukasza. Nie są też przekonujące – twierdzi Boismard – wyjaśnienia Farmera, dlaczego Marek opuścił tak dużo materiału z Ewangelii Mateusza i Łukasza.

Dla C. M. Tucketta³⁴ teoria dwóch Ewangelii nie jest prostsza od teorii Q, zakłada bowiem istnienie jakichś nieznanych źródeł, z których musiał korzystać Łukasz nadając niektórym tekstom wspólnym z Mateuszem charakter bardziej archaiczny. Poza tym Tuckett podkreśla, że niektóre teksty podwójnej tradycji Mateusza i Łukasza, a zatem części Q, wykazują charakter żydowski (por. Mt 5,18; Łk 16,17; Mt 23,23d; Łk 11,42), także tzw. „Wisdom Christology”, która jest często uważana jako element charakterystyczny źródła Q, zasadniczo nie występuje w materiale Łukaszowym poza Q, nie można więc nazwać ją Łukaszową (por. Mt 11,19; Łk 7,35; Mt 23,34; Łk 11,49).

Boismard³⁵ zarzuca tej teorii, że nie wyjaśnia, dlaczego Marek ma tylko jedną część dubletów, które znajdują się w Mt i Łk. Boismard widzi pewną sprzeczność w tłumaczeniu założeń redakcyjnych Marka: z jednej strony usuwa on dublety (większe), a z drugiej strony tworzy dublety mniejsze (conflations). Poza tym, jest według Boismarda nie do przyjęcia opuszczenie przez Marka dużej części materiału Mt i Łk.

1.3. Źródłem Łk – Mk i Mt

W drugiej połowie osiemnastego wieku G. Ch. Storr³⁶ przestawił Mk na pierwszą pozycję. Do zdobycia wielu zwolenników dla tej teorii przyczynił się C. Lach-

³² Ph. Rolland, *Le premiers évangiles*, dz. cyt., s. 89.

³³ M.-E. Boismard, *Théorie des niveaux multiples*, [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 235.

³⁴ C. M. Tuckett, *Respons to the Two Gospel Hypothesis*, [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 62.

³⁵ M.-É. Boismard, *Théorie des Niveaux Multiples*, [w:] *The Interrelations*, dz. cyt., s. 235.

³⁶ G. Ch. Storr, *Dissertatio hermeneutica de Parabolis Christi*, Tübingen 1770.

mann³⁷, który z analizy kolejności perykop w Ewangeliach synoptycznych wyciągnął wnioski, że na kolejność perykop w Mt i Łk wpłynęła Ewangelia Marka. Twierdzenie Lachmanna skutecznie zaatakował Butler (zwolennik pierwszeństwa Mt) i dzisiaj nawet niektórzy zwolennicy pierwszeństwa Mk przyznają, że z kolejności perykop w Ewangeliach synoptycznych można wnioskować tylko tyle, że Mk jest pośrodku Mt i Łk, ale niekoniecznie jest pierwszy³⁸. Niemniej teorię pierwszeństwa Marka przyjęli wszyscy zwolennicy teorii dwóch źródeł oraz w dwudziestym wieku wielu biblistów, którzy odrzucają źródło Q. Należą do nich między innymi: J. Jeremias³⁹, A. Farrer⁴⁰ i M. D. Goulder⁴¹. Jako argumenty za pierwszeństwem Mk podaje się zwykle: 1) Podobne ramy ogólne trzech Ewangelii, jeśli wykluczamy opowiadania o dzieciństwie Jezusa, którego Marek nie posiada; 2) Wspomniana już zgoda Mk w kolejności perykop z dwoma pozostałymi synoptykami, albo przynajmniej z jednym z nich⁴²; 3) Prosty język i styl w Mk; 4) Fakt, że Ewangelia Marka jest najkrótsza.

Przeciwnicy pierwszeństwa Mk mają jednak silne kontrargumenty: 1) Pewne charakterystyczne cechy Ewangelii Marka nie występują ani w Mt, ani w Łk; 2) Pewne charakterystyczne cechy redakcyjne Mateusza i Łukasza występują także w tekstach paralelnych w Mk⁴³. Trzeba dodać, że chociaż Ewangelia Marka jest najkrótsza, posiada pewne teksty, których pozostali synoptycy nie posiadają, chodzi o Mk 4,26-29; 7,32-36 i 8,22-26.

³⁷ C. Lachmann, *De Ordine Narrationum in Evangeliiis Synopticis*, [w:] Studien und Kritiken, 1835, s. 570 n.

³⁸ F. Neiryck w *The Two-Sources hypothesis* [w:] The Interrelations of the Gospels, red. D. Dungan, Leuven 1990, s. 7 pisze: "Concerning the differences in order the main literary-critical solutions to the synoptic problem (Markan priority, Augustynian hypothesis, Griesbach hypothesis) agree about one statement: the absence of Matthew-Luke agreement between Matthew and Luke against Mark. On the assumption of markan priority, the absence of agreement between Matthew and Luke against Mark becomes an indication for the independence of Matthew and Luke in their use of Mark. However, by itself, this statement allows for no other conclusion than the medial position of the Gospel of Mark".

³⁹ J. Jeremias, *Zur Hypothese einer schriftlichen Longienquelle Q*, ZNW 29 (1930), s. 147-149.

⁴⁰ A. Farrer, *On Dispensing with Q*, [w:] *Studies in the Gospel*, Fest. R. H. Lighfoot, red. D. Nineham, Oxford 1955, s. 55-86.

⁴¹ M. D. Goulder, *Midrash and Lection in Matthew*, London 1974.

⁴² F. Neiryck pisze: "The argument from order for Markan priority is nothing more, and nothing less, than the demonstration that the differences of the order in Matthew and Luke receive a plausible explanation as changes of Mark which are consistent with the general redactional tendencies and the compositional purposes of each gospel" – *The Two-Source Hypothesis*, art. cyt., s. 7.

⁴³ Por. D. L. Dungan, *Response to Two-Source Hypothesis*, [w:] The Interrelations of the Gospels, ed. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 203-204.

1.4. Źródłem Łk – Mk i Q

Według teorii dwóch źródeł Łk i Mt pochodzą od Mk i jakiegoś zaginionego źródła Q. Teorię tę sformułował w pierwszej połowie dziewiętnastego wieku Chr. H. Weisse⁴⁴, a następnie rozwinęli ją: H. J. Holtzmann⁴⁵ oraz P. Wernle⁴⁶. Uzasadniać ją mają następujące dane literackie: 1) Teksty paralelne w Mt i Łk, których nie ma w Mk (tradycja podwójna); 2) Duże podobieństwo w słownictwie w niektórych z tych tekstów; 3) Podobny do Markowego porządek perykop (z małymi wyjątkami); 4) Dublety w Mt i Łk (szczególnie ważny argument). Jedna część dubletu miałaby pochodzić z Mk a druga z Q.

Przeciwnicy tej teorii zarzucają jej, że jest zbyt prosta i nie wyjaśnia wielu problemów. Przede wszystkim nie wyjaśnia zgodności Mt i Łk przeciwko Łk (minor agreements), oraz conflation w Mk. Tradycję podwójną Mt-Łk można wyjaśnić przyjmując pierwszeństwo Mt i zależność literacką Łukasza od Mateusza.

Czy dublety rzeczywiście wskazują na istnienie dwóch źródeł dla Mt i Łk? Negatywnie na to pytanie odpowiada Kilpatrick⁴⁷. Butler po przeprowadzeniu analizy wszystkich dubletów w Mt podanych przez zwolennika teorii dwóch źródeł Hawkinsa⁴⁸ dochodzi do wniosku, że nic nie wskazuje na to, aby dublety Mateuszowe pochodziły od Marka i od jakiegoś innego źródła. Podobieństwo w słownictwie wskazuje według Butlera na coś przeciwnego, mianowicie na jedność źródła. Należy przyjąć – sądzi Butler – że powtarzanie pewnych tekstów było cechą redakcyjną Mateusza⁴⁹. Trzeba też dodać, że nie wszystkie dublety wymienione przez Hawkinsa potwierdzają teorię Q. Na to zwraca uwagę między innymi D. B. Peabody⁵⁰. Hawkins wymienia 32 dublety we wszystkich Ewangeliach synoptycznych, ale wśród nich są nie tylko takie, których jeden człon występuje w Mt-Mk-Łk, a drugi w Mt i Łk (a więc z drugiego źródła), ale również takie, w których jeden człon występuje w Mt i Mk a drugi w Mt i Łk (np. Mt 16,4 i Mk 8,12; Mt 12,39

⁴⁴ Chr. H. Weisse, *Die evangelische Geschichte, kritisch und philosophisch betrachtet*, Leipzig 1838.

⁴⁵ H. J. Holtzmann, *Die synoptischen Evangelien, Ihr Ursprung und geschichtlicher Charakter*, Leipzig 1863.

⁴⁶ P. Wernle, *Die synoptische Frage*, Freiburg 1899.

⁴⁷ G. D. Kilpatrick, *The Origins of the Gospel according to St Matthew*, 1946, s. 84-92.

⁴⁸ J. C. Hawkins, *Horae Synopticae*, Oxford 1909, drugie wyd. 1968, s. 80-107.

⁴⁹ B. C. Butler, *The Originality of St. Matthew. A Critique of Two-Document Hypothesis*, Cambridge 1951, s. 138-146.

⁵⁰ D. B. Peabody, *Response to Multi-Stage Hypothesis [w:] The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 227.

i Łk 11,29) albo jeden występuje w Łk i Mk a drugi w Łk i Mt (np. Łk 9,26 i Mk 8,38; Łk 12,9 i Mt 10,33). Takich dubletów nie potwierdzających teorii Q jest 12. W takim razie, dla ich wyjaśnienia, należy szukać innej teorii. Dungan⁵¹ uważa, że dublety w Mt nie stanowią żadnego argumentu na istnienie źródła Q. Według niego są one bądź powtórzeniami redakcyjnymi dla celów teologicznych lub apologetycznych, bądź dwoma wersjami tego samego wydarzenia.

Problem dubletów w Ewangelii Mt podjąłem w mojej książce „Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii Mateusza” (Pelplin 2004). Dublety w Mt stoją według mnie w relacji do powtarzania się pewnych tematów w Pięcioksięgu. Na to wskazuje kolejność dubletów: jest ona zgodna z kolejnością odpowiednich tematów w Pięcioksięgu.

Jeśli chodzi o źródło Q, uczeni na podstawie swoich analiz dochodzą do różnych wniosków. Przede wszystkim trudno jest zrekonstruować Q oraz określić, co jest tradycją, a co redakcją w Mk⁵². Zasadniczo w Q umieszcza się te teksty, które występują w Mt i Łk, a nie występują w Mk. Ale porównanie materiału Q w poszczególnych Ewangeliach wykazuje duże różnice. Np. opowiadanie o uzdrowieniu sługi setnika (por. Mt 8,5-13; Łk 7,1-10; 13,28-29) jest zaliczane do Q⁵³, ponieważ nie ma go u Mk. Ale opowiadanie to u Łk jest skrócone, a ponadto jego fragment znajdziemy u Łk w innym kontekście.

Mt 8,5-13	Łk 7,1-10; 13,28-29
5 Gdy wszedł do Kafarnaum, zwrócił się do Niego setnik i prosił Go, 6 mówiąc: «Panie, sługa mój leży w domu sparaliżowany i bardzo cierpi». 7 Rzekł mu Jezus: «Przyjdę i uzdrowię go». 8 Lecz setnik odpowiedział: «Panie, nie jestem godzien, abyś wszedł pod dach mój, ale powiedz tylko słowo, a mój sługa odzyska zdrowie. 9 Bo i ja, choć podlegam władzy, mam pod sobą żoł-	7,1 Gdy Jezus dokończył wszystkich tych mów do ludu, który się przysłuchiwał, wszedł do Kafarnaum. 2 Sługa pewnego setnika, szczególnie przez niego ceniony, chorował i bliski był śmierci. 3 Skoro setnik posłyszał o Jezusie, wysłał do Niego starszyznę żydowską z prośbą, żeby przyszedł i uzdrowił sługę. 4 Ci zjawili się u Jezusa i prosili Go usilnie: «Godzien jest, żebyś mu to wyświadczył

⁵¹ D. L. Dungan, *Respons to Two-Source Hypothesis*, [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 203.

⁵² F. Neirynek w artykule *Two source hypothesis* [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 4 pisze: „The Q hypothesis is in some sens a subsidiary hypothesis – subsidiary to Markan priority – and there is a great diveristy with regard to the unity of the source, its nature and its extent“.

⁵³ Teksty te zalicza do Q między innymi J. A Fitzmyer, *The Gospel according to Luke*, I, New York 1985, s. 77-79; także W. Schenk, *Synopse zur Redenquelle der Evangelien*, dz. cyt., s. 137.

nierzy. Mówią temu: „Idź!” – a idzie; drugiemu „Chodź tu!” – a przychodzi; a słudze: „Zrób to!” – a robi». 10 Gdy Jezus to usłyszał, zdziwił się i rzekł do tych, którzy szli za Nim: «Zaprawdę, powiadam wam: U nikogo w Izraelu nie znalazłem tak wielkiej wiary.

11 Lecz powiadam wam: Wielu przyjdzie ze Wschodu i Zachodu i zasiądą do stołu z Abrahamem, Izaakiem i Jakubem w królestwie niebieskim. 12 A synowie królestwa zostaną wyrzuceni na zewnątrz – w ciemność; tam będzie płacz i zgrzytanie zębów». 13 A do setnika zaś Jezus rzekł: «Idź, niech ci się stanie, jak uwierzyłeś». I o tej godzinie jego sługa odzyskał zdrowie.

– mówili – 5 miłuje bowiem nasz naród i sam zbudował nam synagogę». 6 Jezus przeto wybrał się z nimi. A gdy był już niedaleko domu, setnik wysłał do Niego przyjaciół z prośbą: «Panie, nie trudź się, bo nie jestem godzien, abyś wszedł pod dach mój. 7 I dlatego ja sam nie uważałem się za godnego przyjść do Ciebie. Lecz powiedz słowo, a mój sługa będzie uzdrowiony. 8 Bo i ja, choć podlegam władzy, mam pod sobą żołnierzy. Mówię temu: „Idź!” – a idzie; drugiemu: „Chodź!” – a przychodzi; a mojemu słudze: „Zrób to!” – a robi». 9 Gdy Jezus to usłyszał, zdziwił się i zwracając się do tłumu, który szedł za Nim, rzekł: «Powiadam wam: Tak wielkiej wiary nie znalazłem nawet w Izraelu». 10 A gdy wysłani wrócili do domu, zastali sługę zdrowego.

**

13,28 Tam będzie płacz i zgrzytanie zębów, gdy ujrzycie Abrahama, Izaaka i Jakuba, i wszystkich proroków w królestwie Bożym, a siebie samych przez wyrzuconych. 29 Przyjdą ze wschodu i zachodu, z północy i południa i siądą za stołem w królestwie Bożym.

Różnice w tekstach Q nasuwają pytanie, czy było tylko jedno Q, czy ewangelści korzystaliby z kolejnych redakcji Q.

Dużą trudnością dla Q stanowią mowy Jezusa w Mk, które wydają się być drugorzędne w stosunku do Mt, i w których zwykle Mt i Łk są zgodni przeciwko Mk (minor agreement). Przykładem może być mowa Jezusa przy rozesłaniu Dwunastu⁵⁴:

⁵⁴ Mowę tę zaliczają do Q między innymi J. A. Fitzmyer, *Mark and Q. A Study of the Overlap Texts* (BETL 122), Louvain 1955, oraz F. Nicolardot, *Les procédés de rédaction des premiers Évangiles*, Paris 1908, s. 297. Nicolardot do Q z tekstów Mk zalicza poza tym: Mk 1,2a.3-9; 2,18.23; 3,22b-30; 4,2-35; 8,11-12; 8,34-9,1; 9,1; 9,19.35.37b; 9,41-10,1; 10,14-16.29-31.42-45; 11,23-26; 12,38-39; 13,9-14.21; 13,34-14,1; 14,21. W. Schenk, *Synopse zur Redenquelle der*

Mt 10	Mk 6	Łk 9,1-6; 10,3-12
<p>5 Tych to Dwunastu wysłał Jezus, dając im następujące wskazania: «Nie idźcie do pogan i nie wступujcie do żadnego miasta samarytańskiego!»</p> <p>6 Idźcie raczej do owiec, które poginęły z domu Izraela. 7 Idźcie i głosście: «Bliskie już jest królestwo niebieskie». 8 Uzdrawiajcie chorych, wskrzeszajcie umarłych, oczyszczajcie trędowatych, wypędzajcie złe duchy! Darmo otrzymaliście, darmo dawajcie! 9 Nie zdobywajcie złota ani srebra, ani miedzi do swoich trzósów. 10 Nie bierzcie na drogę torby ani dwóch sukien, ani sandałów, ani laski! Wart jest bowiem robotnik swej strawy.</p> <p>11 A gdy przyjdziecie do jakiegoś miasta albo wsi, wywiedzcie się, kto tam jest godny, i u niego zatrzymajcie się, dopóki nie wyjdziecie. 12 Wchodząc do domu, przywitajcie go pozdrowieniem. 12 Jeżeli dom na to zasługuje, niech zstąpi na</p>	<p>7 Następnie przywołał do siebie Dwunastu i zaczął rozsyłać ich po dwóch. Dał im też władzę nad duchami nieczystymi</p> <p>8 i przykazał im, żeby nic z sobą nie brali na drogę prócz laski: ani chleba, ani torby, ani pieniędzy w trzosie. 9 «Ale idźcie obuci w sandały i nie wdziejajcie dwóch sukien!»</p> <p>10 I mówił do nich: «Gdy do jakiego domu wejdziecie, zostańcie tam, aż stamtąd wyjdziecie».</p>	<p>9,1 Wtedy zwołał Dwunastu, dał im moc i władzę nad wszystkimi złymi duchami i władzę leczenia chorób. 2 I wysłał ich, aby głosili królestwo Boże i uzdawiali chorych.</p> <p>3 Mówił do nich: «Nie bierzcie nic na drogę: ani laski, ani torby podróżnej, ani chleba, ani pieniędzy; nie miejcie też po dwie suknie!»</p> <p>Gdy do jakiego domu wejdziecie, tam pozostawcie i stamtąd będziecie wychodzić.</p>

Evangelien, Q – Synopse und Rekonstruktion in deutscher Übersetzung mit kurtzen Erläuterung, Düsseldorf 1981, s. 137 – z Mk 6,7-13 do Q zalicza tylko Mk 6,10 i 11. Tekst Łk 10,2-12 do tekstów Q zalicza J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke*, s. 77-79. Kloppenborg do Q zalicza między innymi Łk 10,2-24, patrz J. Kloppenborg, *The Formation of Q. Trajectories In Ancien Wisdom Collections. Studies in Antiquity and Christianity*, Philadelphia: Fortress 1987, s. 92.

<p>niego pokój wasz; jeśli zaś nie zasługuje, niech pokój wasz powróci do was! 14 Gdyby was gdzie nie chciano przyjąć i nie chciano słuchać słów waszych, wychodząc z takiego domu albo miasta, strząśnijcie proch z nóg waszych! 15 Zaprawdę, powiadam wam: Ziemi sodomskiej i gomorejskiej lżej będzie w dzień sądu niż temu miastu.</p> <p>16 Oto Ja was posyłam jak owce między wilki. Bądźcie więc roztropni jak węże, a nieskazitelni jak gołębice!</p>	<p>11 «Jeśli w jakim miejscu was nie przyjmą i nie będą was słuchać, wychodząc stamtąd strząśnijcie proch z nóg waszych na świadectwo dla nich!»</p> <p>12 Oni więc wyszli i wzywali do nawrócenia. 13 Wyrzucali też wiele złych duchów oraz wielu chorych namaszczeni olejem i uzdrawiali.</p>	<p>5 «Jeśli was gdzie nie przyjmą, wyjdźcie z tego miasta i strząśnijcie proch z nóg waszych na świadectwo przeciwko nim!»</p> <p>6 Wyszli więc i chodzili po wsiach, głosząc Ewangelię i uzdrawiając wszędzie.</p> <p>10,3 Idźcie, oto was posyłam jak owce między wilki. 4 Nie noście z sobą trzosa ani torby, ani sandałów; i nikogo w drodze nie pozdrawiajcie! 5 Gdy do jakiego domu wejdziecie, najpierw mówcie: Pokój temu domowi! 6 Jeśli tam mieszka człowiek godny pokoju, wasz pokój spocznie na nim; jeśli nie, powróci do was. 7 W tym samym domu zostańcie, jedząc i pijąc,</p>
---	---	---

		<p>co mają; bo zasługuje robotnik na swoją zapłatę. Nie przechodźcie z domu do domu. 8 Jeśli do jakiego miasta wejdziecie i przyjmą was, jedzcie, co wam podadzą; 9 uzdrawiajcie chorych, którzy tam są, i mówcie im: Przybliżyło się do was królestwo Boże. 10 Lecz jeśli do jakiego miasta wejdziecie, a nie przyjmą was, wyjdźcie na jego ulice i powiedzcie: 11 Nawet proch, który z waszego miasta przylgnął nam do nóg, strząsamy wam. Wszakże to wiedzcie, że bliskie jest królestwo Boże. 12 Powiadam wam: Sodomie lżej będzie w ów dzień niż temu miastu.</p>
--	--	--

Zwróćmy uwagę, że mowę tą Łukasz ma w dwóch różnych kontekstach.

Ta zgodność (Mt i Łk przeciwko Mk) jest według zwolenników Q Nicolardota⁵⁵ i Larnfelda⁵⁶ argumentem za tym, że Mk był zależny od jakiegoś źródła mów, które znali także Mateusz i Łukasz. Inni zwolennicy Q są raczej zdania, że Marek korzystał z recenzji Q. Rawlinson⁵⁷ przyjmował istnienie rzymskiej recenzji Q. Brown⁵⁸, aby wyjaśnić zgodności Mt i Mk przeciwko Łk w tekstach Q przyjął pięć różnych form Q: Q (pierwotne), z którego korzystał Łk, i które zostało przeredagowane (Q rev). To Q przeredagowane zostało później ponownie jako Qmt, które stało się źródłem dla Mt, oraz jako Qmk, które stało się źródłem dla Mk.

⁵⁵ F. Nicolardot, *Les procédés de rédaction des premiers Évangiles*, dz. cyt., s. 216.

⁵⁶ W. Larnfeld, *Die neutestamentlichen Evangelien nach ihrer Eigenart und Abhängigkeit untersucht*, Gütersloch 1925.

⁵⁷ A. E. J. Rawlinson, *St Mark. With Introduction, Commentary and Additional Notes*, London 1925, s. XXXVIII-XL.

⁵⁸ J. P. Brown, *Mark as Witness to an End Form of Q*, JBL 80 (1961), s. 29-44.

W Ewangeliach synoptycznych są takie elementy literackie, które występują w Mk i Mt a nie w Łk, oraz występują w Mk i Łk a nie w Mt. W tych dwóch przypadkach zachodzi podejrzenie, że Mk i Mt a nie Łk albo Mk i Łk a nie Mt zachowują materiał Q, czyli Mk i Q nakładają się na siebie. Ale, jeżeli się nakładają, rodzi się następny problem: które źródło było wcześniejsze, Mk czy Q? Pierwszeństwo Q i jego wpływ na Mk wyraźnie podważa pierwszeństwo Mk w stosunku do Mt, czy bowiem Q nie można zidentyfikować jako Mt?

Trudny dla zwolenników teorii dwóch źródeł problem wielkich różnic w słownictwie tekstów należących do Q i do Mk, dublety i opuszczenia pewnych fragmentów próbuje się wyjaśnić w podwójny sposób: 1) Q cieszyło się we wspólnocie Marka wielkim autorytetem i było dobrze znane, dlatego Marek nie cytuje je dosłownie, ale je uzupełnia⁵⁹, 2) Marek cytuje Q z pamięci⁶⁰. Nie brak też i takich uczonych, którzy różnice w tekstach Marka w stosunku do Q tłumaczą po prostu założeniami redakcyjnymi Marka: Marek dokonywał wyboru logionów. Według Dibeliusa Mk 3,23; 4,2; 12,1.38; 1,21-22; 2,13 i 6,2.34 zostały przez Marka wyjęte z obszernego zbioru logionów⁶¹. Na pytanie, jeżeli Marek znał Q, dlaczego nie zamieszcza całego materiału Q, bibliści najczęściej tłumaczą istnieniem różnych form źródła Q. Tak na przykład tłumaczy ten problem Taylor⁶².

Przejdźmy teraz do problemu conflation. Fakt, że Łukasz opuszcza jeden z dwóch członów poszerzonego w stosunku do Mt tekstu Mk – w dodatku, zawsze członu, którego nie posiada Mt – wskazuje na to, że Łukasz znał Mateusza. A jeżeli znał go, zupełnie zbędne jest źródło Q. Zwolennicy teorii Q starają się rozwiązać ten problem w ten sposób: powtarzanie pewnych elementów w opowiadaniu jest po prostu cechą charakterystyczną Marka. Weiss⁶³ podaje długą listę powtórzeń słów oraz wyrażeń przyimkowych, przysłówkowych i innych w Mk. Holtzmann, jeden z twórców teorii dwóch źródeł, jeszcze bardziej tę listę poszerza⁶⁴. Abbot⁶⁵, wybitny badacz języka Ewangelii synoptycznych, stwierdza, że cechą

⁵⁹ Por. W. Sanday, *The Condition under which the Gospel were written in their Bearing upon some Difficulties of Synoptic Problem*, [w:] *Studies in the Synoptic Problem*, Oxford 1911, s. 1-26.

⁶⁰ Por. B. H. Streeter, *St. Mark's Knowledge and Use of Q*, [w:] W. Sanday, *Studies in the Synoptic Problem* Oxford 1911, s. 165-183.

⁶¹ Por. M. Dibelius, *Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen 1961 (6 wyd.), s. 237-238.

⁶² V. Taylor, *The Gospel according to St. Mark*, London 1957, s. 87.

⁶³ B. Weiss, *Zur Entstehungsgeschichte der drei synoptischen Evangelien*, *Theol. Studien und Kritiken* 34 (1861) s. 646-651.

⁶⁴ H. J. Holtzmann, *Die synoptischen Evangelien. Ihr Ursprung und geschichtlicher Charakter*, Leipzig 1863, s. 646-651.

⁶⁵ E. A. Abbot, art. "*Gospels (Synoptical)*", [w:] *Encyclopaedia Britannica*, 9 wyd., t. X, Edinburgh 1879, s. 789-818.

charakterystyczną Marka jest „duality” i nie wydaje mu się właściwe, aby z tego faktu wyciągać wniosek o trzeciej pozycji Mk w kolejności Ewangelii synoptycznych.

Jednym ze współczesnych zwolenników teorii dwóch źródeł, którzy podjęli problem conflatons jest F. Neiryneck. Nie używa on jednak terminu „conflatons”, co sugeruje pracę redakcyjną Marka, lecz idzie za Abbotem i używa terminu „duality” względnie „duplicate expressions”⁶⁶. Pracę swoją Neiryneck zatytułował „Duality in Mark”⁶⁷. Zatrzymajmy się nieco szerzej nad nią, ponieważ wyróżnia się objętością (207 stron) i stanowi niewątpliwie najbardziej pogłębioną analizę tego problemu ze strony zwolenników teorii dwóch źródeł. Neiryneck podzielił ją na dwie części. Pierwsza część nosi tytuł „Duplicate expressions in the Gospel of Mark”. Najpierw pisze o tym, że wielu biblistów dwudziestego wieku, jak np. W. C. Allen, M.-J. Lagrange i V. Taylor, podkreślają w Mk tendencję do używania pleonasmów, powtórzeń i wyrażeń tautologicznych. Neiryneck przypomina, że Allen podał listę słów tekstu Markowego, które Mateusz opuścił, ponieważ były w zdaniu zbędne, przypomina także opinię H. J. Cadburego⁶⁸, który na podstawie swoich badań relacji Łukasza do Mk stwierdził, że opuszczanie przez Łukasza powtórzeń Markowych jest jego wyraźną cechą redakcyjną. Następnie Neiryneck podaje własną długą listę Markowych pleonasmów i powtórzeń, które pozostali synoptycy opuścili. Oto dla przykładu sześć pierwszych pozycji na liście: „i.12: *eis tēn eremon* Łk; i.13: *kai ēn meta tōn thēriōn* Mt Łk; i.15: *peplērōtai ho kairon, pisteuete en tō euaggeliō* Mt; i.16: *Simōnos* Mt (*autou*); i.21: *edidasken* Łk; i.28: *pantachou* Mt Łk.” Dalej, Neiryneck przypomina, że pleonazmy, wyrażenia tautologiczne i powtórzenia służyły Wendlingowi do oddzielenia w Mk tekstów Ur-Mk od Mk kanonicznego. Owe pleonazmy, wyrażenia tautologiczne i powtórzenia miały świadczyć o rozwijaniu tekstu pierwotnego. To samo zresztą widzimy – pisze Neiryneck – w pracy Hirscha⁶⁹, który rozróżnia Mk I od Mk II. Neiryneck wspomina jeszcze innych autorów, którzy w określaniu redakcji i źródeł poszczególnych tekstów Ewangelii odwołują się do pleonasmów i powtórzeń w Mk. W drugim rozdziale swojej pracy Neiryneck stwierdza, że ta charakterystyczna dla Mk cecha redakcyjna nie została jeszcze w pełni opisana i podejmuje jej szczegółowe opisanie. „Duality” w Mk dzieli on na kilka grup. Pierwsza grupa dotyczy gramatyki, druga „du-

⁶⁶ D. B. Peabody używa na określenie conflatons terminu “minor doublets”; patrz art. *Respons to Multi-Stage Hypothesis* [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 220.

⁶⁷ F. Neiryneck, *Duality in Mark*, Leuven 1972.

⁶⁸ H. J. Cadbury, *The Style and Literary Method of Luke*, Cambridge 1920.

⁶⁹ E. Hirsch, *Frühgeschichte des Evangeliums*. Vol. I. *Das Werden des Markusevangeliums*, Tübingen 1951.

plicate expressions” i „double statements”, trzecia zgodność członów w perykopie, czwarta elementy struktury Ewangelii. Do pierwszej grupy zalicza między innymi przyimek, który powtarza się w następnym słówku, np. *paragōn para*; przysłówki kończący się na –then (*makrothen*) z pleonastycznym przyimkiem lub słówkiem złożonym (*apo* – albo *ek-*), słowo użyte z „verbal substantive” (*fōnēsai fōnē megalē*), mnożenie podobnych słów w tym samym kontekście lub powtarzanie tych samych słów (*egeneto... egeneto*), albo ich składników (*erchetai... sunerchetai*) itd. Do drugiej grupy zalicza między innymi: zaprzeczenie, po którym następuje *ei mē* albo *ean mē* (*oudeis agathos ei mē eis ho theos*), podwójne określenie czasu (*prōi / ennucha lian*) albo miejsca (*allachou / eis tas echomenas kōmopoleis*) itd. Do trzeciej grupy zalicza między innymi powiązania w opowiadaniu (3,32.34 *ekathēto peri auton ochlos / periblepsamenos tois tous peri auton kuklō kathēmenous*) itd. Do czwartej grupa zalicza między innymi inkluzje, paralelizmy i dublety. Rozdział trzeci Neirynek poświęca „duplicate expressions” (o które nam właśnie chodzi) oraz tekstowi oryginalnemu Ewangelii. Przede wszystkim stawia problem, dotyczący tego, czy wyrażenia te były rzeczywiście w tekście oryginalnym i wyraża przypuszczenie, że mogło ich tam nie być. W tym wypadku powołuje się na opinie: J. P. Browna, T. F. Glassona, W. Sandaya, O. Lintona i E. P. Sandersa, którzy piszą o usuwaniu w tekście Mk przez kopistów niektórych powtórzeń. Ale też Neirynek cytuje Sandersa: „If we selected, however, any two manuscripts of Mark, I doubt if we would find a single instance in which, *on more than one occasion*, one copied one half a double Markan phrase and other the other half.”⁷⁰ Neirynek kładzie duży nacisk na to, że kopiści „poprawiali” tekst, podobnie jak sami ewangelisti poprawiali swoje źródła. A jeśli chodzi o poprawki ewangelistów, nie można ich rozważać jako przypadkowe, ewangelisti wprowadzali je zgodnie ze swoim redakcyjnym stylem⁷¹. Dla przykładu Neirynek poddaje analizie kilka conflationów zaczynając od znanego nam już Mk 1,32 *opsias de genomenēs, hote edusen ho helios*. Mateusz w 8,16 posiada jego pierwszą część: *opsias de genomenēs* (kiedy nastał wieczór). Neirynek zwraca uwagę, że kontekst conflation w Mk jest inny niż jego pierwsza część w Mt. W Mk conflation następuje w kontekście działalności Jezusa w synagodze w szabat, w tekście pa-

⁷⁰ E. P. Sanders, *The Tendencies of the Synoptic Tradition* (STS Monogr. Ser., 9), Cambridge 1969 s. 271.

⁷¹ Neirynek pisze: “There is a common tendency in both gospels (which, so some extent, is demonstrated also in the textual tradition) to reduce reduplications, but in so far as the the phrase each evangelist adopts proves to be in harmony with his personal editorial manner, one cannot say that the agreements or disagreements in the selection happened by chance. Here again, a close analysis of the text, and not the statistical approach, is the appropriate method”; patrz: *Duality in Marc*, dz. cyt.s. 41.

ralelnym w Mt nie ma mowy o szabacie, a zatem Mateusza nie miał powodu wspominać zachodu słońca. Można jednak zadać pytanie, czy Marek miał powód wspominać zachód słońca. Usunięcie drugiego członu przez Mateusza nie stanowi (jeżeli Mk był pierwszy). Natomiast pozostaje problemem, dlaczego Łukasz usuwa zawsze człon, który wybiera Mateusz. W tym wypadku statystyka odgrywa istotną rolę, ponieważ jest jednoznaczna. Neirynek nie ma racji twierząc, że przy analizie „dualities” nie należy brać pod uwagę statystyki, lecz egzegezę. Pierwsza część pracy Neiryneka zawiera jeszcze trzy rozdziały: 4) „Temporal and Local Statements: Two-Step expressions”, 5) Double Questions and Antithetic Paralelizm, 6) Oratio Obliqua and Oratio Recta. Część pierwszą Neirynek kończy konkluzją: 1) „Duality” jest w wielu przypadkach lepszym terminem niż pleonazm czy powtórzenie; 2) W pewnych przypadkach „double phrases” w Mk pierwsze zdanie jest ogólnym stwierdzeniem (general statement), a drugie sprecyzowaniem. Pewną odmianą „duality” w Mk są wyrażenia dwuetapowe (double-step expressions). Druga część, która zawiera aż 61 stron, nosi tytuł „Duality in Mark” i w niej autor przedstawia szczegółowo przypadki wszelkiego rodzaju pleonazmów i powtórzeń, które wyliczał w pierwszej części.

Czy autor wyjaśnia problem conflations? Przede wszystkim stara się je ukazać na tle stylu Marka. Ale według np. Peabody’ego⁷² nagromadzenie przez Neiryneka przykładów „dualities” w żaden sposób nie pomaga rozwiązać problemu synoptycznego.

Można powiedzieć, że z pozycji „niezależnej” zajął się problemem conflations T. R. W. Longstaff w swojej obszernej pracy pt. „Evidence of Conflation In Mark? A Study in the Synoptic Problem”⁷³. Zaczął on od analizy conflations w harmonii czterech Ewangelii Tatiana zwanej „Diatessaron” z połowy drugiego wieku i doszedł do wniosku, że Tatian chociaż zasadniczo trzyma się ściśle swoich źródeł, niekiedy pewne słowa opuszcza, dodaje lub zmienia⁷⁴. Następnie Longstaff stawia pytanie, czy Marek posługuje się taką samą metodą redakcyjną. Analizuje on te perykopy, w których conflation wydaje się być najbardziej wyraźne, a więc jeżeli w danej perykopie widzimy raz zgodność Mk z Mt (albo Łk) a raz zgodność Mk z Łk (albo Mt). Perykopy, które analizuje pochodzą z różnych części Mk i posiadają różną treść (sumaria, opowiadania o cudach, pouczenia itd.).

Pierwszą z analizowanych perykop jest perykopa o uzdrowieniu teściowej Piotra (Mk 1,29-31). Przyjrzyjmy się tej analizie. Najpierw Longstaff zwraca uwagę

⁷² D. B. Peabody, *Response to Multi-Stage Hypothesis*, [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 219.

⁷³ T. R. W. Longstaff, *Evidence of Conflation in Mark? A Study in the Synoptic Problem*, Missoula 1977.

⁷⁴ Tamże, s. 10 i 21.

na to, że Marek i Łukasz umiejscawiają tę perykopę na początku opowiadania o działalności Jezusa, zaraz po wydarzeniu w synagodze w Kafarnaum, natomiast Mateusz dalej: po Kazaniu na Górze i opowiadaniu o uzdrowieniu sługi setnika (Mt 8,5-13). Następnie stwierdza on, że z 44 słów w Mk 1,29-31, w Mt i Łk powtarza się tylko 27, czyli 61,4%. Pierwszy wiersz tej perykopy w Mk jest bliższy Łukaszowi niż Mateuszowi. Dwa elementy z opowiadania Markowego nie powtarzają się w Mt i Łk: słowo *euthus* oraz imiona apostołów – Andrzej, Jakub i Jan. Longstaff podkreśla, że zarówno słówko *euthus* jak dodawanie imion jest charakterystyczne dla Marka. Niemniej stwierdza on, że jest możliwe do przyjęcia dodanie tych słów przez Marka jak i opuszczenie ich przez Mateusza i Łukasza. W drugim wierszu Markowym (1,30) znajduje się najpierw zgodność z Łk (ale nie z Mt), chodzi o to, że w Mk i Łk występuje imię Szymona, a następnie znajduje się zgodność z Mt (ale nie z Łk), tym razem chodzi o określenie choroby: w Mk – *puressousai*, w Mt – *puressousan*, w Łk – *ēn sunechomenēn puretō megalō*. Marek i Łukasz piszą, że apostołowie mówią Jezusowi o chorej, natomiast Mateusz o tym nie pisze. Marek i Łukasz używają jednak innego słowa: Marek – *legō*, Łukasz – *erōtaō*. W sumie Marek jest tutaj także bliższy Łukaszowi.

Trzeci wiersz Markowy (1,31) jest natomiast bliższy Mateuszowi niż Łukaszowi, ale mamy tutaj podobieństwa także Mk z Łk i Mt z Łk. Markowego słówka *proselthōn* nie powtarza żaden z pozostałych synoptyków, jednak Łukasz ma w tym miejscu własną formułę: *epistas epanō autēs*. Marek pisze, że Jezus podniósł chorą – *ēgeiren autēn kratēsas tēs cheiros*. Łukasz nie ma tej formuły. Natomiast Mateusz pisze, że Jezus ją dotknął ręką – *hēpsato tēs cheiros autēs* – później dodaje, że ona wstała – *kai ēgerthē*. Druga połowa wiersza Markowego i Mateuszowego jest prawie taka sama: Mk – *kai afēken autēn ho puretos, kai diēkonej autois*, Mt – *kai afēken autēn ho puretos ' kai ēgerthē, kai diēkonei autō*. Łukasz w tym przypadku bardzo się różni: *kai afēken autēn ' parachrēma de anastasa diēkonei autois*. Marek i Łukasz piszą, że po uzdrowieniu teściowa służyła „im” (*autois*), natomiast Mateusz pisze, że służyła „mu” (*autō*).

Analiza tych trzech wierszy Markowych nie sprzeciwia się według Longstaffa twierdzeniu, że Mateusz i Łukasz niezależnie od siebie skopiowali Mk, ani też, że Marek poszerzył Mt i Łk. W tekście Marka częściej występuje parataksa niż w Mt i Łk, co może wskazywać na wpływ języka aramejskiego, a więc również na wpływ tradycji ustnej. Ale nie musi tak być. Longstaff przypomina, że według Sandersa parataksa niekoniecznie jest oznaką starożytności tekstu, może ona być wynikiem osobistego upodobania autora, chociaż sam Sanders stwierdza, że Mateusz i Łukasz, jeśli kopiuje Mk, starają się usunąć parataksę⁷⁵.

⁷⁵ E. P. Sanders, *The Tendencies of the Synoptic Tradition*, dz. cyt., s. 250-251.

Longstaff mocno podkreśla występowanie w tych wierszach na przemian zgodności z jednym lub z drugim ewangelistą i w związku z tym dzieli on te wiersze na jedenaście części:

- 1) Wyszli z synagogi
- 2) i przyszli do domu Szymona
- 3) z Andrzejem, Jakubem i Janem
- 4) Teściowa zaś Szymona
- 5) leżała w gorączce
- 6) zaraz powiedzieli Mu o niej
- 7) On podszedł do niej
- 8) i podniósł ją
- 9) ująwszy za rękę
- 10) gorączka ją opuściła
- 11) i usługiwała im

W częściach 1-7 Marek jest bardziej zgodny z Łk niż z Mt (dokładnie rzecz biorąc za wyjątkiem części 3 i 5), natomiast w częściach 8-11 jest odwrotnie, Marek jest bardziej zgodny z Mt niż z Łk. Longstaff stawia pytanie, dlaczego tak jest i nie znajduje odpowiedzi, problem staje się szczególnie trudny, jeśli przyjmiemy, że Łukasz nie znał Mt.

Drugą perykopą analizowaną przez Longstaffa jest perykopa o licznych uzdrowieniach w domu Piotra (Mk 1,32-34). Wydaje się, że w tym przypadku conflation jest bardzo wyraźne. Zabaczmy, co sądzi Longstaff. Najpierw przedstawia on opinię F. Bleeka na korzyść teorii Griesbacha, a następnie opinię J. Hawkinsa, według którego nie musimy mieć tutaj do czynienia z conflation przez Marka, ale z częstym w Mk przypadkiem „duplicate expression”, z którego pozostali synoptycy lub jeden z nich biorą jedną część. Longstaff uważa, że obie opinie są możliwe do przyjęcia, ale żadna z nich nie może stanowić dowodu na prawdziwość teorii pierwszeństwa Marka lub teorii Griesbacha, jednak bardziej prawdopodobne jest, że Mateusz i Łukasz korzystali z Marka, ponieważ podobne zjawisko widzimy także w tradycji pokanonicznej⁷⁶.

Longstaff wykazuje, że Mateusz i Łukasz wybierają połówki zdań Markowych nie tylko w pierwszych słowach pierwszego wiersza tej perykopy, ale w całej perykopie. W podanej przez niego tabelce połówki te są zaznaczone literkami (a) i (b)⁷⁷.

⁷⁶ Por. E. P. Sanders, *The Tendencies of the Synoptic Tradition*, dz. cyt., s. 271.

⁷⁷ T. R. W. Longstaff, *Evidence of Conflation in Mark?*, dz. cyt., s. 142.

Mt	Mk	Łk
1) Z nastaniem wieczora	1) Z nastaniem wieczora (a)	
	2) gdy słońce zaszło (b)	1) O zachodzie słońca,
2) przyprowadzono Mu	3) przynosili do Niego	[Cfr Nr 4 poniżej]
	4) wszystkich chorych (a)	2) wszyscy, którzy mieli cierpiących
	[Nr 8 poniżej]	3) na rozmaite choroby,
3) wielu opętanych,	5) i opętanych (b)	4) przynosili ich do Niego.
	[Cfr Nr 3 powyżej]	
	6) i całe miasto było zebrane u drzwi.	5) On zaś na każdego z nich kładł ręce
[Cfr Nr 5 poniżej]	7) Uzdrawił wielu (a)	6) i uzdrawiał ich.
	8) dotkniętych rozmaitymi chorobami	[Nr 3 powyżej]
4) On słowem wypędził złe duchy	9) i wiele złych duchów wyrzucił (b)	7) Także złe duchy wychodziły z wielu, wołając: «Ty jesteś Syn Boży!»
	10) lecz nie pozwalał złym duchom mówić, ponieważ wiedziały kim On jest.	8) Lecz On je gromił i nie pozwalał im mówić, ponieważ wiedziały, że On jest Mesjaszem.
	[Cfr Nr 7 powyżej]	
5) i wszystkich chorych uzdrowił.		
6) Tak oto spełniło się słowo proroka Izajasza...		

Longstaff oblicza, że 31 słów ze wszystkich czterdziestu sześciu w tekście Markowym (67,3%) ma paralelizmy w Mt albo Łk, ale tylko 7 z nich (22,6%) ma paralelizmy w obu Ewangeliach, i podkreśla, że pomimo to, Mateusz i Łukasz są często zgodni z Mk. Tę zgodność występującą przemiennie nie potrafi wytłumaczyć według niego teoria dwóch źródeł, natomiast dosyć łatwo teoria Griesbacha. Jeśli chodzi o pierwszy wiersz, to wydaje się, że Marek wziął formułę *opsias de genomenēs* z Mt, a formułę *hote edusen ho hēlios* zredagował na podstawie formuły Łukaszej *dunantos de tou hēliou*. Czy zdanie Markowe nie zawiera tautologii? Według niektórych biblistów, np. Loisy'ego⁷⁸ druga jego część jest potrzebna. Ale to nie może być dowodem na pierwszeństwo Mk. Następnie Longstaff przypomina, że według Farmera formuła *opsias de genomenēs* jest typowo Mateuszowa. Występuje ona 6 razy w Mt i raz w Mk (1,32). W związku z tym, należy przyjąć, że raczej Marek przejął ją z Mt niż odwrotnie. Podsumowując całą analizę Mk 1,32-34 Longstaff stwierdza, że nie można udowodnić, że Marek dokonał tutaj conflation Mt i Łk, niemniej taka właśnie opinia najlepiej wyjaśnia podobieństwa i niepodobieństwa w tych tekstach⁷⁹. Longstaff analizuje następnie Mk 3,1-6; 9,38-41; 11,15-19; oraz 14,12-21. Ostatecznie dochodzi do wniosku, że zgodności i niezgodności między Mk i pozostałymi Ewangeliami synoptycznymi zachodzą zbyt często, aby można je uznać jako wynik poprawek dokonywanych niezależnie przez Mateusza i Łukasza. Wspomniane zgodności i niezgodności mogą być według Longstaffa wyjaśniane jako confections dokonywane przez Marka w oparciu o Mt i Łk⁸⁰.

Jednym z najmocniejszych argumentów przeciwko teorii dwóch źródeł jest zgoda Mt i Łk przeciw Mk w tekstach, które posiada również Mk (minor agreements). Zobaczmy, jak zwolennicy tej teorii starają się wyjaśnić to zjawisko?

Jako jeden z pierwszych analizę tego problemu podjął już w pierwszej połowie XIX wieku C. G. Wilke⁸¹. Uważał on, że niektóre różnice w Mk w stosunku do Mt i Łk można wyjaśnić działalnością kopistów, niektóre – zwłaszcza jeśli chodzi o dodatki Markowe – tym, że Mateusz i Łukasz niezależnie od siebie poprawiali Marka. Byłyby to więc czyste przypadki, ale niektóre minor agreements sugerują jednak znajomość tekstów Mateusza przez Łukasza. Innego zdania był H. J. Holtzmann⁸². Bronił on niezależności Łukasza od Mateusza, a problem minor agreements starał się wyjaśnić znajomością przez Mateusza i Łukasza jakiegoś źródła

⁷⁸ A. Loisy, *Les évangiles synoptiques*, Paris 1907-1908, s. 457.

⁷⁹ T. R. W. Longstaff, *Evidence of Conflation in Mark?*, dz. cyt., s. 152.

⁸⁰ T. R. W. Longstaff, *Evidence of Conflation in Mark?*, dz. cyt., s. 201.

⁸¹ C. G. Wilke, *Der Urevangelist, oder exegetisch-kritische Untersuchung über das Verwandtschaftsverhältnis der drei ersten Evangelien*, Dresden 1838.

⁸² H. J. Holtzmann, *Die Synoptischen Evangelien*, 1863.

oprócz Marka, czyli Ur-Marka. Ideę Ur-Marka poparł B. Weiss⁸³. Z kolei idei Ur-Marka sprzeciwił się P. Wernle⁸⁴. Według niego tekst Mk został przez kogoś poprawiany. Mateusz i Łukasz używali tekstu Mk przed ową recenzją lub po recenzji. E. A. Abbott⁸⁵ podał listę 230 przypadków minor agreements. Rozróżniał on poprawki stylu i poprawki faktów. Uważał, że jest mało prawdopodobne, aby Mateusz i Łukasz zgadzali się ze sobą tylko przez przypadek. Należy według niego przyjąć działalność jakiegoś nieznanego korektora Ewangelii Marka. W tym kierunku poszedł także W. Sanday⁸⁶. Opowiedział się on za tym, że Mateusz i Łukasz opierali się na recenzji Ewangelii Marka. Szczegółową analizę problemu minor agreements przeprowadził J. C. Hawkins⁸⁷. Odrzucił on zarówno hipotezę Ur-Marka jak również hipotezę recenzji Ewangelii Marka jako zasadnicze źródło minor agreements. Poza nielicznymi przypadkami wpływu „Logia source” oraz jakiegoś „common source”, zgodność Mateusza z Łukaszem w około dwustu osiemnastu przypadkach da się wytłumaczyć niezależnym jednego ewangelisty od drugiego poprawianiem stylu i słownictwa Marka. Długa lista minor agreements podana przez Abbotta i Hawkinsa została skrytykowana przez E. De Witt Burtona⁸⁸. Twierdził on, że nie należy brać pod uwagę drobnych zmian, których przyczyną mogą być błędy kopistów. Liczbę minor agreements sprowadził do 15 przypadków, rzeczywiście trudnych do wyjaśnienia. Dwadzieścia jeden przypadków minor agreements doszukuje się w Mt i Łk M.-J. Lagrange⁸⁹. Do najbardziej znaczących należą: opowiadanie o poście i kuszeniu Jezusa (Mt 3,1nn = Łk 3,1nn x Mk 1,1,nn), obrona Jezusa przed zarzutem o związki Jezusa z Belzebubem (Mt 12,23nn = Łk Łk 11,15nn x Mk 3,22nn), fragmenty w mowie przeciwko uczonym w Piśmie i faryzeuszom (Mt 23,1nn i paral.) oraz fragmenty w mowie eschatologicznej (Mt 24-25 i paral.). B. H. Streeter⁹⁰ uważa, że w ogóle nie należy mó-

⁸³ B. Weiss, „*Die Redestücke des apostolischen Matthäus. Mit besonderer Berücksichtigung von „Dr H. J. Holtzmann, die synoptischen Evangelien, ihr Ursprung und geschichtlicher Charakter Leipzig 1863*”, [w:] *hrbücher für Deutsche Theologie* 9 (1864) 49-140.

⁸⁴ P. Wernle, *Die synoptische Frage*, 1899.

⁸⁵ E. A. Abbott, *The Corrections of Mark Adopted by Matthew and Luke, Diatessarica*, II, 1901, s. 307-324.

⁸⁶ W. Sanday, „*The Conditions under which the Gospel were written, in their Braeing upon some Difficulties of the Synoptic Problem*”, [w:] *Studies in the Synoptic Problem* By Members of the University of Oxford, red. W. Sanday, Oxford 1911, s. 3-26.

⁸⁷ J. C. Hawkins, *Horae Synopticae*, Oxford 1909.

⁸⁸ E. De Witt Burton, *Some Principles of Literary Criticism and Their Application to the Synoptic Problem*, [w:] *Decennial Publications of the University of Chicago, Ser. 1.*, vol. V, Chicago 1904, s. 194-264.

⁸⁹ M.-J. Lagrange, *Évangile selon St. Luc* (EB), Paris 1921, s. LXX-LXXIII.

⁹⁰ B. H. Streeter, *The Four Gospels. A Study of Origins*, London 1924.

wiść o zgodności Mateusza z Łukaszem przeciwko Markowi, to co się wydaje zgodnością jest wynikiem błędów kopistów, a więc opuszczeń lub dodatków w tekstach Marka względnie harmonizowania tekstów Mateusza i Łukasza. Problem minor agreements jest według niego problemem krytyki tekstu. A. M. Farrer⁹¹, zwolennik pierwszeństwa Marka, ale nie źródła Q, minor agreements wyjaśnia znajomością Ewangelii Mateusza przez Łukasza.

Nową listę zgodności Mt z Łk przeciwko Mk – i bardzo obszerną, bo zawierającą 323 przypadki – wydał w roku 1959 B. De Solage⁹². Jeżeli chodzi o wyjaśnienie tego problemu, jest on za tym, że mamy do czynienia z poprawkami stylu i słownictwa dokonаныmi przez Mateusza i Łukasza w tekście Marka.

Nadal jednak tego rodzaju wyjaśnienia budzą sprzeciw. Za znajomością Ewangelii Mateusza przez Łukasza opowiadają się tacy uczeni jak: N. Turner⁹³, A. W. Argyle⁹⁴ i R. T. Simpson⁹⁵. Ten ostatni tezę swoją uzasadnia analizą trzech perykop, w których Mateusz i Łukasz są zgodni przeciwko Markowi, są to: 1) Opowiadanie o chrzcie i kuszeniu Jezusa (Mk 1,1-13); 2) Oszczerstwa uczonych w Piśmie (Mk 3,22-27); 3) Największe przykazanie (Mk 12,28-34). We wszystkich tych perykopach Simpson widzi, że zmiany wprowadzone przez Mateusza i Łukasza są poprawkami tekstu Markowego oraz że Łukasz znał poprawioną wersję tekstu Markowego, taką samą, jaką znał Mateusz. Przyjrzyjmy się, pierwszej z wymienionych analiz. Simpson uważa, że opowiadanie o chrzcie i kuszeniu Jezusa (Mk 1,1-13) jest dziełem Marka zredagowanym w oparciu o niezależne od siebie fragmenty tradycji. Wiersze 1,1-3 pochodzą niewątpliwie od Marka. Jedyne podobieństwa między Mk 1,1-6 i Łk 3,1-6 zachodzą w wierszach Łk 3,3-4. Należy sądzić, że Łukasz nie znał żadnej tradycji paralelnej do Mk 1,1-6. Simpson zwraca uwagę na różnice w przepowiadaniu Jana Chrzciciela w Mt i Łk z jednej strony, a Mk z drugiej. W Mt i Łk Jan przedstawia Jezusa jako eschatologicznego Sędziego, w Mk Jezus jest przedstawiony jako ten, który otrzymuje Ducha Świętego i następnie udziela Go. W Ewangelii Marka Jan Chrzciciel nic nie mówi o sądzie. W rzeczywistości wzmianka o sądzie w każdym opowiadaniu o chrzcie jest nieistotna

⁹¹ A. M. Farrer, "On Dispensing with Q" [w:] Studies in the Gospels, Essays in Memory of R. H. Lightfoot, red. D. E. Nineham, Oxford 1955, s. 55-86.

⁹² B. De Solage, *Synopse grecque des évangiles. Méthode nouvelle pour résoudre le problème synoptique*, Leiden-Toulouse 1959.

⁹³ N. Turner, "The Minor Verbal Agreements of Mt. and Lk. against Mark" [w:] *Studia Evangelica I* (TU, 73), Berlin 1959, s. 223-234.

⁹⁴ A. W. Argyle, "The Agreements between Matthew and Luke", *Expos. Times* 73 (1961-62) s. 19-22; "Evidence for the View that St. Luke Used St. Matthew's Gospel", *JBL* 83 (1964) s. 390-396.

⁹⁵ R. T. Simpson, "The Major Agreements of Matthew and Luke against Mark", *NTS* 12 (1965-66), s. 273-284.

i na pewno nie mogło jej być w pierwotnej tradycji paralelnej do Ewangelii Marka. Łukasz wzmiankę o sądzie mógł przejąć tylko z Ewangelii Mateusza. Jeśli chodzi o opowiadanie o kuszeniu, to według Simpsona, mamy do czynienia z dwoma różnymi tradycjami, których Marek nie znał. Simpson twierdzi, że właściwie cały fragment Mk 1,1-13 jest kompilacją Markową. Wskazuje na to fakt, że zmiany dokonane w tekście Marka nie są tylko dodatkami, ale poprawkami. Fragment Mk 1,1-4 jest według Simpsona wyraźnie w złym stylu i został wygładzony przez wprowadzenie nauczania Jana przed cytatem Izajasza. Uczony ten podkreśla, że zarówno Mateusz jak i Łukasz pomijają pierwszą część cytatu Izajasza, a następnie obaj włączają ją w tym samym kontekście. Następnie podkreśla, że zarówno Mateusz jak i Łukasz włączają do opowiadania o Janie Chrzcicielu wezwanie do pokuty i to w tym samym kontekście. Uderzające jest według Simpsona, że zarówno Mateusz jak i Łukasz w ten sam sposób zmieniają niezbyt poprawne sformułowanie Marka w 1,8 *egō ebaptisa humas hudati (en)*. W Mt 3,11 i w Łk 3,16 w miejsce powyższego sformułowania jest *egō men (en) hudati baptidzō humas*. Również w identyczny sposób Mateusz i Łukasz zmieniają słowa Jana Chrzciciela w tekście Marka *autos de baptisei humas pneumati hagiō* (1,8b) na *autos humas baptisei en pneumati hagiō*. Mateusz i Łukasz zgodnie też zmieniają słowo Markowe *satanas* na *diabolos* (Mk 1,12 i 13; Mt 4,1; Łk 4,2). Zmiany te wskazują – twierdzi Simpson – na to, że Łukasz miał przed oczami tekst Mateusza.

L. Vaganay⁹⁶ podaje trzy argumenty, które nie pozwalają przyjąć minor agreements jako przypadkowe. 1) Zgodności negatywne są zbyt liczne, 2) Pewne elementy opowiadań w Mk są opuszczane przez Mateusza albo Łukasza, względnie występują zgodności pozytywne w Mt i Łk przeciwko Mk, 3) Zgodności negatywne występują w perykopach na zmianę z elementami tradycji potrójnej.

X. Léon-Dufour⁹⁷ twierdzi, że zgodność Ewangelii Mateusza z Łukaszem przeciwko Markowi jest kamieniem, o który potyka się teoria bezpośredniej zależności Ewangelii Mateusza od Marka. Według niego zgodność ta wskazuje na wspólne źródła literackie trzech pierwszych Ewangelii na etapie „predsynoptycznym”. Léon-Dufour⁹⁸ w następujący sposób klasyfikuje minor agreements: 1) Wspólne opuszczenia, 2) Zgodność dotycząca sensu i formy, 3) Zgodność dotycząca przede wszystkim sensu, 4) Zgodność dotycząca przede wszystkim formy, 5) Zgodność dotycząca jedynie formy.

⁹⁶ L. Vaganay, *Le problème synoptique. Une hypothèse de travail*, Tournai 1954, s. 69-74, 293, 423-425.

⁹⁷ X. Léon – Dufour, *Les Évangiles Synoptiques*, [w:] Introduction à la Bible, t. II, Tournai 1959, s. 285.

⁹⁸ X. Léon – Dufour, Art. „*Passion (Récits de la)*”, DBS 6 (fasc. 35), Paris 1960, kol. 1419-1492.

A. Ennulat⁹⁹ po przeprowadzeniu analizy minor agreements w sekcjach Mk 1,1-15; 1,16-3,19; 3,20-35; 4,1-34; 4,35-8,26; 8,27-10,52; 11,1-13,37 i 14,1-16,8 dochodzi do wniosku, że przed Ewangelią Mateusza i Łukasza musiała mieć miejsce rewizja Ewangelii Marka, w wyniku której powstał Deutero-Marek. M. Sato¹⁰⁰ oraz D. Kosch¹⁰¹ opowiadają się za przedmateuszową i przedłukaszową recencją Q, natomiast H. Koester¹⁰² jest raczej za istnieniem Proto-Marka. M. D. Goulder¹⁰³, zdecydowany przeciwnik istnienia źródła Q, uważa, że właśnie zjawisko minor agreements jest najbardziej przekonywującym argumentem na to, że źródło Q nie istniało. Według J. S. Kloppenborga¹⁰⁴ minor agreement wskazuje na istnienie przed Ewangelią synoptycznymi jakiegoś źródła wspólnego dla nich wszystkich (Sondergut). W. Wilkens¹⁰⁵ i R. Morgenthaler¹⁰⁶ są zdania, że zgodność Mt i Łk przeciwko Mk jest przekonywującym dowodem na to, że Łukasz znał Mt. R. L. Lindsey¹⁰⁷ kładzie duży nacisk na minor agreements i dochodzi do wniosku, że przed Mk i Mt istniała pierwotna Ewangelia Łukasza oparta na dwóch źródłach: Q i PN (proto-narrative). Według Niemanda¹⁰⁸ minor agreements wskazuje na istnienie Deutero-Marka.

J. D. G. Dunn¹⁰⁹ wylicza 30 przypadków zdań i formuł, które są w Mt i Łk a nie ma ich w Mk; są to: Mk 1,1; 1,14b-15; 1,34b; 2,27; 3,11-12; 3,17b; 3,20-21; 3,29b-30; 4,10-12; 4,34; 5,43; 6,52; 7,2-4; 7,15; 7,17; 7,19; 7,24b; 7,36; 8,17b-18; 8,35c; 9,10; 9,28; 9,30b; 9,32; 10,29c; 11,17; 14,51-52; 14,58; 15,21; 15,42b; 16,8. Podkre-

⁹⁹ A. Ennulat, *Die "Minor Agreements". Untersuchungen zu einer offenen Frage des synoptischen Problems*, Tübingen 1994.

¹⁰⁰ M. Sato, *Q and Prophetie. Studien zur Gattungs – und Theologiegeschichte der Quelle Q*, Tübingen 1988.

¹⁰¹ D. Kosch, *Die Eschatologische Tora in Q*, Freiburg/Schw-Göttingen 1989.

¹⁰² H. Koester, *History and Development of Mark's Gospel*, [w:] *Colloquy on New Testament Studies: Time for Reappraisal and Fresh Approaches*, red. B. Corley, Macon, Ga. 1983, s. 48.

¹⁰³ M. D. Goulder, *Luke: A New Paradigm*, Sheffield 1989.

¹⁰⁴ J. S. Kloppenborg, *Q Parallels. Synopsis. Critical notes & Concordance*, Sonoma 1988.

¹⁰⁵ W. Wilkens, "Zur Frage der literarischen Beziehung zwischen Matthäus und Lukas", NT 8 (1966) s. 48-57.

¹⁰⁶ R. Morgenthaler, *Statistische Synopse*, Zürich-Stuttgart 1971, s. 301-303.

¹⁰⁷ R. L. Lindsey, *A Hebrew Translation of the Gospel of Mark. Greek-Hebrew Diglot with English Introduction*, Jerusalem 1971, s. 22.

¹⁰⁸ C. Niemand, *Studien zu den Minor Agreements der synoptischen Verklärungssperikopen. Eine Untersuchung der literarkritischen Relevanz der gemeinsamen Abweichungen des Matthäus und Lukas von Markus 9,2-10 für die synoptische Frage*, Frankfurt-Bern-New York-Paris, 1989.

¹⁰⁹ J. D. G. Dunn, *Matthew's awareness of Markan redaction*, [w:] *The Four Gospels 1992. Festschrift Frans Neirynck*, ed. by F. Van Segbroeck, t. 1, Leuven 1992, s. 1349-1359.

śla on, że niekiedy dodatki Markowe noszą wyraźne cechy redakcyjne Markowe. Jak według niego można wyjaśnić minor agreements? Należy odwołać się do tradycji ustnej. Według niego dodatków Markowych nie było w tradycji ustnej, którą znał Mateusz i Łukasz, dlatego obaj albo jeden z nich dodatki te opuszcza. Podobnie sądzi V. Fusco¹¹⁰.

F. Neiryneck stara się minor agreements wyjaśnić zmianami redakcyjnymi Mateusza i Łukasza, albo wpływem Q, albo wpływem tradycji ustnej, albo zepsuciem tekstu, albo harmonizacją tekstu¹¹¹. Dużą wagę przykładą on do tego, że język grecki Marka nie był poprawny (częste *kai*, praesens historicus, pleonazmy itd.), w związku z czym Mateusz i Łukasz musieli wprowadzać pewne korekty. Jednak sam przyznaje, że nie jest łatwo przyjąć identyczne zmiany tekstu Markowego dokonane przez dwóch pozostałych synoptyków niezależnie jeden od drugiego. Bierze więc pod uwagę możliwość, że tekst Marka, który posiadamy, nie jest identyczny z oryginalnym. Podobnie sądzi Sanday¹¹² i Brown¹¹³. Neiryneck uważa, że potrzebne jest dalsze, pogłębione studium tego problemu.

F. Bovon¹¹⁴ i P. J. Friedrichsen¹¹⁵ są zdania, że Łukasz posługiwał się innym egzemplarzem Ewangelii Marka, w którym były drobne różnice w stosunku do znanej nam Ewangelii kanonicznej.

¹¹⁰ V. Fusco, *L'accorde mineur Mt 13,1a/Lc 8,10a contre Mc 4,11a*, [w:] *Logia. Les paroles de Jésus – The Sayings of Jesus, Mémorial Joseph Coppens*, red. J. Delobel, Louvain 1982.

¹¹¹ Por. F. Neiryneck, *Two-Source Hypothesis*, w: *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 10: "On many occasions it has been argued that numerous minor agreement are in fact not so striking and that for most of so-called significant agreements a satisfactory explanation can be given. Nevertheless the objection is raised again and again: you can be right with your explanation of the individual agreements but, as a whole, the phenomenon of the minor agreements remains unexplained. If this is something more than a polite way of avoiding the „textual discussion”, such a reaction reveals that the minor agreements are taken as one phenomenon; and I have no objection, at least in this sense: the minor agreements share one common characteristic, they are all post-Markan". Por. także: F. Neiryneck, *The Minor Agreements of Matthew and Luke against Mark: With a Cumulative List*, Leuven 1974; tenże: *The Minor Agreements: In a Horizontal Line Synopsis* (Studiorum Novi Testamenti Auxilia 15), Louvain 1991.

¹¹² W. Sanday, *The Conditions under which the Gospel were written, in their bearing upon some Difficulties of the Synoptic Problem*, [w:] *Studies In the Synoptic Problem*, Oxford 1911, s. 3-26..

¹¹³ J. P. Brown, *An Early Revision of the Gospel of Mark*, JBL 78 (1959) 215-227.

¹¹⁴ F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, I Teilband, Neukirchen-Vluyn 1989, s. 20.

¹¹⁵ P. J. Friedrichsen, *The Matthew-Luke Agreements against Mark: A Survey of Recent Studies 1974-1989*, [w:] *L'évangile de Luc. Problèmes littéraires et théologiques, Mémorial L. Cerfaux. Revised and enlarged edition*, red. F. Neiryneck, Louvain 1989, s. 30.

1.5. Źródłem Łk – Ewangelie pośrednie

Według wielu biblistów problem synoptyczny nie da się rozwiązać przyjmując jedno lub dwa źródła i bezpośrednią zależność Ewangelii. Już na początku dziewiętnastego wieku pojawiły się opinie, że Ewangelie powstały z wielu dokumentów. Na przykład Lachmann¹¹⁶ wyróżniał w Mk (według niego najstarszej Ewangelii) pięć zbiorów tekstów: 1,1-39; 1,40-3,6; 3,7-6,6; 6,7-8,26; 8,27-16,8. O istnieniu zbiorów, na których oparł się Marek, byli przekonani: Weiss¹¹⁷, Achtemeier¹¹⁸ i Hirsch¹¹⁹. Rozwiązania problemu synoptycznego w oparciu o wiele źródeł (często jednak z założeniem, że na początku było jakieś jedno podstawowe źródło) i wielu redakcji szukają głównie bibliści francuscy. Należy tutaj wymienić: Vaganaya¹²⁰, Léona-Dufour¹²¹, Devresse'a¹²², Gaboury'ego¹²³, Benoit'a¹²⁴, Boismarda¹²⁵ i Ph. Rollanda¹²⁶. Według nich tylko przyjmując etapy pośrednie można wyjaśnić np. minor agreements oraz conflationy w Mk (doublets mineur de Mc). Przyglądnijmy się kilku ostatnim z tych teorii względnie bardziej dyskutowanym. Według Vaganay'a Ewangelie Mateusza i Łukasza powstały w oparciu o tradycję ustną, Mateusza Aramejskiego, Mk oraz nieznaną źródło, które nazwał Suplementem. Benoit uważa, że wszystkie Ewangelie synoptyczne pochodzą od jednej – od Mateusza Aramejskiego, ale między nim a Ewangeliami kanonicznymi znajduje się etap pośredni każdej z trzech Ewangelii. Pre-Mk wpłynął na wszystkie trzy Ewangelie synoptyczne, Pre-Mt na Mt i Mk, natomiast Pre-Łk na Mk i Łk. Istniał też jakiś dokument S, z którego korzystał Mateusz i Łukasz.

¹¹⁶ C. Lachmann, *De ordine narrationum in evangeliiis synopticis*, Theol St. u Kr (1835), s. 570-590.

¹¹⁷ J. Weiss, *Das älteste Evangelium: Eine Beitrag zum Verständnis des Marcusevangeliums und der älteste evangelischen Ueberlieferung*, 1903.

¹¹⁸ P. J. Achtemeier, *Toward the Isolation of Pre-Markan Miracle Catenae*, JBL 89 (1970) s. 256-291.

¹¹⁹ E. Hirsch, *Frühgeschichte des Evangeliums*, t. I, Tübingen 1941.

¹²⁰ L. Vaganay, *La question synoptique*, ETHL 28 (1952) s. 238 n.

¹²¹ X. Léon-Dufour, *Les Évangiles synoptiques*, [w:] Introduction a la Bible, t. II, Tournai 1959, s. 275 nn.

¹²² L. Devresse, *Les Évangiles et l'Évangile*, Paris 1963.

¹²³ A. Gaboury, *La structure des évangiles synoptiques. La structure-type a l'origine des Synoptiques*, Leiden 1970.

¹²⁴ P. Benoit, *L'Évangile selon saint Matthieu (Bible de Jérusalem)*, Paris 1972.

¹²⁵ M.-É. Boismard, *Théorie des niveaux multiples*, [w:] The Interrelations of the Gospels, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 231-243.

¹²⁶ Ph. Rolland, *Les premiers Évangiles. Un nouveau regard sur le probleme synoptique (LD 116)*, Paris 1984.

M.-É. Boismard¹²⁷ początkowo podawał bardzo skomplikowaną historię powstania Ewangelii synoptycznych, w której była mowa o czterech dokumentach i trzech ewangelii pośrednich, później jednak uprościł ją przyjmując tylko dwa źródła: Proto-Mt i Proto-Mk, które wpłynęły na wszystkie Ewangelie synoptyczne, oraz Proto-Łk. Boismard nie wyklucza jednak istnienia źródeł wcześniejszych od Proto-Mt i Proto-Mk. Boismard zwraca uwagę, że każda z trzech Ewangelii synoptycznych zawiera w stosunku do innych elementy niekiedy pierwotne i niekiedy drugorzędne. Jak pogodzić tę sprzeczność? Trzeba przyjąć wiele źródeł i ich pomieszanie. Oto przykład krytyki literackiej Boismarda: Opinia Heroda o Jezusie jest w Mt (14,1-2) bardzo prosta, natomiast w Mk (6,14-16) do opinii Heroda dołączona jest opinia innych ludzi, a zatem, według Boismarda, Marek połączył pierwotne źródło, z którego korzystał Mateusz z jakimś innym¹²⁸.

Mt 14	Mk 6
1 W owym czasie doszła do uszu tetrarchy Heroda wieść o Jezusie. 2 I rzekł do swych dworzan: «To Jan Chrzciciel. On powstał z martwych i dlatego moce cudotwórcze w nim działają».	14 Także herod posłyszał o Nim, gdyż Jego imię nabrało rozgłosu, i mówił: «Jan Chrzciciel powstał z martwych i dlatego moce cudotwórcze działają w nim». 15 Inni zaś mówili: «To jest Eliasz»; jeszcze inni utrzymywali, że to prorok, jak jeden z dawnych proroków. 16 Herod słysząc to twierdził: «To Jan, którego ściąć kazałem, zmartwychwstał».

Boismard podkreśla, że w synoptycznych opowiadaniach o uzdrowieniu trędowatego (Mt 8,1-4 i paral.) cechy charakterystyczne stylu wskazują, że Mk i Łk są zależni od Mt. We wszystkich tych opowiadaniach Jezus uzdrawia trędowatego dotykając go, a ten gest właśnie jest typowy dla Mt. Przykładem tekstu Mateusza, który jest późniejszy od Łk, może być według Boismarda odpowiedź Jezusa na pytanie, dlaczego naucza w przypowieściach (Mt 13,10-15). Logion w wierszu 12 jest według Boismarda dodatkiem Mateuszowym, ponieważ w Mk i Łk znajduje się on w innym kontekście. Zawiera on słowo „dawać”. Mateusz dodaje go ze względu na słowo „dawać” w poprzednim wierszu. Poza tym tekst Iz 6,9-10 Marek i Łukasz cytują w formie skróconej i przeredagowanej, natomiast Mateusz cytuje go w formie dłuższej i dosłownej. Cytat w Mt musi więc być późniejszy niż w Mk i Łk¹²⁹. Problem ten rozważam w rozdziale 3.3.4.

¹²⁷ M.-É. Boismard, *Théorie des niveaux multiples*, dz. cyt., s. 231-243.

¹²⁸ M.-É. Boismard, *Théorie des niveaux multiples*, dz. cyt., s. 237-238.

¹²⁹ Tamże.

Bez przyjęcia wcześniejszych redakcji Mt i Mk nie można według Boismarda wyjaśnić zgodności Mt-Łk przeciwko Mk. Teoria ta ma też wytłumaczyć zjawisko conflation w Mk, z czym teoria dwóch źródeł sobie nie radzi. Boismard uważa, że wyrażenia połączone w Mk są wynikiem połączenia przez Marka źródła, z którego korzystał Mateusz i Marek oraz źródła, z którego korzystał Łukasz i Marek.

Według Boismarda¹³⁰ wstęp do opowiadania o pierwszym rozmnożeniu chleba w Mt 14,13-14 liczy 36 słów, w Mk 6,30-34 liczy 89 słów, a w Łk 9,10-11 liczy 39 słów. Wszyscy trzej synoptycy mają wspólny tylko przyimek *eis*, wyrażenie przysłówkowe *kat' idian* i spójnik *kai*. W procentach Mateusz ma w swoim tekście tylko 8,33% słów wspólnych, Marek ma 3,37%, a Łk 7,69%.

Mt 14	Mk 6	Łk 9
13 Akousas de ho Iēsous anechōrēsen ekeithen en ploiō eis erēmon topon kat' idian kai akousantes hoi ochloi ēkolouthēsan autō pedzē apo tōn poleōn.	30 Kai sunagontai hoi apostoloi pros ton Iēso-un, kai apēggeilan autō panta hosa epoiēsan kai hosa edidaksan. 31 kai legei autois, Deute humeis autoi kat' idian eis erēmon topon kai anapausasthe oligon. ēsan gar hoi erchomenoi kai hoi hupagontes polloi, kai oude fagein eukairoun. 32 kai apēlthon en tō ploiō eis erēmon topon kat' idian.	10 Kai hupostrepsantes hoi apostoloi diēgesanto autō hosa epoiēsan.
14 Kai ekselthōn eiden polun ochlon, kai esplagchnisthē ep' autois	33 kai eidon autois hupagontas kai epegnōsan polloi, kai pedzē apo pasōn tōn poleōn sunedramon ekei kai proēlthon autois. 34 kai ekselthōn eiden polun ochlon, kai esplagchnisthē ep' auto-	kai paralabōn autous hupechōrēsen kat' idian eis polin kaloumenēn Bēthsaida. 11 hoi de ochloi gnontes ēkoulouthēsan autō.

¹³⁰ M.-É. Boismard, *La multiplication des pains*, [w:] D. L. Dungan, *The interrelations of the Gospels*, Leuven 1990, s. 244.

kai etherapeusen tous arrōstous autōn.	us hoti ēsan hōs probata mē echonta poimena, kai ērksato didaskein autous polla.	kai apodeksamenos autous elalei autois peri tēs basileias tou theou, kai tous chreian echontas therapeias iato.
--	--	---

Boismard stawia pytanie: Jak wytłumaczyć, że te trzy teksty zależne od siebie literacko są tak różne? I dodaje: teoria dwóch źródeł i teoria Griesbacha nie potrafią tego wyjaśnić. A jak chce te różnice wyjaśnić Boismard?

Boismard podkreśla, że początek wstępu w Łk i Mk (wiersz 10a w Łk i wiersz 30 w Mk) nie ma paralelizmu w Mt. Jest to prawda. Następnie pisze on, że tutaj słownictwo Łk i Mk jest prawie identyczne. To jednak nie jest prawdą. Porównajmy te wiersze!

Mk 6,30	Łk 9,10a
Kai sunagontai hoi apostoloi pros ton Iēsoun, kai apēggeilan autō panta hosa epoiēsan kai hosa edidaksan.	Kai hupostrepsantes hoi apostoloi diēgēsanto autō hosa epoiēsan.

Dalej Boismard pisze, że począwszy od wiersza w Łk 10b kończy się tak wyraźna zgodność Łk z Mk, a zaczyna się zgodność Łk z Mt. Zgodność w sensie pozytywnym Łk – Mt przeciwko Mk:

Mk 6	Mt 14	Łk 9
apēlthon kai epegnōsan polloi sunedramon ekei	anechōrēsen kai akousantes hoi ochloi ēkolouthēsan autō kai etherapeisen tous arrōstous autōn	hupechōrēsen hoi de ochloi gnontes ēkolouthēsan autō kai tous chreian echontas therapeias iato

Dalej Boismard podkreśla, że jest też bardzo znacząca zgodność Łk – Mt przeciwko Mk w sensie negatywnym. Mateusz i Łukasz opuszczają w tym wstępie wiersz 31 tekstu Markowego, który zawiera aż 25 słów, a także wzmiankę o tym, że tłumy widziały, że Jezus odszedł (Mk 6,33a), oraz że tłumy wyprzedziły Jezusa (Mk 6,33e). Boismard dodaje, że wszystkie słówka wspólne Mt i Łk są w tym wypadku typowe Mateuszowi.

Ponadto Boismard w tekście tym zwraca uwagę na następujące zjawisko: chociaż w wierszach 9,10b-11 Łukasz zależy zasadniczo od Mt, to jednak pewna sek-

cja tekstu Mateuszowego nie znajduje w nich echa, mianowicie koniec wiersza trzynastego i czternastego (plus *en ploiō* z wiersza 13a), w sumie 15 słówek. I druga rzecz: kiedy Łk jest bliski Mt i Mk („fait écho aux texts de Mt et de Mc”), język Mt bardzo różni się od Markowego (6 słów wspólnych na 21, to jest 28,57%), kiedy natomiast Łukasz oddala się od Mt i Mk, teksty Mt i Mk są prawie identyczne (14,5 słów wspólnych na 15, to jest 96,67%)¹³¹.

Te dane literackie zaprzeczają według Boismarda teorii dwóch źródeł. Nie jest bowiem możliwe, aby Mateusz nie znając Łk tak zdecydowanie upodabniał się do Mk dokładnie tam, gdzie Łukasz od niego odchodzi. Należy więc według Boismarda przyjąć, że Mateusz, Marek i Łukasz korzystali z wcześniejszych, niezależnych od siebie redakcji Ewangelii, czyli Proto-Mt, Proto-Mk, a może też Proto-Łk. Proto-Mt nie posiadał fragmentów, w których Mt jest prawie identyczny z Mk, fragmenty te zostały dodane później w oparciu o Mk (względnie Proto-Mk).

Niestety, Boismard popełnia błędy podobne do tych, które krytykuje. Tak duże różnice w omawianych przez niego tekstach Mt 14,13-14 i paralelnych (Mt posiada tylko 8,33% słów wspólnych, Mk – 3,37%, Łk – 7,69%) trudno zrozumieć nie tylko w ramach teorii o bezpośredniej zależności literackiej ewangelistów, ale również przyjmując zależność literacką pośrednią. Jaka rolę odgrywają Proto-Mt i Proto-Mk w tym, że Mt i Mk mają tak mały procent wspólnych słów? Widocznie źródła pośrednie też miały niewielki procent wspólnych słów. Dlaczego przejście z etapu redakcyjnego wyższego na niższy – zakładając zależność literacką – musiało łączyć się z prawie całkowitą zmianą formy literackiej?

Ph. Rolland zarzuca Boismardowi między innymi to, że nie wyjaśnia braku w Łk tekstów Mk 6,45-8,26, do których Łukasz miał dostęp. Sam Rolland jest też za przyjęciem wielości źródeł. Już z samego prologu do Łk możemy wnioskować według Rollanda¹³², że ewangelista znał wiele opowiadań o Chrystusie, że w wyniku własnych poszukiwań zebrał on tradycje, które nie zostały spisane, oraz że ułożył uporządkowane opowiadanie. Następnie Rolland twierdzi, że Łukasz miał do dyspozycji przynajmniej dwa dokumenty: pierwszy nazywa Ewangelią Pawłową, która mogła powstać w Efezie lub Filippach, a drugi Ewangelią Bojących się Boga (źródło Q), która mogła powstać w Cezarei. Oba te dokumenty pochodziły od pierwotnej Ewangelii powstałej w Jerozolimie, którą nazywa Ewangelią Dwunastu. Od Ewangelii Dwunastu pochodził jeszcze inny dokument: Ewangelia hellenistyczna powstała w Antiochii, z której korzystał Mateusz i Marek.

Należy podkreślić, że według Rollanda Łukasz nie miał kontaktu literackiego ani z Mt, ani z Mk; to, co ma wspólne z Mt przejął od Ewangelii Bojących się Boga

¹³¹ M.-É. Boismard, *La multiplication des pains*, dz. cyt., s. 249.

¹³² Ph. Rolland, *Les premiers évangiles. Un nouveau regard sur le problème synoptique*, Paris 1984, s. 181.

(Q), a to, co ma wspólne z Mk, przejął z Ewangelii Pawłowej, względnie z Ewangelii Dwunastu.

Teoriom wielu źródeł zarzuca się, że opierają się w określaniu źródeł na cechach językowych, podczas gdy takiego kryterium nie można stosować w przypadku tekstów, które nie są zbyt obszerne¹³³.

Jesteśmy przekonani, że mnożenie źródeł lub etapów pośrednich redakcji Ewangelii nie rozwiązuje problemu różnic w słownictwie, a jedynie problem ten odsuwa.

¹³³ D. P. Peabody pisze: "It may be repeted here that a linguistic argument for solving the Synoptic problem has validity if, and only if, one presupposes that the relationships among the gospels were (1) literary and (2) direct, one extant gospel being directly dependent upon another. The advocates of the Multi-Stage hypothesis cannot legitimately appeal to such an argument since it is impossible to isolate the linguistic characteristics of any document which is not extant"; *Responso to the Multi-Stage Hypothesis*, [w:], *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 219.

2. Trzy etapy redakcji Ewangelii Łukasza

2.1. Tradycja potrójna i podwójna

Na początku przedstawiamy wykaz perykop (w sensie jednostki literackiej) w Mt-Mk-Łk oraz Mt-Mk.

Czcionka pogrubiona oznacza przesunięcie w kolejności perykop w stosunku do struktury Mt.

Znak @ oznacza, że Łukasz odchodzi od kolejności zgodnej w Mt i Mk.

Przesunięcie adresu oznacza, że dany tekst jest częścią poprzedniej perykopy.

Mt	Mk	Łk
3,1-3.5-6.11 Jan Chrzciciel	1,2a,3-5.7-8	3,2-4.16
3,13.16-17 Chrzest Jezusa	1,9-11	3,21-22
4,1-2 Jezus na pustyni	1,12-13a	4,1-2
4,17 Jezus wzywa do pokuty	1,14b-15	
4,18-22 Powoł. pierw. ucz.	1,16-20	
8,1-4 Uzdraw. trędow.	1,40-45	5,12-16
8,14-15 Uzdraw. teśc. Piotra	1,29-31	4,38-39
8,16-17 Liczne uzdraw.	1,32-34a	4,40-41a
8,18-22 Potrzeba wyrzec.		9,57-62
8,23-27 Ucis. burzy	4,35-41	8,22-25
8,28-34 Dwaj opętani	5,1-20	8,26-39
9,1-8 Uzdraw. paralytyka	2,1-12	5,17-26
9,9-13 Powołanie Mateusza	2,13-17	5,27-32
9,14-17 Sprawa postów	2,18-22	5,33-39
9,18-26 Córka Jaira i kobieta	5,21-43	8,40-56
10,1a.2-4 Wybór Dwunastu	3,13-14.16-19	6,12-16

10,7-16 Wskaz. dla Apost.	6,7-13	9,1-6; 10,3-12
10,42 Kubek wody	9,14	
12,1-4.8 Łuskanie kłosów	2,23-28	6,1-5
12,9-10.12b-14 Uzdr.w szab.	3,1-6	6,6-11
12,15-16; por.4,24.25 Uzdr.	3,7-8.10-12	6,17-19
12,24-26.29.31-32 Obrona J.	3,22-30	11,15-18.21-22; 12,10
12,46-50 Prawdziwi krewni	3,31-35	8,19-21
13,1-9 Przypow. o siewcy	4,1-9	8,4-8
13,10-11.13 Cel przypow.	4,10-12	8,9-10
13,18-23 Wyjaśn. przyp.	4,13-20	8,11-15
13,31-32 Zianko gorczycy	4,30-32	13,18-19 @
13,34-35 Dłacz. w przypow.	4,33-34	
13,53-58 Jezus w Nazarecie	6,1-6a	4,16-30 @
14,1-2 Herod o Jezusie	6,14-16	9,7-9
14,3-12 Ścięcie Jana Chrzc.	6,17-29	
14,13-21 Pierw.rozmn.chleba	6,32-44	9,10b-17
14,22-27.32-33 J.chodzi po j.	6,45-52	
14,34-36 Uzdraw. w Genez.	6,53-56	
15,1-11.15-20 Spór o trad.	7,1-23	
15,21-28 Wiara kob. kanan.	7,24-30	
15,29-31 Uzdraw. nad jez.	7,31-37	
15,32-39 Drugie rozmn.chl.	8,1-10	
16,1-2a.4; por.12,38-40 Znak	8,11-13	11,16.29-30 @
16,13-20 Wyzn. Piotra	8,27-30	9,18-21
16,21-23 Pierw. zapow. męki	8,31-33	9,22
16,24-28 Warunki naśląd. J.	8,34-9,1	9,23-27
17,1-8 Przemienienie	9,2-8	9,28-36
17,9-13 Przyjście Eliasza	9,9-13	
17,14-21 Uzdr. epileptyka	9,14-29	9,37-43a
17,22-23 Druga zapow. męki	9,30-32	9,43b-45
18,1-5 Spór o pierwszeństwo	9,33-37	9,46-48
18,6-7 Zgorszenie	9,42	17,1-2 @
19,3-12;p.5,32 Dysk.o rozw.	10,2-12	
19,13-15 Jezus błogosł.dzieci	10,13-16	18,15-17
19,16-26 Bogaty młodzien.	10,17-27	18,18-27
19,27-30 Nagr. za dobr.ubóst.	10,28-31	18,28-30
20,17-19 Trzecia zap. męki	10,32-34	18,31-34
20,20-23 Synowie Zebed.	10,35-40	
20,24-28 Przełoż. jest służbą	10,41-45	22,24-27 @
20,29-34 Niewidomi pod Jer.	10,46-52	18,35-43
21,1-3.6-11a Urocz. wjazd	11,1-11	19,28-38
21,12-17 Jezus w świątyni	11,15-19	19,45-48
21,18-22 Drzewo figowe	11,12-14.20-25	

21,23-27 Pytanie o władzę	11,27-33	20,1-8
21,33-46 Przep. o przewr.rol.	12,1-12	20,9-19
22,15-22 Sprawa podatku	12,13-17	20,20-26
22,23-33 Sprawa zmartwych.	12,18-27	20,27-40
22,34-40 Najwięk. przykaz.	12,28-34	
22,41-46 Mesjasz Synem B.	12,35-37a	20,41-44
23,1-7.14 Ostrzeż. przed ucz.	12,37b-40	20,45-47
24,1-25 Zburzenie Jeroz.	13,1-23	21,5-24
24,29-31 Znaki Paruzji	13,24-27	21,25-28
24,32-35 Czas przyjścia	13,28-31	21,29-33
24,42-47 Sługa wierny	13,33-37	12,35-40
26,3-5 Spisek	14,1-2	
26,6-13 Namaszcz. w Betanii	14,3-9	
26,14-16 Zdrada Judasza	14,10-11	22,3-6
26,17-20 Przygotow. Paschy	14,12-17	22,7-14
26,21-24 Wyjawienie zdrajcy	14,18-21	22,21-23 @
26,26-29 Ustanowienie Euch.	14,22-25	22,19-20.18
26,31-35 Przep. zap. się Piotra	14,27-31	22,31-34
26,36-41 Modlitwa w Ogr.	14,32-38	22,40-42.45-46
26,42-46 Druga i trz. mod.	14,39-42	
26,47-52.55-56 Pojm. Jez.	14,43-50	22,47-50.52-53
26,57-68 Jezus przed Sanh.	14,53-63	22,54.55.63-71
26,60-63a Fałsz. świadk.	14,56-61a	
26,69-75 Zaparcie się Piotra	14,66-72	22,56-62
27,11-26 Przed Piłatem	15,2-15	23,2-25
27,15-23 Barabasz	15,6-14	23,17-23
27,27-32 Cierniem ukor. i droga krzyż.		15,15b-21
27,33-38 Ukrzyżowanie	15,22-28	23,33-35a.38
27,39-40 Wysz. przez przech.	15,29-30	
27,41-44 Wysz. przez arcyk.	15,31-32	23,35b.39
27,45-51.54-56 Śmierć Jez.	15,33-41	23,44-49; por. 36.37
27,57-61 Pogrzeb Jezusa	15,42-47	23,50-56
28,1-8 Zmartwychwstanie	16,1-8	24,1-11

Powyższą tabelę możemy podsumować w następujący sposób:

1. Łukasz opuszcza niektóre teksty wspólne Mt-Mk.
2. Tam, gdzie Marek nie jest zgodny w kolejności perykop z Mt, Łukasz zawsze idzie za Markiem.
3. Niekiedy Łukasz odchodzi od kolejności zgodnej w Mt i Mk.

W związku z tym, że Łukasz w kolejności perykop idzie zawsze za Markiem, jeżeli Mt nie zgadza się z Mk, należy wnioskować, że wziął on Ewangelię Marka jako podstawę do struktury swojego dzieła.

Twierdzenie, że podstawą struktury Ewangelii Łukasza jest Mt, co zakłada teoria Owena-Griesbach, jest błędne¹³⁴.

Perykopy wyłącznie wspólne Mk-Łk

Mk	Łk
1,23-28 Uzdrow. opętanego	4,33-37
1,35-38 Jezus opuszcza Kafarnaum	4,42-43
4,21-25 O lampie i rzeczy ukryt.; p. Mt 5,15; 13,12	8,16-18
6,30-33 Powrót apostołów; por. Mt 14,13-14	9,10-11
9,38-41 W imię Jezusa	9,49-50
12,41-44 Grosz wdowi	21,1-4

Z tabeli wynika, że Łukasz włącza do swojej Ewangelii perykopy własne Marka w zgodzie z jego kolejnością. To potwierdza tezę, że Mk jest dla Łukasza źródłem podstawowym.

Pierwszym etapem kompozycji Ewangelii Łukasza było przejście z Mk pewnych perykop (Mt-Mk-Łk oraz Mk-Łk) i zmiana kolejności niektórych z nich.

2.2. Pierwszy etap budowania struktury Łk

2.2.1. Łukasz wybiera pewne perykopy z Mk

Tytuł czcionką pogrubioną oznacza tekst własny Marka.

Adres czcionką pogrubioną oznacza przesunięcie danej perykopy przez Łukasza.

¹³⁴ A. J. McNicol w artykule *The Eschatological Discourse*, [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 162 tak przedstawia Łukaszową "strategię kompozycji": "(1) A dominant desire of Luke to incorporate non-Matthean material into the basic structure of Matthew. As was stated above, the exception which proves this rule is Luke's Central Section where Luke seems to have preferred the order and structure of his non-Matthean source. There Luke seems to incorporate Matthean material into the basic structure of his non-Matthean source. (2) A Lukan preference, in many instances, for content or wording found in his non-Matthean material source(s) when the non-Matthean material overlaps topically with Luke's main source, Matthew (e. g. in the nativity stories). (3) A Lukan preference for his own phrasing, particularly in his own reactional passages. (4) A freedom on Luke's part to add, freely omit, or rearrange material from Matthew because, for him, Matthew was a valued respected account of, but not the final word on, the sayings and deeds of Jesus. This understanding of Luke's compositional method, in principle, accounts for the major compositional similarities and differences between Matthew and Luke on the presupposition that Luke used Matthew as his major source."

Przesunięcie adresu oznacza, że dany tekst jest częścią poprzedniej perykopy.
Przesunięcie adresu kursywą oznacza, że jest to fragment perykopy.

Lp	Mk	Łk
<u>Cz. 1. Kim Jezus jest. Argumenty na mesjaństwo Jezusa.</u>		
<u>Założenie i koncepcja Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei</u>		
1	1,2a,3-5.7-8 Jan Chrzciciel Mt 3,1-3.5-6.11	3,2-4.16
2	1,9-11 Chrztost Jezusa Mt 3,13.16-17	3,21-22
3	1,12-13a Jezus na pustyni Mt 4,1-2	4,1-2
4	1,23-28 Uzdrowienie opętanego	4,33-37
5	1,29-31 Uzdrowienie teściowej Piotra Mt 8,14-15	4,38-39
6	1,32-34a Liczne uzdrowienia Mt 8,16	4,40-41a
7	1,35-38 Jezus opuszcza Kafarnaum	4,42-43
8	1,40-45 Uzdrowienie trędowatego Mt 8,1-4	5,12-16
9	2,1-12 Uzdrowienie paralityka Mt 9,1-8	5,17-26
10	2,13-17 Powołanie Mateusza Mt 9,9-13	5,27-32
11	2,18-22 Sprawa postów Mt 9,14-17	5,33-39
12	2,23-28 Łuskanie kłosów Mt 12,1-4.8	6,1-5
13	3,1-6 Uzdrowienie w szabat Mt 12,9-10.12b-14	6,6-11
14	3,7-8.10-12 Napł. ludu., uzdrowienia Mt 12,15-16; por.4,24.25	6,17-19
15	3,13-14.16-19 Wybór Dwunastu Mt 10,1a.2-4	6,12-16
16	3,22-30 Oszczerstwa uczone. w Piśmie Mt 12,24-26.29.31-32	11,15-18.21-22; 12,10
17	3,31-35 Prawdziwi krewni Mt 12,46-50	8,19-21
18	4,1-9 Przypowieść o siewcy Mt 13,1-9	8,4-8
19	4,10-12 Cel przypowieści Mt 13,10-11.13	8,9-10
20	4,13-20 Wyjaśnienie przypowieści Mt 13,18-23	8,11-15
21	4,21-25 O lampie i rzeczy ukryt. ; p. Mt 5,15; 13,12	8,16-18
22	4,30-32 Ziamko gorzycy Mt 13,31-32	13,18-19
23	4,35-41 Uciszenie burzy Mt 8,18.23-27	8,22-25
24	5,1-20 Dwaj opętani Mt 8,28-34	8,26-39
25	5,21-43 Córka Jaira i kobieta chora na krwot. Mt 9,18-26	8,40-56
26	6,1-6a Jezus w Nazarecie Mt 13,53-58	4,16-30
27	6,7-13 Wskazówki dla apostołów Mt 10,7-16	9,1-6; 10,3-12
28	6,14-16 Herod o Jezusie Mt 14,1-2	9,7-9
29	6,30-31(33) Powrót apostołów ; por. Mt 14,13-14	<i>9,10a(11)</i>
30	6,32-44 Pierwsze rozmnożenie chleba Mt 14,13-21	9,10b-17
31	8,27-30 Wyznanie Piotra Mt 16,13-20	9,18-21
<u>Cz. 2. Jezus jest Mesiaszem cierpiącym. Warunki bycia uczniem i warunki zbawienia</u>		
32	8,31-33 Pierwsza zapowiedź męki Mt 16,21-23	9,22
33	8,34-9,1 Warunki naśladowania Jezusa Mt 16,24-28	9,23-27

34	9,2-8 Przemienienie Mt 17,1-8	9,28-36
35	9,14-29 Uzdrawienie epileptyka Mt 17,14-21	9,37-43a
36	9,30-32 Druga zapowiedź męki Mt 17,22-23	9,43b-45
37	9,33-37 Spór o pierwszeństwo Mt 18,1-5	9,46-48
38	9,38-41 W imię Jezusa	9,49-50
	3,22-30 Złośliwe zarzuty Mt 12,22-37	11,14-13
39	9,42 Zgorszenie Mt 18,6-7	17,1-2
40	10,1 Podróż do Judei Mt 19,1-2	9,51
41	10,11-12 Zakaz rozwodu Mt 19,9	16,18
42	10,13-16 Jezus błogosławi dzieci Mt 19,13-15	18,15-17
43	10,17-27 Bogaty młodzieniec Mt 19,16-26	18,18-27
44	10,28-31 Nagroda za dobrowolne ubóstwo Mt 19,27-30	18,28-30
45	10,32-34 Trzecia zapowiedź męki Mt 20,17-19	18,31-34
46	10,41-45 Przełożenie jest służbą Mt 20,24-28	22,24-27
	Cz. 3. <u>Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu.</u>	
	<u>Rozwój konfliktu. Działalność w Judei</u>	
47	10,46-52 Niewidomi pod Jerycho Mt 20,29-34	18,35-43
48	11,1-11 Uroczysty wjazd do Jerozolimy Mt 21,1-3.6-11a	19,28-38
49	11,15-19 Jezus w świątyni Mt 21,12-17	19,45-48
50	11,27-33 Pytanie o władzę Mt 21,23-27	20,1-8
51	12,1-12 Przypowieść o przewrot. rolnikach Mt 21,33-46	20,9-19
52	12,13-17 Sprawa podatku Mt 22,15-22	20,20-26
53	12,18-27 Sprawa zmartwychwstania Mt 22,23-33	20,27-40
54	12,35-37a Mesjasz Synem Bożym Mt 22,41-46	20,41-44
55	12,37b-40 Ostrzeżenie przed uczonymi Mt 23,1-7.14	20,45-47
56	12,41-44 Grosz wdowi	21,1-4
57	13,1-23 Zburzenie Jerozolimy Mt 24,1-25	21,5-24
58	13,24-27 Znaki Paruzji Mt 24,29-31	21,25-28
59	13,28-31 Czas przyjścia Mt 24,32-35	21,29-33
60	13,33-37 Sługa wierny Mt 24,42-47	12,35-40
	Cz. 4. <u>Meka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa</u>	
61	14,1-2.10-11 Zdrada Judasza Mt 26,1-5.14-16	22,3-6
62	14,12-17 Przygotowanie Paschy Mt 26,17-20	22,7-14
63	14,18-21 Wyjawienie zdrajcy Mt 26,21-24	22,21-23
64	14,22-25 Ustanowienie Eucharystii Mt 26,26-29	22,19-20.18
65	14,27-31 Przepowiednia zaparcia się Piotra Mt 26,31-35	22,31-34
66	14,32-43 Modlitwa w Ogrójcu Mt 26,36-46	22,40-42. 45-46
67	14,43-50 Pojmanie Jezusa Mt 26,47-52.55-56	22,47-50.52- -53
68	14,53-63 Jezus przed Sanhedrynem Mt 26,57-68	2,54.55.63-71
69	14,66-72 Zaparcie się Piotra Mt 26,69-75	22,56-62
70	15,2-15 Przed Piłatem Mt 27,11-14	23,2-25

71	15,6-14 Barabasza Mt 27,15-23	23,17-23
72	15,22-28 Ukrzyżowanie Mt 27,33-38	23,33-35a.38
73	15,31-32 Wyszyczenie Jezusa przez arcykapł. Mt 27,41-44	23,35b.39
74	15,33-41 Śmierć Jezusa Mt 27,45-51.54-56	23,44-49; por. 36.37
75	15,42-47 Pogrzeb Jezusa Mt 27,57-61	23,50-56
76	16,1-8 Zmartwychwstanie Mt 28,1-8	24,1-11

2.2.2. Perykopy Mk odrzucone przez Łukasza

Czcionka pogrubiona oznacza, że jest to perykopa własna Marka.

Kursywa oznacza tzw. „wielkie pominięcie Łukaszwowe” (Luke’s great omission).

- 1) Powołanie pierwszych uczniów Mk 1,16-20; Mt 4,18-22.
- 1) **Wzmógłony ruch. Rodzina chce powstrzymać Jezusa Mk 3,20-21.**
- 2) **Przypowieść o zasiewie. Ziarno wzrasta własną mocą Mk 4,26-29.**
- 2) Śmierć św. Jana Chrzciciela Mk 6,17-29; Mt 14,3-12.
- 3) *Jezus chodzi po jeziorze Mk 6,45-52; Mt 14,22-27.32-33.*
- 4) *Uzdrowienia w Genezaret Mk 6,53-56; Mt 14,34-36.*
- 5) *Spór o tradycję Mk 7,1-23; Mt 15,1-11.15-20.*
- 6) *Wiara Syrofenicjanki Mk 7,24-30; Mt 15,21-28.*
- 7) **Uzdrowienie głuchoniemego Mk 7,32-37.**
- 8) *Drugie rozmnożenie chleba Mk 8,1-10; Mt 15,32-39.*
- 9) *Nowe żądanie znaku Mk 8,10-13; Mt 16,1-4.*
- 10) *Kwas faryzeuszów Mk 8,14-21; Mt 16,5-12.*
- 11) **Uzdrowienie niewidomego Mk 8,22-26.**
- 12) *Przyjście Eliasza Mk 9,9-13; Mt 17,9-13.*
- 13) *Nierozzerwalność małżeństwa Mk 10,2-12; Mt 19,3-9.*
- 14) *Synowie Zebedeusza Mk 10,35-40; Mt 20,20-23.*
- 15) *Przełożęństwo jest służbą Mk 10,41-45; Mt 20,24-28.*
- 16) *Nieurodzajne drzewo figowe Mk 11,12-14.20-25; Mt 21,18-22.*
- 17) *Największe przykazanie Mk 12,28-34; Mt 22,34-40.*
- 18) *Namaszczenie w Betanii Mk 14,3-9; Mt 26,6-13.*
- 19) *Druga i trzecia modlitwa w Ogrójcu Mk 14,39-42; Mt 26,42-46.*
- 20) *Wyszyczenie Jezusa przez przechodniów Mk 15,29-30; Mt 27,39-40.*
- 21) **Ostatni rozkaz Mk 16,15-18.**

2.2.3. Bibliistyka współczesna o selekcji perykop przez ewangelistów

Czy jest możliwe, aby ewangelista odrzucał jakieś perykopy ze swojego źródła? Jest możliwe. Jeżeli przyjmujemy zależność literacką Ewangelii późniejszych od wcześniejszych, to przyjęcie faktu selekcji perykop jest koniecznością. Każda z hipotez synoptycznych musi przyjąć i przyjmuje taką możliwość. Nawet pierwszeństwo Ewangelii Marka, najkrótszej ze wszystkich Ewangelii, nie wyjaśnia wszystkich problemów bez odwołania się do selekcji perykop, ponieważ – jak wiemy – Mateusz i Łukasz nie posiadają wszystkich perykop Marka. Ks. biskup Kazimierz Romaniuk – zwolennik teorii dwóch źródeł – tak pisze o redakcyjnej działalności Łukasza: „Łk, mimo iż wykorzystuje zasadniczo strukturę Ewangelii Marka, wiele perykop Marka opuszcza bądź dlatego, żeby uniknąć pewnych dubletów (por. Łk 5,1-11 i Mk 1,16-20 lub Łk 7,36,50 i Mk 14,3-9) bądź dlatego, że pewne fragmenty tradycji przedewangelicznej uznał za niezrozumiałe dla czytelników jego Ewangelii albo za niekonieczne dla przeprowadzenia myśli przewodniej redagowanej przez siebie Ewangelii. Sposób, w jaki ewangeliści tego wyboru dokonali, kryteria, które przy tym stosowali, to jeden z pierwszych, najogólniej pojętych wyrazów ich działalności twórczo-literackiej”¹³⁵. Szkoła Redaktionsgeschichte mocno podkreśla, że każdy z ewangelistów miał swój obraz Jezusa, swoje charakterystyczne tematy i teologię. Nie trudno zauważyć, że Mateusz przedstawia Jezusa – oprócz tego, że jest Synem Bożym – jako Mesjasza, na którym spełniają się Pisma, oraz jako Prawodawcę i Nowego Mojżesza, Marek przedstawia Jezusa jako pełnego mocy Syna Bożego, a Łukasz jako Zbawiciela uniwersalnego. Różnice w doborze perykop nie są więc przypadkowe. Instrukcja Papieskiej Komisji Biblijnej „De historica Evangeliorum veritate” z roku 1964 przypisuje ewangelistom następujące elementy pracy redakcyjnej: wybór materiału dostarczonego przez tradycję, dokonanie syntezy, zaadoptowanie swych dzieł do potrzeb Kościołów lokalnych.

A zatem problem polega nie na tym, czy ewangeliści dobierali sobie perykopy ze swoich źródeł, ale na tym, jak daleko mogli się w tym wyborze posunąć.

H. J. Cadbury¹³⁶ przestrzega przed wyjaśnianiem wszelkich różnic między Mk a Łk odwołując się do źródeł, i jednocześnie przestrzega przed wyjaśnianiem tych różnic odwołując się wyłącznie do założeń redakcyjnych. Pisze on: “The relation of Luke to Mark is not merely a literary problem. There can be no doubt that some of the changes made by Luke in Mark are due to historical reasons, others are due to the general motives of the author – to his so-called «tendencies» – i. e. for doctri-

¹³⁵ Bp K. Romaniuk, *Morfokrytyka i historia redakcji*, Warszawa 1983, s. 103.

¹³⁶ H. J. Cadbury, *The Style and Literary Method of Luke, II. The Treatment of Sources in the Gospel* (HTS, 6), Cambridge 1920, s. 75.

nal reasons [...] On the other hand the discovery of non-literary tendencies in New Testament writers is made entirely too easy in some schools of criticism, and should be attempted only after the literary habits of the writer have been carefully examined. The question may often be raised whether a single detail, or even a repeated phenomenon in Luke, supposed to show some special religious or social interest, may not be merely stylistic or artistic”.

V. Fusco¹³⁷ we wstępie do analizy mowy eschatologicznej w Łk powołuje się na wspomnianą opinię Cadburego i zaznacza, że jest daleki od przypisywania innej tradycji elementom, które w Łk różnią się od Mk, lub zaprzeczaniu, że Łukasz nie dokonywał zmian w swoich źródłach. Tłumaczenie wszelkich zmian różnicą źródeł prowadzi według niego do mnożenia tych źródeł, względnie mnożenia etapów redakcji. Jednocześnie stwierdza, że nie jest właściwe wszelkie zmiany tłumaczyć jako redakcyjne i lekceważyć wielkie opuszczenia tekstów, przesunięcia i różnice. To prowadzi według niego do teorii neo-Griesbacha albo do pierwszeństwa Mt.

W oparciu o jakie kryteria analizować w takim razie różnice w kompozycji Ewangelii? Bo przecież, stwierdzenie, że takie czy inne wnioski prowadzą do takiej czy innej teorii nie może stanowić kryterium poprawnej analizy. Analiza naukowa danych literackich musi stać u podstaw teorii a nie odwrotnie. Takim kryterium może być tylko zgodność z założeniami redakcyjnymi Ewangelii, logiką kompozycji, oraz z jej charakterystyczną myślą teologiczną.

Oto przykład sposobu wyjaśniania jednej z różnic w kompozycji Ewangelii synoptycznych. Chodzi o przypowieść o ziarnku gorczycy. W Mt (13,31-32) znajduje się ona w zbiorze przypowieści o królestwie niebieskim, w kontekście przypowieści o siewcy, również w Mk (4,30-32) jest ona w zbiorze przypowieści o królestwie, natomiast w Łk (13,18-19) jest ona w zupełnie innym kontekście, poprzedzającą przypowieść o drzewie figowym i perykopa o uzdrowieniu kobiety w szabat. Ponadto w Mt (13,33) i Łk (13,20-21) po przypowieści o ziarnie gorczycy następuje przypowieść o zaczynie, natomiast w Mk przypowieści tej w ogóle nie ma. I jeszcze jedna różnica: w Mk przypowieść o ziarnie gorczycy poprzedzona jest przypowieścią o zasiewie (4,26-29), której nie ma w pozostałych Ewangeliach.

Według Daviesa i Allisona¹³⁸ opuszczenie przez Mateusza i Łukasza w kontekście przypowieści o siewcy przypowieści o zasiewie, które wzrasta własną mocą (Mk 4,26-29), sprawia dużą trudność pierwszeństwu Marka. Mateusz prawdopodobnie pominął tę przypowieść, aby nie burzyć struktury kazania, która miała za-

¹³⁷ V. Fusco, *Le discours eschatologique Lucanien «rédaction» et «composition»* (Lc 21,5-36 et Mc 13,1-37), [w:] C. Focant, *The Synoptic Gospels*, Leuven 1993, s. 311-355, s. 314.

¹³⁸ W. D. Davies – D. C. Allison, Jr., *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to Matthew*, II, Edinburgh 1991, s. 407-408.

wierać dwa razy po trzy przypowieści w Mt 13,24-43. Natomiast Łukasz już od długiego czasu nie idzie za Markiem. W takim razie dlaczego nie włączył jej w Łk 8? Z tego względu, że w Łk 8 Łukasz chce podkreślić wagę słuchania Słowa Bożego. W Łk 8 nie umieszcza on żadnej z przypowieści z Mk 4,26-34. Koester¹³⁹ uważa, że pominięcie tej przypowieści przez Mateusza i Łukasza wskazuje na istnienie Ur-Marka, który nie posiadał tej przypowieści. Neirynek¹⁴⁰ kwestionuje jednak w tym wypadku wspólne przez Mateusza i Łukasza pominięcie przypowieści (Mk 4,26-29) i wskazuje na pominięcie całej sekcji Mk 4,26-34 w Łk 8. Według Crossana¹⁴¹ Mateusz i Łukasz opuszczają Mk 4,26-29 ze względu na aluzję do Jl 4,13. Natomiast według Johnsona¹⁴² Mateusz i Łukasz opuszczają tę przypowieść, ponieważ jest niezbyt jasna. Problem ten podejmuję w rozdziale 2.2.7 oraz w 3.2.1.

Według A. Roberta i A. Feuilleta¹⁴³ Łukasz ma tendencję do usuwania dubletów i powtórzeń. Według nich Łukasz nie zamieszcza w swojej Ewangelii perykopy o powołaniu pierwszych uczniów w Mk 1,16-20, ponieważ włącza inne opowiadanie o powołaniu uczniów, którego nie ma Marek (por. Łk 5,1-11). Łukasz opuszcza perykopę o oszczerstwach uczonych w Piśmie (Mk 3,22-30), ponieważ włącza podobną w innym kontekście (por. Łk 11,14-23). Usuwa przypowieść o ziarnku gorczycy (Mk 4,30-32), ponieważ ma podobną w innym kontekście (por. Łk 13,18-19). Usuwa opowiadanie o wystąpieniu Jezusa w Nazarecie (Mk 6,1-6), ponieważ ma podobne w innym kontekście (por. Łk 4,16-30). Usuwa perykopę o żądaniu znaku (Mk 8,11-13), ponieważ ma podobną w 11,16-29. Usuwa logion o soli (Mk 9,49-50), ponieważ ma podobny w innym kontekście (por. Łk 14,34-35). Usuwa perykopę o największym przykazaniu (Mk 12,28-34), ponieważ ma podobną w 10,25-28. Łukasz ma tylko jedno opowiadanie o rozmnożeniu chleba. Łukasz nie posiada perykopy o nieurodzajnym drzewie figowym (Mk 11,12-14.20-25), ponieważ może robić wrażenie powtórzenia przypowieści o nieurodzajnym drzewie figowym (por. Łk 13,6-9; 17,6). Według tych autorów nawet usunięcie przez Łukasza opowiadania o chodzeniu Jezusa po jeziorze (Mk 6,45-52) łączy się z tendencją do usuwania powtórzeń, bowiem wcześniej umieścił on już za Mk opowiadanie o uciszeniu burzy na jeziorze. Łukasz nie ma opowiadania o namaszczeniu Jezusa w Betanii (Mk 14,3-9), ponieważ wcześniej włączył perykopę o namaszczeniu nóg Jezusa przez grzesznicę (por. Łk 7,36-50). Dwa przesłuchania Jezusa przed Sanhedrynem (Mk 14,55-64; 15,1) Łukasz redukuje do jednego. Dwa oddzielne epizo-

¹³⁹ H. Koester, *Ancient Christian Gospels. Their History and Development*. Philadelphia 1990, s. 276.

¹⁴⁰ F. Neirynek, *The Two-Sources Hypothesis: Introduction*, [w:], *The Interrelations of the Gospels* (BETL, 92), red. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 3-22, szczególnie 13.

¹⁴¹ J. D. Crossan, *The Seed Parables of Jesus*, JBL 92 (1973), s. 244-266.

¹⁴² S. E. Johnson, *ST Mark* (BNTC), London 1960, s. 94.

¹⁴³ A. Robert – A. Feuillet, *Introduction à la Bible*, t. II, Tournai 1959, s. 235.

dy o podaniu wina Jezusowi przed ukrzyżowaniem i później podanie Mu gąbki z octem (Mk 15,23.36) Łukasz łączy w jeden epizod (por. Łk 23,36).

Szczególne zainteresowanie badaczy problemu synoptycznego i genezy Łk budzi tzw. „wielkie pominięcie Łukaszone” (Luke’s great omission), czyli opuszczenie przez Łukasza z Mk wielkiego bloku perykop od Mk 6,45 do 8,26. Na podanej przez nas liście perykop opuszczonych „wielkie pominięcie” obejmuje kolejnych dziewięć perykop od piątej do trzynastej. Bibliści w różny sposób starają się wyjaśnić to pominięcie. Według Streetera¹⁴⁴ Łukasz posługiwał się tekstem Mk, w którym bloku tego z jakiegoś powodu nie było. Według Ph. Rollanda¹⁴⁵ Łukasz nie korzystał z kanonicznego Mk, lecz Mk krótszego, który nie zawierał pominiętego bloku. Według Schürmanna¹⁴⁶ Łukasz świadomie pominął ten blok, w związku z tym, że dodał on do materiału Markowego wiele perykop, a nie chciał zbyt rozszerzać dzieła, tym bardziej, że w bloku tym znajduje się kilka powtórzeń. Drury¹⁴⁷ natomiast zwraca uwagę na to, że w perykopach odrzuconych opisana jest działalność Jezusa na terenach pogańskich, co jednak nie mogło mieć miejsca, ponieważ dopiero Kościół zapoczątkował pracę misyjną wśród pogan. Łukasz więc chce być zgodny z historią. Hübner¹⁴⁸ uważa, że Łukasz właściwie nie usuwa tego bloku, lecz przenosi go do Dziejów Apostolskich, które są miejscem bardziej odpowiednim, ponieważ w bloku tym mowa jest o zniesieniu przepisu Tory odnośnie pokarmów nieczystych (por. Mk 7,15), co nie harmonizuje z zachowywaniem przez gminę pierwotną tego przepisu. Podobnie sądzi Jervell¹⁴⁹: Łukasz opuszcza ten blok, ponieważ w czasach Jezus usunięcie przepisu Tory było niemożliwe. Natomiast Pettem¹⁵⁰ uważa, że Łukasz musiał usunąć ten blok, ponieważ był przekonany, że Tora obowiązywała nawróconych na chrześcijaństwo Żydów. Autorzy, którzy tak bardzo podkreślają w pominięciu przez Łukasza bloku Mk 6,45- 8,26 problem Tory, zupełnie przecozajają fakt, że w bloku tym jest wiele perykop nie związanych z problemem Tory.

2.2.4. Motywy odrzucenia przez Łukasza perykop z Mk

1) Powołanie pierwszych uczniów (Mk 1,16-20)

Z Ewangelii św. Jana dowiadujemy się, że Jezus pierwszych uczniów spotkał wcześniej, nad Jordanem, z kolei na apostołów powołał ich później, o czym Łukasz

¹⁴⁴ B. H. Streeter, *The Four Gospels*, London 1930, s. 172-178.

¹⁴⁵ Ph. Rolland, *Les premiers Évangiles. Un nouveau regard sur le probleme synoptique* (LD 116), Paris 1984, s. 51.

¹⁴⁶ H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg 1969, 1.525-527.

¹⁴⁷ J. Drury, *Tradition and Design in Luke’s Gospel*, London 1976, s. 98.

¹⁴⁸ H. Hübner, *Das Gesetz in der synoptischen Tradition*, Witten 1973, s. 182-191.

¹⁴⁹ J. Jervell, *Luke and the People of God*, Minneapolis 1972, s. 145.

¹⁵⁰ M. Pettem, *Luke’s great omission and his view of the Law*, NTS 42 (1996) s. 35-54.

pisze w 6,12-16. Pójście pierwszych uczniów za Jezusem Łukasz woli połączyć z cudownym połowem ryb; por. Łk 5,11. W sytuacji, kiedy po opisie powołania na uczniów następuje opis powołania na apostołów, ten drugi opis tworzy w pewnym sensie dublet, którego Łukasz chciał prawdopodobnie uniknąć.

2) Wzmógłony ruch. Rodzina chce powstrzymać Jezusa (Mk 3,20-21)

Perykopa własna Marka. Łukasz opuszcza tę perykopę przez szacunek dla rodziny Jezusa. Motyw szacunku wyjaśnia jeszcze inne opuszczenia w Ewangelii Łukasza.

3) Przypowieść o zasiewie. Ziarno wzrasta własną mocą (Mk 4,26-29)

Perykopa własna Marka. Łukasz jest najmniej ze wszystkich synoptyków zainteresowany tematem królestwa Bożego. Mateuszową mowę Jezusa w przypowieściach o królestwie niebieskim, w której znajduje się siedem przypowieści (por. Mt 13,1-52), Marek przeredagowuje w ten sposób, że usuwa z niej aż sześć przypowieści, dodaje własną o królestwie Bożym, oraz dwa logiony z Ewangelii Mateusza z Kazania na Górze: o lampie i mierze. Logion „Bo kto ma, temu będzie dodane” Marek wyłącza z Mateuszowego tekstu o celu przypowieści z mowy w przypowieściach i dodaje do logionu o mierze. Łukasz w dekompozycji mowy w przypowieściach idzie jeszcze dalej: w kontekście przypowieści o siewcy, która w Ewangelii Mateusza i Marka jest pierwszą z całego zbioru, Łukasz nie pozostawia żadnej przypowieści o królestwie Bożym. Natomiast dwie z nich zachowuje w innym kontekście: pierwszą, wspólną z Mateuszem i Markiem – o ziarnku gorczycy (por. Łk 13,18-19), drugą wspólną z Mateuszem – o zaczynie (por. Łk 13,20-21). Zwróćmy uwagę, że jeszcze mniejsze zainteresowanie tematem królestwa Bożego wykazuje ewangelista Jan.

4) Śmierć św. Jana Chrzciciela (Mk 6,17-29)

O ścięciu Jana Chrzciciela z rozkazu Heroda dowiadujemy się z perykopy, którą Łukasz posiada (Łk 9,7-9). Do tej perykopy w Ewangelii Mateusza i Marka dołączona jest perykopa o okolicznościach śmierci Jana Chrzciciela. Łukasz być może przez szacunek dla Jana nie chce pisać, że bezpośrednim powodem śmierci Jana był taniec dziewczyny i przysięga Heroda.

5) Jezus chodzi po jeziorze (Mk 6,45-52)

Reakcją apostołów na widok Jezusa chodzącego po wodzie był strach i krzyk. Łukasz cały epizod opuszcza przez szacunek dla apostołów. Jest to pierwsza perykopa „wielkiego pominięcia Łukasza”. Perykopy tego bloku zaznaczam czcionką pogrubioną.

6) **Uzdrowienia w Genezaret (Mk 6,53-56)**

O działalności cudotwórczej Jezusa Łukasz zgodnie z Markiem i Mateuszem pisze w perykopie o napływie ludu (Łk 6,17-19).

7) **Spór o tradycję (Mk 7,1-23)**

Spór o tradycję wiązał się ze środowiskiem żydowskim.

8) **Wiara Syrofenicjanki (Mk 7,24-30)**

Jezus początkowo nie zwracał uwagi na prośbę kobiety, ponieważ była poganką. Milczenie Jezusa ukazało wiarę kobiety, którą ostatecznie Jezus pochwalił i wysłuchał. Łukasz woli jednak przez szacunek dla pogana nie umieszczać tej perykopy.

9) **Uzdrowienie głuchoniemego (Mk 7,31-37)**

Perykopa własna Marka. Łukasz ją usuwa prawdopodobnie dlatego, że nie wnosi nic nowego do tematu godności Jezusa.

10) **Drugie rozmnożenie chleba (Mk 8,1-10)**

Według Łukasza opowiadanie to nie wnosi nic nowego. Usunięcie tego opowiadania można wytłumaczyć tendencją do usuwania dubletów.

11) **Nowe żądanie znaku (Mk 8,10-13)**

Łukasz nie włącza tej perykopy, która znajduje się także w innej formie w Mt 16,1-4, ponieważ włącza podobną o żądaniu znaku z Mt, której Marek nie ma (por. Mt 12,38-42; Łk 11,29-32). Chodzi o uniknięcie dubletu. Ale ślad usuniętej perykopy znajdujemy w Łk 11,16: *Inni zaś, chcąc Go wystawić na próbę, domagali się od Niego znaku z nieba.*

12) **Kwas faryzeuszów (Mk 8,14-21)**

Ostrzeżenie przed faryzeuszami i Herodianami łączy się w Ewangelii Marka i Mateusza z ostrym upomnieniem apostołów za brak wiary i ślepotę duchową. Znowuż wchodzi w grę szacunek dla apostołów. A poza tym temat tej perykopy wiąże się ściśle ze środowiskiem żydowskim.

13) **Uzdrowienie niewidomego (Mk 8,22-26)**

Ta perykopa nie wnosi nic nowego do tematu godności Jezusa. A poza tym, o uzdrowieniu niewidomego będzie Łukasz pisał później (opowiadanie o uzdrowieniu niewidomego pod Jerycho) (Łk 18,35-43). Warto podkreślić, że w usuniętej przez Łukasza perykopie o uzdrowieniu głuchoniemego (Mk 7,31-37) i tej perykopie Jezus nie uzdrawia samym słowem, ale posługując się również śliną.

14) Przyjście Eliasza (Mk 9,9-13)

Wiara w przyjście Eliasza łączyła się ze środowiskiem żydowskim.

15) Nerozerwalność małżeństwa (Mk 10,2-12)

O zakazie rozwodów Łukasz pisze w 16,18, ale nie dołącza podanego przez Jezusa biblijnego uzasadnienia tego zakazu. Łukasz nie chce powtarzać tego samego tematu.

16) Synowie Zebedeusza (Mk 10,35-40)

Perykopa ta ukazuje apostołów Jakuba i Jana w niezbyt korzystnym świetle, dlatego przez szacunek dla nich Łukasz ją opuszcza.

17) Przełożenstwo jest służbą (Mk 10,41-45)

Jest to właściwie część poprzedniej perykopy i dlatego została usunięta. Ale na temat przełożenstwa jako służby Łukasz pisze – bez wymieniania Jakuba i Jana – w opisie ostatniej wieczerzy; por. Łk 22,24-26. W opisie tym Jezus mówi o sobie, jako o tym, który służy: *Otóż Ja jestem pośród was jak ten, kto służy* (Łk 22,27).

Mt 20	Mk 10	Łk 22
24 Gdy dziesięciu [pozostałych] to usłyszało, oburzyli się na tych dwóch braci. 25 A Jezus przywołał ich do siebie i rzekł: «Wiecie, że władcy narodów uciskają je, a wielcy dają im odczuć swą władzę. 26 Nie tak będzie u was. Lecz kto by między wami chciał stać się wielkim, niech będzie waszym sługą. 27 A kto by chciał być pierwszym między wami, niech będzie niewolnikiem waszym, 28 na wzór Syna Człowieczego, który nie przyszedł, aby Mu służyło, lecz aby służyć i dać swoje życie na okup za wielu».	41 Gdy dziesięciu [pozostałych] to usłyszało, poczęli oburzać się na Jakuba i Jana. 42 A Jezus przywołał ich do siebie i i rzekł do nich: «Wiecie, że ci, którzy uchodzą za władców narodów, uciskają je, a ich wielcy dają im odczuć swą władzę. 43 Nie tak będzie między wami. Lecz kto by między wami chciał się stać wielkim, niech będzie sługą waszym. 44 A kto by chciał być pierwszym między wami, niech będzie niewolnikiem wszystkich. 45 Bo i Syn Człowieczy nie przyszedł, aby Mu słu-	24 Powstał również spór między nimi o to, który z nich zdaje się być największy. 25 Lecz On rzekł do nich: «Królowie narodów panują nad nimi, a ich władcy przyjmują nazwę dobroczyńców. 26 Wy zaś nie tak [macie postępować]. Lecz największy między wami niech będzie jak najmłodszy, a przełożony jak sługa!

	żono, lecz żeby służyć i dać swoje życie na okup za wielu.	
--	--	--

18) Nieurodzajne drzewo figowe (Mk 11,12-14.20-25)

Jezus przeklina drzewo. Obraz ten nie pasuje do szczególnie podkreślanego przez Łukasza miłosierdzia Jezusa. Pouczenie o mocy modlitwy, które łączy się z opowiadaniem o przeklęciu drzewa figowego (Mk 14,20-23) Łukasz umieszcza w swoim krótki zbiorze różnych pouczeń; por. Łk 17,5-6.

Mt 21	Mk 11	Łk 17
18 Wracając rano do miasta, odczuł głód. 19 A widząc drzewo figowe przy drodze, podszedł ku niemu, lecz nic na nim nie znalazł oprócz liści. I rzekł do niego: «Niechże już nigdy nie rodzi się z ciebie owoc!» I drzewo figowe natychmiast uschło. 20 A uczniowie widząc to, pytali ze zdumieniem: «Jak mogło drzewo figowe tak od razu uschnąć?» 21 A Jezus im odpowiedział: «Zaprawdę, powiadam wam: Jeśli będziecie mieć wiarę, a nie zwątpicie, to nie tylko z figowym drzewem to uczynicie, ale nawet jeśli powiecie tej górze: „Podnieś się i rzuć w morze!”, stanie się.	Przechodząc rano, ujrze-li drzewo figowe uschłe od korzeni. 21 Wtedy Piotr przypomniał sobie i rzekł do Niego: «Rabbi, patrz, drzewo figowe, któreś przeklął, uschło». 22 Jezus im odpowiedział: «Miejcie wiarę w Boga! 23 Zaprawdę, powiadam wam: Kto powie tej górze: „Podnieś się i rzuć się w morze!”, a nie wątpi w duszy, lecz wierzy, że spełni się to, co mówi, tak mu się stanie.	5 Apostołowie prosili Pana: «Przymnóż nam wiary!» Pan rzekł: «Gdybyście mieli wiarę jak ziarnko gorczycy, powiedzielibyście tej morwie: „Wyrwij się z korzeniami i przesadź się w morze!”, a byłaby wam posłuszna.

19) Największe przykazanie (Mk 12,28-34)

Jest to dialog Jezusa z uczonym w Piśmie na temat największego przykazania w Prawie. Wiąże się ze środowiskiem żydowskim.

20) Namaszczenie w Betanii (Mk 14,3-9)

Marek pisze, że uczniowie szemrali z powodu namaszczenia Jezusa drogim olejkiem. Jezus zganił ich za to. Łukasz opuszcza to wydarzenie przez szacunek dla apostołów. Natomiast Łukasz w 7,36-50 włącza swoje własne opowiadanie o namaszczeniu Jezusa przez kobietę. Nie jest nią Marta z Betanii, ale jakaś grzesznica. Jezus odpuszcza tej kobiecie grzechy. W perykopie o namaszczeniu Marek i Mateusz kładą akcent na to, że Jezus wiedział o zbliżającej się śmierci. Według Łukasza wiedza Jezusa o zbliżającej się śmierci jest wystarczająco jasno ukazana w innych perykopach, woli on – zgodnie ze swoją tendencją – napisać o miłosierdziu Jezusa dla osoby potępianej przez środowisko.

21) Druga i trzecia modlitwa w Ogrójcu (Mk 14,39-42)

W tej perykopie jest mowa o tym, że apostołowie pomimo próśb Jezusa nie czuwali z Nim na modlitwie, zasypiali. Przez szacunek dla apostołów Łukasz nie chce o tym pisać. Jednocześnie usuwa swego rodzaju dublet.

22) Wyszyczenie Jezusa przez przechodniów (Mk 15,29-30)

W tym wypadku trudno znaleźć motyw usunięcia perykopy. Być może chodziło mu o niepowtarzanie perykopy o treści podobnej do poprzedniej.

23) Ostatni rozkaz (Mk 16,15-18)

Mk 16,15-18	Łk 24,44-49
<p>15 I rzekł do nich: «Idźcie na cały świat i głoście Ewangelię wszelkiemu stworzeniu! 16 Kto uwierzy i przyjmie chrzest, będzie zbawiony; a kto nie uwierzy, będzie potępiony. 17 Tym zaś, którzy uwierzą, te znaki towarzyszyć będą: w imię moje złe duchy będą wyrzucać, nowymi językami mówić będą; 18 węże będą do rąk, i jeśli by co zatrutego wypili, nie będzie im szkodzić. Na chorych ręce kłaść będą, i ci odzyskają zdrowie».</p>	<p>44 Potem rzekł do nich: «To właśnie znaczyły słowa, które mówiłem do was, gdy byłem jeszcze z wami: Musi się wypełnić wszystko, co napisane jest o Mnie w Prawie Mojżesza, u Proroków i w Psalmach». 45 Wtedy oświecił ich umysły, aby rozumieli Pisma, 46 i rzekł do nich: «Tak jest napisane: Mesjasz będzie cierpiał i trzeciego dnia zmartwychwstanie; 47 w imię Jego głoszone będzie nawrócenie i odpuszczenie grzechów wszystkim narodom, począwszy od Jeruzolimy. 48 Wy jesteście świadkami tego. 49 Oto Ja ześlę obietnicę mojego Ojca. Wy zaś pozostaniecie w mieście, aż będziecie przyobleczeni mocą z wysoka».</p>

Perykopę tę, która jest własną Marka, Łukasz zastępuje innym tekstem. Chodzi mu o usunięcie nakazu misyjnego w Mk 16,15, który w okresie podejrzliwości władz rzymskich w stosunku do rozwijającego się Kościoła, mógł być przez te władze źle przyjęty. Mógł być rozumiany jako wyraz niebezpiecznej zaborczości chrześcijan. Zauważmy, że również Marek zastępuje własnym tekstem nakaz misyjny w Mt 28,18-20, który rozpoczyna się od słów: «*Dana Mi jest wszelka władza w niebie i na ziemi. Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody...*» (Mt 18,18b). W tekście Marka Jezus nie mówi o swojej władzy w niebie i na ziemi i nie nakazuje nauczać (*mathēteusate*), lecz głosić Ewangelię (*kēruksate to euaggelion*). Prawdopodobnie dla Łukasza tekst Marka jest jeszcze zbyt „twardy” i dlatego wybiera inne słowa Jezusa. Nie ma w nim nawet nakazu misyjnego, nie ma nic o potępieniu niewierzących, jest natomiast zapowiedź głoszenia nawrócenia i odpuszczenia grzechów. Jezus przedstawia siebie nie jako władcę, ale jako Mesjasza cierpiącego.

Jest jeszcze problem znaków. Łukasz pomija te słowa Jezusa w tekście Markowym, w których jest mowa o znakach towarzyszących wierzącym. Widocznie Łukasz zdaje sobie sprawę z tego, że Jezus tutaj stosuje styl przesadny: znaki będą, ale to nie znaczy, że żadnemu z wierzących nie grozi trucizna, każdy z nich będzie mógł wyrzucać złe duchy, uzdrawiać itd.

Z dokonanej przez nas analizy perykop Markowych, które Łukasz odrzucił, możemy sformułować motywy ich odrzucania. Są nimi:

- 1) Ścisły związek ze środowiskiem żydowskim: nr 7, 12, 14, 19.
- 2) Powtórzenie: nr 6, 10, 11, 13, 15, 20, 21, 22.
- 3) W niekorzystnym świetle przedstawienie Jezusa, Maryji, apostołów lub pogan: nr 2, 4, 5, 8, 12, 16.
- 4) Brak harmonizacji z kontekstem jego Ewangelii: nr 18.
- 5) Zastąpienie przez Łukasza danej perykopy przez jego własną, podobną perykopę: nr 1, 17 i 23. W przypadku nr 23 chodziło także o ochronę przed niebezpieczeństwem prześladowań.
- 6) Brak zainteresowania tematem: nr 3.
- 7) Perykopa nie wnosi nic nowego: nr 9.

Widzimy, że Łukasz nie odrzuca z Ewangelii Marka żadnej perykopy, w której jest mowa o godności Jezusa.

Oto perykopy wybrane przez Łukasza, w których jest mowa o godności Jezusa (liczba oznacza numer porządkowy perykopy w tabeli):

1. *I tak głosił: «Idzie za mną mocniejszy ode mnie, a ja nie jestem go-dzien, aby się schylić i rozwiązać rzemyk u Jego sandałów»* (Mk 1,7).
2. *Tyś jest mój Syn umiłowany* (Mk 1,11).
3. *Żył tam wśród zwierząt, aniołowie zaś usługiwali Mu* (Mk 1,13).

4. *Wiem, kto jesteś: Święty Boży* (Mk 1,24).
9. *Otóż, żebyście wiedzieli, iż Syn Człowieczy ma na ziemi władzę odpuszczania grzechów...* (Mk 2,10).
11. *Czy goście weselni mogą pościć, dopóki pan młody jest z nimi?* (Mk 2,19).
12. *Zatem Syn Człowieczy jest panem szabatu* (2,28).
14. *Nawet duchy nieczyste na Jego widok padały przed Nim i wołały: Ty jesteś Syn Boży* (3,11).
23. *Kim właściwie On jest, że nawet wichry i jezioro są Mu posłuszne?* (Mk 4,41).
24. *Czego chcesz ode mnie, Jezusie, Synu Boga Najwyższego?* (Mk 5,7).
26. *Skąd On to ma? I co za mądrość, która Mu jest dana? I takie cuda dzieją się przez Jego ręce?* (Mk 6,2).
32. *Ty jesteś Mesjasz* (Mk 8,29).
33. *...tego Syn Człowieczy wstydzić się będzie, gdy przyjdzie w chwale Ojca swojego razem z aniołami świętymi* (Mk 8,38).
34. *To jest mój Syn umiłowany, Jego słuchajcie* (Mk 9,7).
37. *A kto Mnie przyjmuje, nie przyjmuje Mnie, lecz Tego, który Mnie posłał* (Mk 9,37).
51. *«Uszanują mojego syna»* (Mk 12,6).
54. *«Jak mogą twierdzić uczeni w Piśmie, że Mesjasz jest Synem Dawida?»* (Mk 12,35).
57. *Wówczas ujrzą Syna Człowieczego, przychodzącego w obłokach z wielką mocą i chwałą* (Mk 13,26).
68. *Czy Ty jesteś Mesjasz, Syn Błogosławionego* (Mk 14,62).
74. *Prawdziwie ten człowiek był Synem Bożym* (Mk 15,39).

W dwudziestu perykopach wybranych przez Łukasza jest mowa o godności Jezusa, natomiast w siedemnastu perykopach jest mowa o cudach, które wskazują na nadprzyrodzoną moc Jezusa. A zatem prawie połowa (37 na 76) perykop wybranych przez Łukasza wiąże się z tematem tajemnicy Jezusa, kim Jezus jest.

2.2.5. Kompozycja Łk po przejściu tekstów z Mk

W kompozycji Ewangelii Marka, podobnie jak w Ewangelii Mateusza, wielką rolę odgrywa element geograficzny: Jezus najpierw działa w Galilei, następnie w Judei. Ten prosty, ale niezgodny z historią, podział działalności Jezusa ma swoje źródło w typologii wyjścia i podboju Ziemi Obiecanej. Ewangelista Marek poszedł w tym wypadku za Mateuszem, którego Ewangelia jest ściśle podporządkowana

typologii. Ale geografia nie jest jedyną podstawą kompozycji zarówno u Mateusza jak u Marka. W Ewangelii Mateusza poszczególne perykopy stoją zwykle w relacji do kolejnych tematów w Pięcioksięgu, natomiast w Ewangelii Marka, która w pierwszej części, do przemienienia Jezusa i uzdrowienia epileptyka, różni się od kompozycji Mt, perykopy są łączone według pewnych tematów. W oparciu o tematykę perykop można w Mk rozróżnić cztery części. Te same cztery części można rozróżnić w tekście Ewangelii Marka przejętym przez Łukasza.

Część pierwsza: Kim Jezus jest. Argumenty na mesjaństwo Jezusa. Założenie i koncepcja Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei. (Łk 3,2-18,34; Mk 1,2-10,34).

O godności Jezusa mówią perykopy nr: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 14, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 35.

O królestwie Bożym mówią perykopy nr: 15, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 29, 33.

O konflikcie mówią perykopy nr: 10, 11, 12, 13, 16.

W powyższych tematach nie mieści się jedynie perykopa nr 17 (Prawdziwi krewni Jezusa).

Część druga: Jezus jest Mesjaszem cierpiącym. Warunki zbawienia (Łk 9,43-18,34; Mk 9,30-10,34).

O Mesjaszu cierpiącym mówią perykopy nr: 36, 45, 46.

O warunkach zbawienia mówią perykopy nr: 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44.

W części tej nie ma perykop na inny temat niż dwa powyższe.

Część trzecia. Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu. Rozwój konfliktu. Działalność w Judei (Łk 18,35 – 21,33; Mk 10,46-13,31).

O godności Jezusa mówią perykopy nr: 47, 48, 49, 54, 56, 58, 59.

O zbawieniu mówią perykopy nr: 53, 57, 60.

O konflikcie mówią perykopy nr: 50, 51, 52, 55.

W części tej nie ma perykop na inny temat. Wątpliwości może budzić jedynie zaliczenie perykopy „Grosz wdowi” do tematu „Godność Jezusa”. Zaliczyliśmy ją do tego tematu, ponieważ ukazuje ona wszechwiedzę Jezusa.

Część czwarta. Męka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa (Łk 22,3-24,11; Mk 14,1-16,8).

Wszystkie perykopy tej części zgodne są z jednym z powyższych tematów.

2.2.6. Obraz kompozycji Łk po zmianie kolejności perykop z Mk

Tytuł kursywą oznacza tekst własny Marka.

Tytuł czcionką pogrubioną oznacza przesunięcie danej perykopy przez Łukasza.

Adres kursywą oraz przesunięty oznacza fragment perykopy.

Adres czcionką pogrubioną oraz przesunięty oznacza zmianę kolejności fragmentu perykopy.

Łk

Cz. 1. Kim Jezus jest. Argumenty na mesjaństwo Jezusa.

Założenie Królestwa Bożego (Kościoła).

Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei

- 3,2-4.16 Jan Chrzciciel Mk 1,2a,3-5.7-8 Mt 3,1-3.5-6.11
3,21-22 Chrzest Jezusa Mk 1,9-11 Mt 3,13.16-17
4,1-2 Jezus na pustyni Mk 1,12-13a Mt 4,1-2
4,14 Jezus wraca do Galilei Mk 1,14 Mt 4,12
4,16-30 Jezus w Nazarecie Mk 6,1-6a Mt 13,53-58
4,33-37 *Uzdrowienie opętanego* Mk 1,23-28
4,38-39 *Uzdrowienie teściowej Piotra* Mk 1,29-31 Mt 8,14-15
4,40-41a *Liczne uzdrowienia* Mk 1,32-34a Mt 8,16
4,41bc *Złe duchy znały godność Jezusa* Mk 1,34b; 3,11
4,42-43 *Jezus opuszcza Kafarnaum* Mk 1,35-38
4,44 *Nauczanie w Genezaret* Mk 1,39a Mt 4,23a; por. 9,35
5,11 *Pierwsi uczniowie* Mk 1,18-20 Mt 4,20.22
5,12-16 *Uzdrowienie trędowatego* Mk 1,40-45 Mt 8,1-4
5,17-26 *Uzdrowienie paralityka* Mk 2,1-12 Mt 9,1-8
5,27-32 *Powołanie Mateusza* Mk 2,13-17 Mt 9,9-13
5,33-39 *Sprawa postów* Mk 2,18-22 Mt 9,14-17
6,1-5 *Łuskanie kłosów* Mk 2,23-28 Mt 12,1-4.8
6,6-11 *Uzdrowienie w szabat* Mk 3,1-6 Mt 12,9-10.12b-14
6,12-16 *Wybór Dwunastu* Mk 3,13-14.16-19 Mt 10,1a.2-4
6,17-19 *Napływ ludu, uzdrowienia* Mk 3,7-8.10-12 Mt 12,15-16; por.4,24.25
Mowa w przypowieściach
8,4-8 *Przypowieść o siewcy* Mk 4,1-9 Mt 13,1-9
8,9-10 *Cel przypowieści* Mk 4,10-12 Mt 13,10-11.13
8,11-15 *Wyjaśnienie przypowieści* Mk 4,13-20 Mt 13,18-23
8,16-18 *O lampie i rzeczy ukrytej* Mk 4,21-25.; p. Mt 5,15; 13,12
Koniec mowy w przypowieściach
8,22-25 *Uciszenie burzy* Mk 4,35-41 Mt 8,18.23-27
8,26-39 *Dwaj opętani* Mk 5,1-20 Mt 8,28-34
8,38-39 *Egzorcyzmowany prosi Jezusa, aby mógł pójść za Nim* Mk 5,18-20
8,40-56 *Córka Jaira i kobieta chora* Mk 5,21-43 Mt 9,18-26
9,1-6 *Wskazówki dla apostołów* Mk 6,7-13 Mt 10,7-14
9,6 *Działalność Dwunastu* Mk 6,12-13
9,7-9 *Herod o Jezusie* Mk 6,14-16 Mt 14,1-2
9,10a(11) *Powrót apostołów* Mk 6,30-31(33); por. Mt 14,13-14
9,10b-17 *Pierwsze rozmnoż. chleba* Mk 6,32-44 Mt 14,13-21

9,18-21 Wyznanie Piotra. Pierwsze podsumowanie tematu „Kim Jezus jest” (jest „Mesjaszem Bożym”). Mk 8,27-30 Mt 16,13-20

Cz. 2. Jezus jest Mesjaszem cierpiącym. Warunki bycia uczniem i warunki zbawienia. Rozwój konfliktu i ostrzeżenia.

Koncepcja królestwa. Podróż do Jerozolimy

9,22 Pierwsza zapowiedź męki Mk 8,31-33; Mt 16,21-23

9,23-27 Warunki naśladow. Jezusa Mk 8,34-9,1. Mt 16,24-28

9,28-36 Przemienienie. Drugie podsumowanie tematu „Kim Jezus jest” (jest Synem Bożym). Mk 9,2-8 Mt 17,1-8

9,37-43a Uzdrawienie epileptyka Mk 9,14-29 Mt 17,14-21

9,43b-45 Druga zapowiedź męki Mk 9,30-32 Mt 17,22-23

9,46-48 Spór o pierwszeństwo Mk 9,33-37 Mt 18,1-5

9,49-50 *Wimie Jezusa* Mk 9,38-41

9,51 Podróż do Jerozolimy Mk 10,1 Mt 19,1-2

11,15-18.21-22; 12,10 Obrona Jezusa Mk 3,22-30 Mt 12,24-26.29.31-32

11,16.29-30 Znak Mk 8,11-13 Mt 16,1-2a.4; por.12,38-40

12,1 Kwas faryzeuszów Mk 8,14-21 Mt 16,5-12

12,35-40 Sługa wierny Mk 13,33-37 Mt 24,42-47

13,18-19 Ziarno gorczycy Mk 4,30-32 Mt 13,31-32

16,18 Zakaz rozwodu Mk 10,11-12 Mt 19,9

17,1-2 Zgorszenie Mk 9,42 Mt 18,6-7

18,15-17 Jezus błogosławi dzieci Mk 10,13-16 Mt 19,13-15

18,18-27 Bogaty młodzieniec Mk 10,17-27 Mt 19,16-26

18,28-30 Nagroda za dobrow. ubóstwo Mk 10,28-31. Mt 19,27-30

18,31-34 Trzecia zapow. męki Mk 10,32-34 Mt 20,17-19

Cz. 3. Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu.

Rozwój konfliktu. Działalność w Judei

18,35-43 Niewidomi pod Jerycho Mk 10,46-52 Mt 20,29-34

19,28-38 Uroczysty wjazd Mk 11,1-11 Mt 21,1-3.6-11a

19,45-48 Jezus w świątyni Mk 11,15-19 Mt 21,12-17

20,1-8 Pytanie o władzę Mk 11,27-33 Mt 21,23-27

20,9-19 Przypowieść o przewrot. rolnikach Mk 12,1-12 Mt 21,33-46

20,20-26 Sprawa podatku Mk 12,13-17 Mt 22,15-22

20,27-40 Sprawa zmartwychwstania Mk 12,18-27 Mt 22,23-33

20,41-44 Mesjasz Synem Bożym Mk 12,35-37a Mt 22,41-46

20,45-47 Ostrzeż. przed uczonymi Mk 12,37b-40 Mt 23,1-7.14

21,1-4 *Grosz wdowi* Mk 12,41-44

21,5-24 Zburzenie Jerozolimy Mk 13,1-23 Mt 24,1-25

21,25-28 Znaki Paruzji Mk 13,24-27 Mt 24,29-31

21,29-33 Czas przyjścia Mk 13,28-31 Mt 24,32-35

Cz. 4. Meka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa

22,1-6 Zdrada Judasza Mk 14,1-2.10-11 Mt 26,1-5.14-16

22,7-14 Przygotowanie Paschy Mk 14,12-17 Mt 26,17-20

22,19-20.18 Ustanowienie Euch. Mk 14,22-25 Mt 26,26-29
22,21-23 Wyjawienie zdrajcy Mk 14,18-21 Mt 26,21-24
22,24-27 Przełożenie jest służbą Mk 10,41-45 Mt 20,24-28
22,31-34 Przepow. zaparcia się Piotra Mk 14,27-31 Mt 26,31-35
22,39 Wyjście do Ogrójca Mk 14,26 Mt 26,30
22,40-42.45-46 Modlitwa w Ogrójcu Mk 14,32-43 Mt 26,36-46
22,47-50.52-53 Pojmanie Jezusa Mk 14,43-50 Mt 26,47-52.55-56
22,54.55.63-71 Jezus przed Sanhedr. Mk 14,53-63 Mt 26,57-68
22,56-62 Zaparcie się Piotra Mk 14,66-72 Mt 26,69-75
23,1 Wydanie Jezusa Piłatowi Mk 15,1 Mt 27,1-2
23,2-5 Przed Piłatem Mk 15,2-5 Mt 27,11-14
23,17-23 Barabasz Mk 15,6-14 Mt 27,15-23
23,24-25 Wyrok Mk 15,15a Mt 27,26
23,26 Droga krzyżowa Mk 15,20b-21 Mt 27,31b-32
23,33-35a.38 Ukrzyżowanie Mk 15,22-28 Mt 27,33-38
23,35b.39 Wyszyczenie przez arcyk. Mk 15,31-32. Mt 27,41-44.
23,44-49; por. 36.37 Śmierć Jez. Mk 15,33-41 Mt 27,45-51.54-56
23,50-56 Pogrzeb Jezusa Mk 15,42-47 Mt 27,57-61
24,1-11 Zmartwychwstanie Mk 16,1-8 Mt 28,1-8

2.2.7. Motywy zmian kolejności pewnych perykop i fragmentów perykop przejętych z Mk

1) Jezus w Nazarecie Łk 4,16-30 (Mk 6,1-6).

Pierwszy powód przeniesienia tej perykopy na sam początek działalności Jezusa wynika z racji historycznych. Jest mało prawdopodobne, aby mieszkańcy Nazaretu chcieli Jezusa zgładzić po długim okresie Jego działalności cudotwórczej, jak to jest w Ewangelii Marka. Zwróćmy uwagę, że w Ewangelii Łukasza wystąpienie Jezusa w Nazarecie nie jest poprzedzone opisem żadnego cudu, oraz że w Ewangelii Jana pierwsi uczniowie są przekonani o mesjaństwie Jezusa już w drodze do Galilei.

Drugi powód – redakcyjny. Łukasz już na samym początku opowieści o dziełach Jezusa pisze o wypełnieniu się na Jezusie proroctwa mesjańskiego i jednocześnie przedstawia w jaki sposób mesjaństwo Jezusa będzie się objawiać. Jezus jako Mesjasz będzie wybawiał człowieka od zła:

*Duch Pański spoczywa na Mnie,
ponieważ Mnie namaścił i posłał Mnie,
abym ubogim niósł dobra nowinę
więźniom głosił wolność,
a niewidomym przejrzenie;*

*abym uciśnionych odsyłał wolnymi,
abym obwoływał rok łaski Pana* (Łk 4,18-19; por. Iz 61, 1n).

Temat godności mesjańskiej Jezusa jest dominującym w pierwszej części opowieści o dziełach Jezusa, czyli w Łk 3,1-9,51, czyli do wzmianki o udaniu się Jezusa w podróż do Judei. W części tej aż 15 razy mowa jest o godności Jezusa, podczas gdy w dalszej części Ewangelii tylko 5 razy.

Czytelnik już od samego początku może śledzić, jak zapowiedź proroka Izajasza spełnia się na Jezusie.

2) Obrona Jezusa Łk 11,15-18.21-22; (Mk 3,22-27) Łk 12,10 (Mk 3,28).

3) Znak Łk 11,16.29-30 (Mk 8,11-12).

Perykopy te Łukasz przenosi na dalszą pozycję, na początek drugiej części opowieści o dziełach Jezusa, która rozpoczyna się, jak powiedzieliśmy, wzmianką o podróży Jezusa do Judei. Perykopa o obronie Jezusa jest pierwszą perykopą w tej części na pierwszym etapie budowania struktury Ewangelii. Dlaczego przenosi ją oraz perykopę o znaku do drugiej części? Dlatego, że w części drugiej chce zebrać perykopy mówiące o podjęciu przez Jezusa konfrontacji z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Droga do Judei jest w koncepcji Łukasza drogą do męki i zmartwychwstania. Jezus wyrusza w drogę, czyli podejmuje walkę z przeciwnikami Ewangelii. Zwróćmy uwagę, że perykopa o obronie Jezusa jest pierwszą w Ewangelii Łukasza, w której Jezus atakuje Żydów. Perykopa o znaku jest drugą tego rodzaju perykopą. W każdym razie perykopa o obronie Jezusa rozpoczyna serię pięciu perykop o ostrym konflikcie Jezusa z Żydami. Ostatnią z nich jest perykopa o kwasie faryzeuszów (Łk 12,1-3). Ale do części tej należą jeszcze niewątpliwie wzmianki o prześladowaniu za wiarę w Jezusa i ostrzeżenia przed zaparciem się Jezusa w Łk 12,4-12 wyjęte z mowy misyjnej.

4) Sługa wierny Łk 12,35-40.

Przenosząc tę perykopę z mowy eschatologicznej (Mk 13,33-37) na wcześniejszą pozycję Łukasz pragnie utworzyć w ramach drugiej części swojej Ewangelii blok ostrzeżeń Jezusowych.

5) Ziarnko gorczycy Łk 13,18-19 (Mk 4,31-32).

Przypowieść o ziarnku gorczycy w Mk znajduje się w mowie Jezusa w przypowieściach o królestwie Bożym (patrz rozdział 2.2.3.). Łukasz w dużym stopniu przeredagowuje tę mowę. Nie interesuje go, do czego podobne jest królestwo Boże, lecz kto może wejść w jego posiadanie, komu dane są tajemnice królestwa. W mowie Markowej dwukrotnie występuje formuła zapowiadająca porównanie królestwa Bożego do jakiejś rzeczywistości ziemskiej: w przypowieści o zasiewie i w przy-

powieści o ziarnku gorczycy. W mowie Łukaszej takiej formuły nie ma. Natomiast Łukasz, chociaż usuwa przypowieść o mierze, pozostawia w swojej mowie wezwanie: *Uważajcie na to, czego słuchacie* (Mk 4,24), które łączy się z tą przypowieścią, ale wezwanie to przenosi do zakończenia mowy. Zobaczmy, jak wygląda kompozycja mowy o królestwie Bożym w Mk i Łk:

Mk 4, 1-32	Łk 8, 4-18
1) Przypowieść o siewcy	1) Przypowieść o siewcy
2) Cel przypowieści	2) Cel przypowieści
3) Wyjaśnienie przypowieści o siewcy	3) Wyjaśnienie przypowieści
4) Przypowieść o lampie	4) „Nikt nie zapala lampy”
5) „Nie ma bowiem nic ukrytego”	5) „Nie ma bowiem nic ukrytego”
6) „Uważajcie na to, czego słuchacie”	6) „Uważajcie więc, jak słuchacie”
7) Przypowieść o mierze	
8) „Bo kto ma, temu będzie dane”	7) „Bo kto ma, temu będzie dane”
9) Przypowieść o zasiewie	
10) Przypowieść o ziarnku gorczycy	

Dzieło Marka: podkreślenie w mowie w przypowieściach o królestwie, jakie jest w Mt 13,1-52, tematu odpowiedzialności za usłyszane Słowo (potrzebę przyjęcia Je z wiarą) przez włączenie do mowy przypowieści o lampie i mierze oraz logionów: „Nie ma bowiem nic ukrytego” (logion ten Łukasz zamieszcza także w 12,2 w innym sensie), „Uważajcie na to, czego słuchacie” Łukasz przez usunięcie przypowieści o mierze, o zasiewie i ziarnku gorczycy jeszcze udoskonala. Można nawet powiedzieć, że Łukasz z mowy o królestwie redaguje mowę o odpowiedzialności za Słowo, które Jezus sieje, które początkowo jest tajemnicą daną tylko uczniom, ale które przestanie być tajemnicą. Uczniowie mają Je głosić innym, a ci powinni Je z wiarą przyjąć.

Usuniętą z mowy Markowej przypowieść o ziarnku gorczycy Łukasz łączy z przypowieścią o zaczynie, którego w Mk nie ma, ale jest w mowie Mateuszowej o królestwie; por. Mt 13,33, i włącza do zupełnie innego kontekstu, za własnymi tekstami: wezwaniem do nawrócenia (Łk 13,1-5), przypowieścią o nieurodzajnym drzewie figowym (Łk 13,6-9) oraz za opowiadaniem o uzdrowieniu kobiety w szabat (Łk 13,10-17). Kończące powstały w ten sposób blok perykop przypowieści o ziarnku gorczycy i o zaczynie poprzedzają zapowiedzi porównania królestwa do jakiejś rzeczywistości ziemskiej. Są to więc przypowieści o królestwie i stoją w relacji do tematu królestwa w Łk 12,32-34 (wydaje się, że temat królestwa występuje także w następnych pięciu perykopach aż do wezwania do nawrócenia w Łk 13,1). Łukasz chce prawdopodobnie przedstawić, jak bardzo różni się królestwo nie-Boże od Bożego królestwa. To pierwsze (jeśli człowiek się nie nawróci)

prowadzi do zguby (*wszyscy tak samo zginiecie*), nie wydaje dobrych owoców (jak drzewo figowe), sprzeciwia się uzdrowieniu człowieka (jak przełożony synagogi), to drugie ma w sobie moc, będzie się rozwijać (ziarno) i udoskonalać człowieka i świat (zaczyn). Do problemu tej przypowieści wracam jeszcze w rozdziale 3.2.1.

6) Przesunięcia perykop w opowiadaniu o Ostatniej Wieczerzy (Łk 22; Mt 26,20-35; Mk 14,17-25).

Łukasz chce najpierw przedstawić ustanowienie Eucharystii, a następnie wydarzenia drugorzędne, czyli dialogi Jezusa z apostołami.

2.2.8. Zmiany kolejności perykop z Mk w perspektywie czteroczęściowej kompozycji Mk

Cześć pierwsza. Kim Jezus jest. Argumenty na mesjaństwo Jezusa. Założenie Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei.

Łukasz usuwa z tej części naukę Jezusa na temat koncepcji Królestwa Bożego i przenosi do części drugiej. Przesuwa też na początek tej części perykopę o wystąpieniu Jezusa w Nazarecie. Do drugiej części przenosi perykopę o oszczerstwach uczonych w Piśmie i o żądaniu znaku. W ten sposób Łukasz kładzie w tej części większy nacisk na temat godności Jezusa: kim Jezus jest.

Cześć druga. Jezus jest Mesjaszem cierpiącym. Warunki zbawienia. Rozwój konfliktu i ostrzeżenia. Koncepcja królestwa. Podróż do Jerozolimy.

Przenosząc z części pierwszej do drugiej oszczerstwa uczonych w Piśmie i żądanie znaku Łukasz mocno podkreśla w tej części temat konfliktu i potrzebę wiary w posłannictwo Jezusa. Następnie przenosząc tutaj z dalszej części Markowej perykopę o słudze wiernym tworzy dosyć rozwinięty blok ostrzeżeń („Obrona Jezusa”, „Znak”, „Kwas faryzeuszów”, „Sługa wierny”). Wyruszenie Jezusa do Jerozolimy łączy on z pierwszym atakiem Jezusa na uczonych w Piśmie i faryzeuszy („Obrona Jezusa”).

Cześć trzecia. Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu. Rozwój konfliktu. Działalność w Judei.

W części tej Łukasz nie dokonuje żadnych zmian w kolejności perykop Markowych.

Cześć czwarta. Męka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa.

W części tej Łukasz dokonuje nieznaczące zmiany.

Widzimy więc, że zmiany kolejności perykop Markowych dokonane przez Łukasza nie naruszają czteroczęściowej kompozycji Ewangelii Marka.

Zmiany kolejności perykop przez ewangelistów przyjmują też zwolennicy teorii dwóch źródeł. Jednak według nich to Mateusz i Łukasz zmieniają kolejność Marka.

2.3. Drugi etap budowania struktury Łk

2.3.1. Łukasz dodaje teksty Mateuszowe, których nie ma w Mk

Czcionka pogrubiona adresu oznacza, że Łukasz zmienił kolejność danej perykopy w stosunku do Mt.

Kursywa oznacza, że dana perykopa została przesunięta na poprzednim etapie w stosunku do Mk.

* oznacza, że Łukasz użył tylko część tekstu Markowego i w innym kontekście.

Łk zredagow. z tekstów własnych Mk i Mk wspólnych z Mt	Łk-Mt
Cz. 1. <u>Kim Jezus jest. Argumenty na mesjaństwo Jezusa. Założenie Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei</u>	
3,2-4.16 Jan Chrzciciel	
	3,7-9.17 Przepowiad. Jana Mt 3,7-10.12
3,21-22 Chrztost Jezusa	
4,1-2 Jezus na pustyni	
	4,3-13 Kuszenie Jezusa Mt 4,3-11a
4,14 Jezus wraca do Galilei	
<i>4,16-30 Jezus w Nazarecie *</i>	
4,31 Nauczanie w Kafarnaum	
4,33-37 Uzdrawienie opętanego	
4,38-39 Uzdraw. teściowej Piotra	
4,40-41a Liczne uzdrawienia	
<i>4,44 Nauczanie w Galilei</i>	
<i>5,11 Pierwsi uczniowie*</i>	
5,12-16 Uzdrawienie trędowatego	
5,17-26 Uzdrawienie paralityka	
5,27-32 Powołanie Mateusza	

5,33-39 Sprawa postów	
6,1-5 Łuskanie kłosów	
6,6-11 Uzdrawienie w szabat	
6,12-16 Wybór Dwunastu	
6,17-19 <i>Uzdraw., napływ ludu</i>	
	Blok 1.
	Kazanie na nizinie
	6,20-23 Błogosławieństwa Mt 5,1-3.6.11-12
	6,27-28 Miłość nieprzyjaciół Mt 5,44
	6,29-30 Nie sprzeciwiaj się złu Mt 5,39-42
	6,31 Złota zasada Mt 7,12
	6,32-36 Miłość nieprzyjaciół Mt 5,46-48
	6,37-38 „Nie sądzicie” Mt 7,1-2
	6,39 Ślepy prow. ślepego Mt 15,12-13
	6,40 Uczeń nie przewyż. naucz. Mt 10,24-25
	6,41-42 Drzazga* Mt 7,3-5
	6,43-44 Drzewo i owoce* Mt 7,16-18; 12,33
	6,45 Dobry człowiek Mt 12,34-35
	6,46 Łudzenie samego siebie* Mt 7,21
	6,47-49 Dobra lub zła budowa Mt 7,24-27
	Koniec kazania na nizinie
	Potrzeba wiary
	7,1-10 Setnik z Kafarnaum Mt 8,5-10.13
	7,18-19 Poselstwo Jana Chrzcic.* Mt 11,2-6
	7,24-28 Świad. Jezusa o Janie* Mt 11,7-15
	7,31-35 Sąd Jezusa o współcz. Mt 11,16-19
	Koniec sekcji „Potrzeba wiary”.
Mowa w przypowieściach	
8,4-8 Przypow. o siewcy	
8,9-10 Cel przypow.	
8,11-15 Wyjaśnienie przypow.	
8,16 Przyp. o lampie Mt 5,15	
8,17, „Nie ma nic ukryt.” Mt 10,26	
Koniec mowy w przypow.	
8,19-21 Prawdziwi krewni	

8,22-25 Uciszenie burzy	
8,26-39 Uzdrawienie opętan.	
8,38-39 Egzorcyzm. prosi Jez.	
8,40-56 Córnka Jaira i kobieta	
9,1-6 Wskazówki dla apost. Mk 6,7-13 Mt 10,10-14	
9,6 Działal. Dwunastu	
9,7-9 Herod o Jezusie	
9,10-11 Powrót apost.	
9,10b-17 Pierw. rozmn. chleba	
9,18-21 Wyznanie Piotra	
<u>Cz. 2. Jezus jest Mesiaszem cierpiącym. Warunki zbawienia. Rozwój konfliktu i ostrzeżenia. Koncepcja królestwa. Podróż do Jerozolimy</u>	
9,22 Pierwsza zapow. męki	
9,23-27 Warunki naśląd. Jezusa	
9,28-36 Przemienienie	
9,37-43a Uzdraw. epileptyka	
9,43b-45 Druga zapow. męki	
9,46-48 Spór o pierwszeństwo	
9,49-50 W imię Jez. Mk 9,38-41	
9,51 Podróż do Judei Mk 10,1	
	Blok 2.
	Warunki bycia uczniem, wskazówki dla uczniów, problem wiary
	9,57-60 Trzej naśląd. Jezusa Mt 8,19-22
	10,13-15 „Biada tobie, Korozain” Mt 11,20-24
	10,16 „Kto was słucha”* Mt 10,40
	10,21-22 Objaw. Ojca i Syna Mt 11,25-27
	10,23-24 „Szczęśliwe oczy wasze” Mt 13,16-17
	11,2-4 Ojciec nasz Mt 6,9-10.11-13
	11,9-13 „Proście a będzie wam dane” Mt 7,7-11
	Koniec sekcji „Warunki bycia uczniem”.
Rozwój konfliktu z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Ostrzeżenia	

<i>11,14-23 Złośliwe zarzuty*</i> Mk 3,22-30; Mt 12,22-30	
	Blok 3.
	11,24-26 Nawrót do grzechu Mt 12,43-45
	11,33 Światło* Mt 5,15
	11,34-36 Światło ciała Mt 6,22-23
	11,39-41 Czystość kielicha Mt 23,25
	11,42 „Dajecie dziesięcinę” Mt 23,23-24
	11,44 Groby pobielane Mt 23,27*
	11,45 „Wkładacie ciężary” Mt 23,4
	11,47-51 „Budujecie grobowce”* Mt 23,29-35
	11,52 Klucze poznania Mt 23,13
<i>12,1 Kwas faryzeuszów</i> Mk 8,14-21 Mt 16,5-12	
	Blok 4.
	Pouczenia uczniów
	12,3-9 Męstwo w ucisku Mt 10,26-33
	12,22-32 Zbytnie troski Mt 6,25-34
	12,33-34 Skarb w niebie Mt 6,19-21
	12,39-40 Gdyby gospod.wiedz.* Mt 24,43-44
	12,41-48 Przyp. o słudze wier. Mt 24,45-51
	12,51-53 Nie pokój ale rozłam* Mt 10,34
	12,58-59 Pogódź się* Mt 5,25-26
<i>13,18-19 Ziarnko gorzycy</i> Mk 4,30-32 Mt 13,31-32	
	Blok 5.
	13,20-21 Przyp. o zaczynie Mt 13,33
	13,24 Ciasne drzwi* Mt 7,13-14
	13,25-27 „Panie, Panie” Mt 7,22-23
	13,28 „Przyjdą ze wschodu”* Mt 8,11-12
	13,34-35 „Jeruzalem! Jeruz.!” Mt 23,37-39
	14,25-27 „Nie może być moim ucz.”* Mt 10,37-38
	14,34-35 Sól* Mt 5,14
	16,13 Bóg i mamona Mt 6,24
	16,17 Niebo i ziemią przeminą* Mt 5,18

16,18 Zakaz rozwodu Mk 10,11 Mt 5,32; 19,9	
17,1-2 Zgorszenie Mk 9,42 Mt 18,6-7	
	Blok 6.
	17,3a Jeśli brat zawini* Mt 18,15a
	17,3b-4 „Przebacz mu”* Mt 18,21-22
	17,22-25 Dzień Syna Człow. Mt 24,26-27
	17,26-32 Jak za dni Noego Mt 24,37-39
	17,33 „Kto straci życie”* Mt 10,39
	17,34-35 „Będzie wzięty”* Mt 24,40-41
	17,37 „Gdzie jest padlina” Mt 24,28
Pokora i ubóstwo	
18,15-17 Jezus błogosł. dzieci	
18,18-27 Bogaty młodzieniec	
18,28-30 Nagroda za dobr. ubóst.	
18,31-34 Trzecia zapowiedź męki	
	Koniec sekcji „Pouczenia uczniów”.
<u>Cz. 3. Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu. Rozwój konfliktu. Działalność w Judei</u>	
18,35-43 Niewidomi pod Jerycho	
19,28-38 Uroczysty wjazd	
19,45-48 Jezus w świątyni	
20,1-8 Pytanie o władzę	
20,9-19 Przyp. o przewr. rolnik.	
20,20-26 Sprawa podatku	
20,27-40 Sprawa zmartwych.	
20,41-44 Mesjasz Synem Bożym	
20,45-47 Ostrzeż. przed uczon.	
21,1-4 Grosz wdowi	
21,5-24 Zburzenie Jerozolimy	
21,25-28 Znaki Paruzji	
21,29-33 Czas przyjścia	
<u>Cz. 4. Meka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa</u>	

22,1-2 Spisek	
22,3-6 Zdrada Judasza	
22,7-14 Przygotow. Paschy	
22,19-20.18 Ustanowienie Euch.	
22,21-23 Wyjawienie zdrajcy	
22,24-27* <i>Przełoż. jest służbą</i>	
22,31-34 <i>Przepow.zap.się Piotra</i>	
22,39 Wyjście do Ogrójca	
22,40-42.45-46 Modlitwa w Ogr.	
22,47-50.52-53 Pojmanie Jez.	
22,54.55.63-71 Jezus przed Sanh.	
22,56-62 Zaparcie się Piotra	
23,1 Wydanie Jezusa Piłatowi	
23,2-7 Przed Piłatem	
23,17-23 Barabasz	
23,24-25 Wyrok	
23,26 Droga krzyżowa	
23,33-35a.38 Ukrzyżowanie	
23,35b.39 Wysz. przez arcyk.	
23,44-49; por. 36.37 Śmierć Jez.	
23,50-56 Pogrzeb Jezusa	
24,1-11 Zmartwychwstanie	

Widzimy, że Łukasz z tekstów Mateuszowych włączanych do swojej Ewangelii tworzy całe bloki. Poza opowiadaniem o działalności Jana Chrzciciela, o kuszeniu Jezusa i kazaniem na nizinie nie włącza on do swojego kontekstu pojedynczej perykopy. Takich bloków jest w Ewangelii Łukasza sześć. Zwykle perykopy w tych blokach, jeśli z danego kontekstu jest ich więcej niż dwie, nie występują w tej samej kolejności, co w Ewangelii Mateusza. Wyjątkiem jest zgodna kolejność trzech perykop Mateuszowych w zakończeniu pierwszego bloku; por. Łk 7,18-35.

2.3.2. Perykopy własne Mateuszowe opuszczone przez Łukasza

- 1) Rodowód Jezusa (Mt 1,1-17)
- 2) Narodzenie Jezusa (Mt 1,18-25)

- 3) Mędrcy ze Wschodu (Mt 2,1-12)
- 4) Ucieczka do Egiptu (Mt 2,13-15)
- 5) Rzeź niemowląt (Mt 2,16-18)
- 6) Powrót do Nazaretu (Mt 2,19-23)
- 7) Pole działalności (proroctwo)(Mt 4,13-16)
- 8) Piąte przykazanie (Mt 5,21-24)
- 9) Szóste przykazanie (Mt 5,27-30)
- 10) Zakaz rozwodu (Mt 5,31-32)
- 11) Ósme przykazanie (Mt 5,33-37)
- 12) Prawo odwetu (Mt 5,38-42)
- 13) Czystość zamiarów. Jałmużna (Mt 6,1-4)
- 14) Módl się w domu (Mt 6,5-8)
- 15) Post (Mt 6,16-18)
- 16) „Nie dawajcie psom tego, co święte” (Mt 7,6)
- 17) Uzdrowienie dwóch niewidomych (Mt 9,27-31)
- 18) Uzdrowienie opętanego i chorych (Mt 9,32-34)
- 19) Wezwanie do utrudzonych (Mt 11,28-30)
- 20) Jezus „Sługa Pański” (proroctwo) (Mt 12,17-21)
- 21) Grzech przeciwko Duchowi Świętemu (Mt 12,31-37) (por. Mt 12,33; Łk 6,44; Mt 12,32; Łk 12,10 [Mk 3,28-30]; Mt 12,35; Łk 6,45)
- 22) Przypowieść o chwaście (Mt 13,24-30)
- 23) Wyjaśnienie przypowieści o chwaście (Mt 13,36-43)
- 24) Przypowieść o skarbie (Mt 13,44)
- 25) Przypowieść o perle (Mt 13,45-46)
- 26) Przypowieść o sieci (Mt 13,47-50)
- 27) Uczony w Piśmie (Mt 13,51-52)
- 28) Jezus w Nazarecie (Mt 13,53-58) (por. Łk 4,16-30 [Mk 6,1-6a])
- 29) Podatek na świątynię (Mt 17,24-27)
- 30) Owca zabłąkana (Mt 18,12-14) (por. Łk 15,1-7)
- 31) Upomnienie braterskie (Mt 18,15-20) (por. Łk 17,3-4)
- 32) Obowiązek przebaczenia (Mt 18,21-22)
- 33) Nielitościwy dłużnik (Mt 18,23-35)
- 34) Przypowieść o rolnikach w winnicy (Mt 20,1-16)
- 35) Przypowieść o dwóch synach (Mt 21,28-32)
- 36) Przypowieść o uczcie królewskiej (Mt 22,1-14) (por. Łk 14,15-24)
- 37) Przypowieść o pannach roztropnych i nierozsądnych (Mt 25,1-13)
- 38) Sąd Ostateczny (Mt 25,31-46)
- 39) Śmierć Judasza (Mt 27,3-10)
- 40) Znaki po śmierci Jezusa (Mt 27,51b-53)

- 41) Straż przy grobie (Mt 27,62-66)
- 42) Jezus ukazuje się niewiastom (Mt 28,9-10)
- 43) Przekupiona straż (Mt 28,11-15)
- 44) Ostatni rozkaz (Mt 28,16-20)

2.3.3. Motywy opuszczenia perykop własnych Mateuszowych

- 1) Rodowód Jezusa (Mt 1,1-17)

Łukasz umieszcza inny rodowód Jezusa.

- 2-6) Perykopy o narodzeniu i dzieciństwie Jezusa (Mt 1,18-2,23)

Po genealogii Jezusa Mateusz umieszcza pięć epizodów, z których każdy łączy się z jakimś cytatem:

1. Dziewicze narodzenie Jezusa – wypełnia się proroctwo Iz 7,14;
2. Hołd Mędrców – proroctwo Micheasza 5,1;
3. Ucieczka do Egiptu – spełnienie się proroctwa Ozeasza 11,1;
4. Rzeź niemowląt – spełnienie się proroctwa Jeremiasza 31,15;
5. Powrót do Nazaretu zgodnie z przepowiednią, że „Nazarejczykiem będzie nazwany”.

W ten sposób Mateusz wykazuje, że już w dzieciństwie Jezusa miały miejsce nadzwyczajne wydarzenia i spełniały się na Nim proroctwa. Wydarzenia te mają też znaczenie typologiczne: Jezusowi w dzieciństwie tak jak Mojżeszowi zagrażała śmierć, Jezus tak jak Mojżesz musiał uciekać ze swojej ojczyzny i tak jak Mojżesz wrócił do niej z polecenia Bożego. Mateusz pragnie podkreślić podobieństwo Józefa męża Maryi do Józefa Egipskiego (sny). Św. Józef jest główną postacią jego opowiadania o dzieciństwie Jezusa. On otrzymuje polecenia od anioła.

Łukasz nie jest zainteresowany w takim stopniu jak Mateusz wykazywaniem, że na Jezusie spełniają się proroctwa, ani też w redakcji Ewangelii nie kieruje się w takim samym stopniu jak Mateusz typologią wyjścia. Łukasz słusznie podkreśla rolę Maryi, ponieważ wcielenie Syna Bożego dokonuje się dzięki Jej zgodzie.

Mateuszowa perykopa o dziewiczym narodzeniu Jezusa mogła nie odpowiadać Łukaszowi ze względu na szacunek dla Maryi i Józefa. Józef według Łukasza chciał potajemnie oddalić Maryję. W perykopie Mateuszowej jest też pewna niekonsekwencja: Dziecię Maryi ma otrzymać imię Jezus, ale później Mateusz pisze, że nadadzą Mu imię Emmanuel. Hołd trzech mędrców ściśle łączy się z rzezią niemowląt i ucieczką św. Rodziny do Egiptu. Łukasz opuszcza te wydarzenia przez szacunek dla św. Rodziny. Znaczące dla Mateusza wydarzenia o charakterze typycznym, ale tragicznym, Łukasz zastępuje radosnymi znakami: rozpoznanie przez

Elżbietę Maryi jako Matki Mesjasza, objawienie się aniołów pasterzom oraz rozpoznanie Jezusa jako Mesjasza przez Symeona i Annę. Położenie akcentu na radość, jaka łączy się z objawieniem Mesjasza, jest cechą charakterystyczną Ewangelii Łukasza.

7) Pole działalności (Mt 4,12-17)

Perykopę tę Łukasz zastępuje własną: 4,14-16. Opuszcza w niej wzmiankę o pograniczu Zabulona i Neftalego, która mówiła o wypełnieniu się proroctwa i samo proroctwo. Tych elementów nie ma również Marek. Jest to zgodne z tendencją Łukasza do ograniczania cytatów ze ST.

Mt 4	Mk 1	Łk 4
<p>12 Gdy [Jezus] posłał, że Jan został uwięziony, usunął się do Galilei. 13 Opuścił jednak Nazaret, przyszedł i osiadł w Kafarnaum, nad jeziorem, na pograniczu Zabulona i Neftalego. 14 Tak miało się spełnić słowo proroka Izajasza: 15 <i>Ziemia Zabulona i ziemia Neftalego, Droga morska, Zajordanie, Galilea pogan!</i> 16 <i>Lud, który siedział w ciemności, ujrzał światło wielkie, i mieszkańcom cienistej krainy śmierci światło weszło.</i> 17 Odtąd począł Jezus nauczać i mówić: «Nawracajcie się, albowiem bliskie jest królestwo niebieskie».</p>	<p>14 Gdy Jan został uwięziony, Jezus przyszedł do Galilei i głosił Ewangelię Bożą.</p> <p>Mówił: 15 «Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawracajcie się i wierźcie w Ewangelię!»</p>	<p>Potem powrócił Jezus w mocy Ducha do Galilei, a wieść o Nim rozeszła się po całej okolicy.</p> <p>15 On zaś nauczał w ich synagogach, wysławiany przez wszystkich.</p>

W tych trzech perykopach mamy następujące elementy:

Mt: a) Wzmianka o uwięzieniu Jana, b) Powrót do Galilei, c) Wzmianka o pograniczu i cytatach, d) synteza nauczania Jezusa.

Mk: a) Wzmianka o uwięzieniu Jana, b) Powrót do Galilei, c) synteza nauczania.

Łk: b) Powrót do Galilei. Łukasz dodaje nowy element: działalność w mocy Ducha. Jest to zgodne z jego tendencją do ukazywania działania Ducha. Drugi nowy element w tej perykopie Łukasz bierze z Markowej perykopy o wyrzuceniu złego ducha w synagodze (Mk 1,28: *I wnet rozeszła się wieść o Nim*). Trzeci element nowy jest wzięty z perykopy Marka o nauczaniu w okolicy Kafarnaum (Mk 1,39 *I chodził po całej Galilei nauczając w ich synagogach*).

22) Piąte przykazanie (Mt 5,21-24)

Perykopa składa się z 3 części: 1) Antyteza (*Słyszeliście, że powiedziano przodkom Nie zabijaj!*), 2) Logion o konieczności pojednania się z bratem; 3) Logion o pogodzeniu się w drodze. Ten ostatni logion Mt 5,25-26 „Pogódź się ze swoim przeciwnikiem” Łukasz ma w nieco zmienionej formie w innym kontekście (znaki czas), mianowicie w Łk 12,58-59. Dwa pierwsze logiony łączą się ściśle ze środowiskiem żydowskim. Styl przesadny w pierwszym logionie (*A kto by mu rzekł „Bezbożniku”, podlega karze piekła ognistego*) Łukasz oceniał jako niezbyt właściwy w tekście dla pogan. Temat przebaczenia w drugim logionie występuje później w Łukaszej formie modlitwy Pańskiej (Łk 11,4).

23) Szóste przykazanie (Mt 5,27-30)

Prawdopodobnie styl przesadny tego tekstu nie odpowiada Łukaszowi.

24) Zakaz rozwodu (Mt 5,31-32)

Łukasz zakaz rozwodu ma w innym kontekście, mianowicie w zbiorze ostrzeżeń: Łk 16,18 i następuje on po logionie „Lecz łatwiej niebo i ziemia przeminą” (Łk 16,17), który jest wzięty także z Kazania na Górze.

25) Ósme przykazanie (Mt 5,33-37)

Antyteza związana ze środowiskiem żydowskim, która prawdopodobnie według Łukasza ma niewielkie znaczenie dla katechizacji.

26) Prawo odwetu (Mt 5,38-42)

Ten szczegółowy przepis mieści się już w przykazaniu miłości i w nauce o przebaczeniu. Styl przesadny tekstu domaga się interpretacji i dlatego Łukasz go opuszcza. Poza tym mamy tutaj znowuż antytezę, które Łukasz niejako z zasady opuszcza.

27) Czystość zamiarów. Jałmużna (Mt 6,1-4)

Jezus w logionie tym mówi o obłudnikach w synagogach, dlatego – jako logion związany ze środowiskiem żydowskim – Łukasz go opuszcza.

28) Módl się w domu (Mt 6,5-8)

I tutaj jest mowa o środowisku żydowskim (obludnicy w synagogach). A poza tym znajduje się w tej perykopie sformułowanie *nie bądźcie gadatliwi jak poganie*, które może być przez pogan, adresatów Ewangelii, źle przyjęte. Tekst „Ojciec nasz” Łukasz przenosi do innego kontekstu (patrz Łk 11,1-4).

29) Post (Mt 6,16-18)

Być może logion o poście nie pasował Łukaszowi do żadnego kontekstu.

30) Nie dawajcie psom tego, co święte (Mt 7,6)

Logion ten w Mt następuje po logionie o powściągliwości w sądzeniu i po logionie o obludzie. Pierwszy i drugi logion w nieco innej formie Łukasz ma w swoim kazaniu na nizinie (6,37-38 i 6,41-42). Trzeci logion, w którym przeciwnicy Ewangelii nazwani są psami i świniami, Łukasz opuszcza, ponieważ mógłby być źle przyjęty przez pogan.

31) Uzdrowienie dwóch niewidomych (Mt 9,27-31)

32) Uzdrowienie opętanego i chorych (Mt 9,32-34)

Pierwsze z tych dwóch krótkich opowiadań może być uważane jako swego rodzaju dublet opowiadania o uzdrowieniu niewidomego pod Jerycho (Łk 18,35-43). Niewidomi w usuniętym opowiadaniu wołają: *Ulituj się nad nami, Synu Dawida!* (Mt 9,27), a Jezus uzdrawiając ich mówi: *Według wiary waszej niech się wam stanie*” (w. 29). W Łukaszowym opowiadaniu o niewidomym pod Jerycho, ów niewidomy woła: *Jezusie, Synu Dawida, ulituj się nade mną!* (Łk 18,37), a Jezus uzdrawiając go mówi: *Przejrzyj, twoja wiara cię uzdrowiła* (Łk 18,42). Drugie opowiadanie Łukasz usuwa zgodnie ze swoją tendencją do usuwania powtórzeń. Jak wiemy, o wyrzuceniu złego ducha Łukasz pisał już wcześniej; patrz Łk 4,31-36. W obu opowiadaniach podkreślone jest zdumienie świadków egzorcysty.

33) Wezwanie do utrudzonych (Mt 11,28-30)

Logion ten Łukasz usuwa prawdopodobnie ze względu na to, że Jezus poleca w nim wziąć Jego jarzmo na siebie. Misja uwalniania od zła, o której Jezus mówi na samym początku w Nazarecie, i którą Łukasz tak bardzo podkreśla, niezbyt harmonizowała z tym logionem.

34) Jezus „Sługa Pański” (proroctwo) (Mt 12,17-21)

Proroctwo zacytowane przez Mateusza z księgi Izajasza 42,1-4 domaga się interpretacji. Jak rozumieć, że Sługa Pański „nie będzie się spierał” (Mt 12,19)

(Jezus prowadził dyskusje ze swoimi przeciwnikami). Jak rozumieć, że „nikt nie usłyszy na ulicy Jego głosu” (Mt 12,19)? Jezus nauczał publicznie. Jak rozumieć, że Sługa „zwycięski sąd przeprowadzi” (Mt 12,20)? Łukasz woli nie dodawać tego proroctwa do tekstu Izajasza 61,1-2, który zamieścił wcześniej, i który mówi o działalności Sługi w sposób bardziej zrozumiały.

35) Grzech przeciwko Duchowi Świętemu (Mt 12,31-37) (por. Mt 12,32; Łk 12,10; Mt 12,33; Łk 6,43-44; [Mk 3,28-30]; Mt 12,35; Łk 6,45)

Łukasz posiada cztery fragmenty tej perykopy w innych kontekstach.

Mt 12,32	Łk 12,10
Jeśli ktoś powie słowo przeciw Synowi Człowieczemu, będzie mu odpuszczone, lecz jeśli powie przeciwko Duchowi Świętemu, nie będzie mu odpuszczone ani w tym wieku, ani w przyszłym.	Każdemu, kto mówi jakieś słowo przeciw Synowi Człowieczemu, będzie przebaczone, lecz temu, kto bluźni przeciwko Duchowi Świętemu, nie będzie przebaczone.

Logion o bluźnierstwie przeciwko Duchowi Świętemu Łukasz przenosi do zbioru ostrzeżeń w rozdziałach 11-12.

Mt 12,33	Łk 6,43-44
Albo uznajecie, że drzewo jest dobre, wtedy i jego owoc jest dobry, albo uznajecie, że drzewo jest złe, wtedy i owoc jego jest zły; bo z owocu poznaje się drzewo.	43 Nie jest dobrym drzewem to, które wydaje zły owoc, ani złym drzewem to, które wydaje dobry owoc. 44 Po owocu bowiem poznaje się każde drzewo...

Logion o drzewie i owocach Łukasz przenosi do swojego kazania na nizinie, do kontekstu ostrzeżeń Jezusa skierowanych przeciwko odrzucającym Ewangelię.

Mt 12,34b	Łk 6,45b
Przecież z obfitości serca usta mówią.	Bo z obfitości serca mówią jego usta.

Logion o obfitości serca Łukasz przenosi do swojego kazania na nizinie, do kontekstu ostrzeżeń Jezusa skierowanych przeciwko odrzucającym Ewangelię.

Mt 12,35	Łk 6,45a
Dobry człowiek z dobrego skarbcza wydobywa dobre rzeczy, zły człowiek ze złego skarbcza wydobywa złe rzeczy.	Dobry człowiek z dobrego skarbcza swego serca wydobywa dobro, a zły człowiek ze złego skarbcza wydobywa zło.

Logion o skarbcu Łukasz przenosi do swojego kazania na nizinie, do kontekstu ostrzeżeń Jezusa skierowanych przeciwko odrzucającym Ewangelię.

Treść logionu Mt 12,31, którego Łukasz nie posiada, jest powtórzona w następnym logionie, który Łukasz posiada (por. Mt 12,32; Łk 12,10). W rzeczywistości więc Łukasz odrzuca tylko logion o bezużytecznych słowach i o sądzie na podstawie słów (Mt 12,36-37) prawdopodobnie ze względu na jego przesadny styl. Człowiek nie będzie sądzony tylko na podstawie słów. Słowa mogą wprowadzić w błąd.

22) Przypowieść o chwaście (Mt 13,24-30)

23) Wyjaśnienie przypowieści o chwaście (Mt 13,36-43)

24) Przypowieść o skarbie (Mt 13,44)

25) Przypowieść o perle (Mt 13,45-46)

26) Przypowieść o sieci (Mt 13,47-50)

27) Uczony w Piśmie (Mt 13,51-52)

Z całej Mateuszowej mowy w przypowieściach (Mt 13) Łukasz posiada w jednym bloku tylko przypowieść o siewcy (Łk 8,4-8), logion o celu przypowieści (Łk 8,9-10), oraz wyjaśnienie przypowieści o siewcy (Łk 8,11-15). W innym kontekście posiada on przypowieści o ziarnku gorczycy i o zaczynie (Łk 13,18-21). Nie posiada natomiast sześciu wyżej wymienionych perykop tej mowy. Ich odrzucenie jest wynikiem mniejszego zainteresowania tematem królestwa przez Łukasza. Przypominamy, że również Marek wykazuje mniejsze zainteresowanie tematem królestwa, on też nie ma tych sześciu perykop. Ewangelista Jan nie posiada żadnej przypowieści o królestwie. Łukasz zamiast wyjaśniać, do czego podobne jest królestwo, stara się zwrócić uwagę na odpowiedzialność człowieka za otrzymane słowo Ewangelii (przypowieść o siewcy), oraz na sekret mesjański Jezusa, który ma wyjaśnić odrzucenie Jezusa przez Żydów (cel przypowieści). Temat odpowiedzialności za słowo Łukasz rozwija dalej w perykopie o zadaniach uczniów (Łk 8,16-18), która następuje po wyjaśnieniu przypowieści o siewcy.

Temat królestwa Bożego Łukasz uważa za drugorzędny, związany ze środowiskiem żydowskim, i zastępuje go tematem zbawienia. Jezus w jego Ewangelii jest Zbawicielem od zła doczesnego i wiecznego. Łukasz nie stawia pytania, skąd się bierze zło, ale jak się zbawić. Na to pytanie daje odpowiedź między innymi w przypowieści o gotowości na przyjście Pana (Łk 12,35-40), o służbie wiernym i niewiernym (Łk 12,41-48), o wezwaniu do nawrócenia (Łk 13,1-5) i w perykopie o wąskich drzwiach (Łk 13,22-30) itd.

28) Jezus w Nazarecie (Mt 13,53-58) (por. Łk 4,16-30 [Mk 6,1-6a])

O przybyciu Jezusa do Nazaretu Łukasz pisze na samym początku opowiadania o działalności Jezusa (por. Łk 4,16-30). Pisze inaczej. Z perykopy Mateuszowej przejął tylko dwa fragmenty: 1) *I mówili: «Czy nie jest to syn Józefa?»* (Łk 4,22); por. Mt 13,54-55: *...i pytali: «Skąd u Niego ta mądrość i cuda? Czy*

nie jest On synem cieśli?» 2) I dodał: «Zaprawdę, powiadam wam: Żaden prorok nie jest mile widziany w swojej ojczyźnie» (Łk 4,24); por. Mt 13,57 Tylko w swojej ojczyźnie i w swoim domu może być prorok lekceważony.

29) Podatek na świątynię (Mt 17,24-27)

Wydarzenie opisane w tej perykopie jest ściśle związane ze środowiskiem żydowskim, dlatego nie interesuje ono Łukasza.

30) Owca zabłąkana (Mt 18,12-14) (por. Łk 15,1-7)

Przypowieść o zabłąkanej owcy nieco w innej formie Łukasz posiada w kontekście zbioru perykop o Bożym przebaczeniu w rozdziale piętnastym („Zagubiona owca”, „Zgubiona drachma”, „Syn marnotrawny”). Sformułowanie *jedno z tych małych* z tej Mateuszowej przypowieści (w. 14) Łukasz posiada w kontekście Mateuszowym w rozdziale siedemnastym (zgorszenie, obowiązek przebaczenia).

31) Upomnienie braterskie (Mt 18,15-20) (por. Łk 17,3-4)

32) Obowiązek przebaczenia (Mt 18,21-22)

33) Nielitościwy dłużnik (Mt 18,23-35)

Perykopa Mateuszowa „Upomnienie braterskie” składa się z trzech logionów: 1) O upomnieniu (Mt 18,15-17), 2) O władzy związywania i rozwiązywania (Mt 18,18), 3) O modlitwie we wspólnocie (Mt 18,19-20). Pierwszy logion zawiera sformułowanie, które mogło obrażać pogan: *A jeśli nawet Kościoła nie usłucha, niech ci będzie jak poganin i celnik!* (Mt 18,17). Dlatego Łukasz bierze z niego tylko pierwsze zdanie. Drugi i trzeci logion Łukasz opuszcza, ponieważ nie pasują do jego kontekstu o Bożym przebaczeniu. Zresztą te dwa logiony nie harmonizują także z kontekstem Mateuszowym.

Perykopę o obowiązku przebaczenia (Mt 18,21-22) składającą się z pytania Piotra i odpowiedzi Jezusa Łukasz przenosi do innego kontekstu i przeredagowuje: opuszcza pytanie Piotra, a odpowiedź Jezusa czyni bardziej zrozumiałą (przebaczenie uzależnia od wyrażenia żalu przez winowajcę). Zobaczmy, jak Łukasz wykorzystał dwie z trzech odrzuconych przez siebie perykop:

Mt	Łk
Upomnienie braterskie (18,15-20) O upomnieniu 15 <i>Gdy brat twój zgrzeszy «przeciw tobie», idź i upomnij go w cztery oczy.</i> O związywaniu i rozwiązywaniu O modlitwie wspólnotowej	

<p>Obowiązek przebaczenia (18,21-22) 21 <i>Wtedy Piotr podszedł do Niego i zapytał: «Panie, ile razy mam przebaczyć, jeśli mój brat wykroczy przeciwko mnie? Czy aż siedem razy?»</i> 22 <i>Jezus mu odrzekł: «Nie mówię ci, że aż siedem razy, lecz aż siedemdziesiąt siedem razy».</i></p> <p>Nielitościwy dłużnik (18,23-35)</p>	<p>Obowiązek przebaczenia (17,3-4) 3 <i>Jeśli brat twój zawini, upomnij go; I jeśli żałuje, przebacz mu!</i> 4 <i>I jeśli siedem razy na dzień zawinił przeciw tobie i siedem razy zwrócił się do ciebie, mówiąc: „Żałuję tego”, przebacz mu!</i></p>
--	--

Perykopa o nielitościwym dłużniku (Mt 18,23-35) uzasadnia potrzebę przebaczenia (Bóg ci przebaczył, więc przebacznij innym). Łukasz usuwa ją być może ze względu na jej zakończenie (winowajca zostaje oddany katom). Należy dodać, że Łukasz opuszcza także opowiadanie o tym, że Jezus przeklina nieurodzajne drzewo figowe (Mt 21,18-22; Mk 11,12-14.20-25). Obrazy te nie pasują do szczególnie podkreślanego przez Łukasza miłosierdzia Jezusa.

34) Przypowieść o rolnikach w winnicy (Mt 20,1-16)

Przypowieść ta jest zasadniczo obca tematycznie w kontekście Mateuszowym. Trzy perykopy poprzedzające tę przypowieść w Mt mówią o bogactwie i ubóstwie („Bogaty młodzieniec”, „Niebezpieczeństwo bogactw”, „Nagroda za dobrowolne ubóstwo”). Dopiero w zakończeniu trzeciej z tych perykop znajdujemy pewne tematy wspólne z przypowieścią o rolnikach w winnicy, mianowicie: temat o nagrodzie, oraz o pierwszych i ostatnich. Przypowieść o rolnikach w winnicy nie mówi o bogactwie i ubóstwie, ale o dobroci Boga. Prawdopodobnie Łukasz „pierwszych” interpretuje jako Żydów, a „ostatnich” jako pogan. Tak zinterpretowana przypowieść miałaby uzasadnić przyjmowanie pogan do Kościoła, i jako taka, raczej wiązała się ze środowiskiem żydowskim. Zwróćmy uwagę, że Łukasz w perykopie o nagrodzie za dobrowolne ubóstwo (Łk 18,28-30) usuwa zdanie: *Wielu zaś pierwszych będzie ostatnimi, a ostatnich pierwszymi* (Mt 19,30). Łukasz usuwa tę przypowieść, ponieważ nie pasuje do kontekstu o bogactwie i ubóstwie.

35) Przypowieść o dwóch synach (Mt 21,28-32)

W przypowieści tej Jezus krytykuje niewiarę arcykapłanów i starszych ludu w Jego posłannictwo mesjańskie. Treścią następnej przypowieści – o przewrotnych rolnikach (Mt 21,33-46) – jest także krytyka arcykapłanów i faryzeuszów. Obie przypowieści są związane ze środowiskiem żydowskim. Łukasz włącza do swojej Ewangelii tą drugą przypowieść; por. Łk 20,9-19.

36) Przypowieść o ucztie królewskiej (Mt 22,1-14) (por. Łk 14,15-24)

Przypowieść tę Łukasz przeredagowuje i włącza do kontekstu, którego tematem jest uczta (skromność, czyli o zajmowaniu na ucztę ostatniego miejsca, kogo zapraszać na ucztę, przypowieść o ucztie; por. Łk 14,1-24).

37) Przypowieść o pannach roztropnych i nierozsądnych (Mt 25,1-13)

Łukasz nie zamieszcza tej przypowieści, ponieważ w innym kontekście włącza do Ewangelii bardzo podobną przypowieść o gotowości na przyjście Pana (Łk 12,35-40).

Mt 25,1-13	Łk
<p>1 Wtedy podobne będzie królestwo niebieskie do dziesięciu panien, które wzięły swoje lampy i wyszły na spotkanie pana młodego. 2 Pięć z nich było nierozsądnych, a pięć roztropnych. 3 Nierozsądne wzięły lampy, ale nie wzięły ze sobą oliwy. 4 Roztropne zaś razem z lampami zabrały również oliwę w naczyniach. 5 Gdy się pan młody opóźniał, zmorzone snem wszystkie zasnęły. 6 Lecz o północy rozległo się wołanie: „Pan młody idzie, wyjdźcie mu na spotkanie!” 7 Wtedy powstały wszystkie owe panny i opatrzyły swe lampy. 8 A nierozsądne rzekły do roztropnych: „Użyczcie nam swej oliwy, bo nasze lampy gasną”. 9 Odpowiedziały roztropne: „Mogłoby i nam, i wam nie wystarczyć. Idźcie raczej do sprzedających i kupcie sobie!” 10 Gdy one szły kupić, nadszedł pan młody. Te, które były gotowe, weszły z nim na ucztę weselną i drzwi zamknięto. 11 W końcu nadchodzą i pozostałe panny, prosząc: „Panie, panie, otwórz nam!” 12 Lecz on powiedział: „Zaprawdę powiadam wam, nie znam was”. 13 Czuwajcie więc, bo nie znacie dnia ani godziny.</p>	<p>12,35 Niech będą przepasane biodra wasze i zapalone pochodnie! A wy [bądźcie] podobni do ludzi, oczekujących swego pana, kiedy z uczy weselnej powróci, aby mu zaraz otworzyć, gdy nadejdzie i zakołacje. 37 Szczęśliwi owi słudzy, których pan zastanie czuwających, gdy nadejdzie. Zaprawdę, powiadam wam: Przepasze się i każe im zasiąść do stołu, a obchodząc będzie im usługiwał. 38 Czy o drugiej, czy o trzeciej straży przyjdzie, szczęśliwi oni, gdy ich tak zastanie. 39 A to rozumiećcie, że gdyby gospodarz wiedział, o której złodziej ma przyjść, nie pozwoliby włamać się do swego domu. 40 Wy też bądźcie gotowi, gdyż o godzinie, której się nie domyślicie, Syn Człowieczy przyjdzie.</p>

Dlaczego Łukasz zastępuje przypowieść o pannach roztropnych i nierozsądnych przypowieścią o ludziach oczekujących przyjścia pana? Dlatego, że jest w niej w sposób wyjątkowy podkreślona dobroć Boga. W przypowieści tej gospodarz,

który jest obrazem Boga, sam usługuje przy stole tym, którzy na Niego czekali. Poza tym przez tę zamianę Łukasz usuwa powtórzenie motywu odrzucenia ludzi, którzy wołają „Panie, Panie!” i powołują się na znajomość z Nim. Motyw ten występuje w Ewangelii Mateusza pierwszy raz w Kazaniu na Górze; por. Mt 7,21-23. Łukasz motyw ten posiada w perykopie paralelnej do wspomnianego tekstu Mateuszowego – ale nie w kontekście Kazania na Górze; por. Łk 13,22-28.

Mt: Z Kazania na Górze	Łk: Z drugiego okresu podróży do Jerozolimy
7,21 Nie każdy, który mi mówi: „Panie, Panie!”, wejdzie do królestwa niebieskiego, lecz ten, kto spełnia wolę mojego Ojca, który jest w niebie. 22 Wielu powie Mi w owym dniu: „Panie, Panie, czy nie prorokowaliśmy mocą Twego imienia i nie wyrzucaliśmy złych duchów mocą Twego imienia, i nie czyniliśmy wiele cudów mocą Twego imienia?” 23 Wtedy oświadczę im: „Nigdy was nie znałem. Odejdźcie ode Mnie wy, którzy dopuszczacie się nieprawości!”	13,25 Skoro pan domu wstanie i drzwi zamknie, wówczas stojąc na dworze, zaczniecie kołatać do drzwi i wołać: „Panie, otwórz nam!”, lecz On wam odpowie: „Nie wiem, skąd jesteście”. 26 Wtedy zaczniecie mówić: „Przecież jadaliśmy i piliśmy z Tobą, i na ulicach naszych nauczałeś”. 27 Lecz On rzecze: „Powiadam wam, nie wiem skąd jesteście. Odstąpcie ode Mnie wszyscy, którzy dopuszczacie się niesprawiedliwości!”

38) Sąd Ostateczny (Mt 25,31-46)

W mowie tej użyty jest styl przesadny i być może dlatego Łukasz ją opuszcza. Czy nieodwiedzanie chorych albo więźniów może stać się przyczyną potępienia? W perykopie tej Jezus nakazuje pełnić uczynki miłosierdzia. W Ewangelii Łukasza Jezus o praktykowaniu miłosierdzia poucza w trzech perykopach, których Mateusz nie ma: w przypowieści o miłosiernym Samarytaninie (Łk 10,30-37), w perykopie „Kogo zapraszać na ucztę” (Łk 14,12-14), oraz w przypowieści o bogaczu i Łazarzu (Łk 16,19-31).

Łukasz usuwa też logion Jezusa w stylu przesadnym z perykopy o zgorszeniu; por. Mt 18,6-9 i Łk 17,1-2.

Mt	Łk
18,6 Lecz kto by się stał powodem grzechu dla jednego z tych małych, którzy wierzą we Mnie, temu byłoby lepiej kamień młyński zawiesić u szyi i utopić go w głębi morza. 7 Biada światu z powodu zgorszeń! Muszą wprawdzie przyjść zgorszenia, lecz biada człowiekowi, przez	17, 1 Rzekł znowu do swoich uczniów: «Niepodobna, żeby nie przyszły zgorszenia; lecz biada temu, przez którego przychodzą. 2 Byłoby lepiej dla niego, gdyby kamień młyński zawieszono mu u szyi i wrzucono go w morze, niż żeby miał być powodem

<p>którego dokonuje się zgorzenie. 8 Otóż jeśli twoja ręka lub noga jest dla ciebie powodem grzechu, odetnij ją i odrzuć od siebie! Lepiej jest dla ciebie wejść do życia ułomnym lub chromym, niż dwiema rękami lub dwiema nogami być wrzucony w ogień wieczny. 9 I jeśli twoje oko jest powodem grzechu, wyłup je i odrzuć od siebie! Lepiej jest dla ciebie jednookim wejść do życia, niż z dwójgiem oczu być wrzuconym do piekła ognistego.</p>	<p>grzechu jednego z tych małych. Uważajcie na siebie!»</p>
---	---

39) Śmierć Judasza (Mt 27,3-10)

O śmierci Judasza Łukasz pisze w Dziejach Apostolskich (1,15-20), i należy dodać, pisze inaczej niż Mateusz.

40) Znaki po śmierci Jezusa (Mt 27,51b-53)

Pomimo opisanych przez Mateusza znaków, mieszkańcy Jerozolimy nie uwierzyli w Jezusa jako Mesjasza, dlatego Łukasz znaków tych nie wspomina.

41) Straż przy grobie (Mt 27,62-66)

Łukasz woli nie wspominać straży przy grobie Jezusa, ponieważ straż nie stała się świadkiem zmartwychwstania Jezusa, to znaczy głosiła coś przeciwnego: że Jezus nie zmartwychwstał. Marek też nie ma tej perykopy.

42) Jezus ukazuje się niewiastom (Mt 28,9-10)

Perykopa ta nie harmonizuje z Łukaszowym opowiadaniem o zmartwychwstaniu Jezusa, czytamy w niej bowiem: *A Jezus rzekł do nich: «Nie bójcie się! Idźcie i oznajmijcie moim braciom: niech idą do Galilei, tam Mnie zobaczą»* (Mt 28,10). W Ewangelii Łukasza Jezus nie nakazuje apostołom iść do Galilei, ale każe im pozostać w mieście: *Wy zaś pozostańcie w mieście, aż będziecie przyobleczeni mocą z wysoka* (Łk 24,49). Marek też nie ma tej perykopy.

43) Przekupiona straż (Mt 28,11-15)

Przekupienie straży przez arcykapłanów rzuca cień na żołnierzy rzymskich, a poza tym rozszerzanie przez straż opinii, jakoby apostołowie wykradli ciało Jezusa z grobu, może budzić wątpliwości, co do zmartwychwstania Jezusa. Marek też usuwa tę perykopę.

44) Ostatni rozkaz (Mt 28,16-20)

W Ewangelii Łukasza ostatni rozkaz jest zastąpiony ostatnimi pouczeniami Jezusa. Ze względu na prześladowania gmin chrześcijańskich Łukasz nie chciał umieszczać w zakończeniu Ewangelii sformułowania o władzy Jezusa nad całym światem i włączać nakazu misyjnego. Problem ten omawiałem w rozdziale 2.2.4.

Widzimy, że Łukasz niekiedy nie włącza do swojej Ewangelii tych perykop Mateuszowych, które:

1) Ściśle są związane ze środowiskiem żydowskim: nr 2-6, 7, 8, 11, 13, 14, 22-27, 28, 29, 34, 35.

2) Są powtórzeniami: nr 10, 16, 17, 18, 21, 28, 30.

3) W niekorzystnym świetle przedstawiają Jezusa, Maryję, Józefa, apostołów lub pogan: nr 2-6, 14, 16, 31.

4) Ze względu na styl przesadny mogą być źle zrozumiane: nr 8, 9, 12, 20, 21, 38.

5) Ze względu na drugorzędny temat w ewangelizacji (o król. Bożym): 22-27.

6) Nie harmonizują z kontekstem jego Ewangelii: nr 15, 19, 32, 33, 34, 42.

7) Są zastąpione przez Łukasza jego własną, podobną perykopą: nr 1, 7, 28, 31, 36, 37.

8) Mogą wzbudzić prześladowanie gmin chrześcijańskich: nr 44.

2.3.4. Perykopy i fragmenty perykop Mateuszowych, których nie posiada Mk, przesunięte przez Łukasza

1) Miłość nieprzyjaciół (Łk 6,27-28; Mt 5,44)

2) Złota zasada (Łk 6,31; Mt 7,12)

3) Ślepy prowadzi ślepego (Łk 6,39; Mt 15,12-13)

4) Uczeń nie przewyższa nauczyciela (Łk 6,40; Mt 10,24-25)

5) Dobry człowiek (Łk 6,45; Mt 12,34-35)

6) Trzej naśladowcy Jezusa (Łk 9,57-60; Mt 8,19-22)

7) „Biada tobie, Korozain” (Łk 10,13-15; Mt 11,20-24)

8) „Kto was słucha” (Łk 10,16; Mt 10,40)

9) Objawienie Ojca i Syna (Łk 10,21-22; Mt 11,25-27)

10) „Szczęśliwe oczy wasze” (Łk 10,23-24; Mt 13,16-17)

11) Ojciec nasz (Łk 11,2-4; Mt 6,9-10.11-13)

12) „Proście, a będzie wam dane” (Łk 11,9-13; Mt 7,7-11)

13) Światło (Łk 11,33; Mt 5,15)

14) Światło ciała (Łk 11,34-36; Mt 6,22-23)

15) Czystość kielicha (Łk 11,39-41; Mt 23,25)

- 16) „Dajecie dziesięcinę” (Łk 11,42; Mt 23,23-24)
- 17) Groby pobielane (Łk 11,44; Mt 23,27)
- 18) „Wkładacie ciężary” (Łk 11,45; Mt 23,4)
- 19) „Budujecie grobowce” (Łk 11,47-51; Mt 23,29-35)
- 20) Klucze poznania (Łk 11,52; Mt 23,13)
- 21) Męstwo w ucisku (Łk 12,3-9; Mt 10,26-33)
- 22) Zbytnie troski (Łk 12,22-32; Mt 6,25-34)
- 23) Skarb w niebie (Łk 12,33-34; Mt 6,19-21)
- 24) „Gdyby gospodarz wiedział” (Łk 12,39-40; Mt 24,43-44)
- 25) Przypowieść o słudze wiernym (Łk 12,41-48; Mt 24,45-51)
- 26) Nie pokój, ale rozłam (Łk 12,51; Mt 10,34)
- 27) „Pogódź się” (Łk 12,58-59; Mt 5,25-26)
- 28) Przypowieść o zaczynie (Łk 13,20-21; Mt 13,33)
- 29) Ciasne drzwi (Łk 13,24; Mt 7,13-14)
- 30) „Panie, Panie” (Łk 13,25-27; Mt 7,22-23)
- 31) „Przyjdą ze wschodu” (Łk 13,28; Mt 8,11-12)
- 32) „Jeruzalem! Jeruzalem” (Łk 13,34-35; Mt 23,37-39)
- 33) „Nie może być moim uczniem” (Łk 14,25-27; Mt 10,37-38)
- 34) Sól (Łk 14,34-35; Mt 5,14)
- 35) „Niebo i ziemia przeminą” (Łk 16,17; Mt 5,18)
- 36) Bóg i mamona (Łk 16,13; Mt 6,24)
- 37) „Jeśli brat zawini” (Łk 17,3a; Mt 18,15a)
- 38) „Przebacz mu” (Łk 17,3b-4; Mt 18,21-22)
- 39) Dzień Syna Człowieczego (Łk 17,22-25; Mt 24,26-27)
- 40) „Jak za dni Noego” (Łk 17,26-32; Mt 24,37-39)
- 41) „Kto straci życie” (Łk 17,33; Mt 10,39)
- 42) „Będzie wzięty” (Łk 17,34-35; Mt 24,40-41)
- 43) „Gdzie jest padlina” (Łk 17,37; Mt 24,28)

2.3.5. Motywy przesunięcia przez Łukasza perykop i fragmentów perykop Mateuszowych, których nie posiada Mk

Blok pierwszy Łk 6,20-7,35

- 36) Miłość nieprzyjaciół (Łk 6,27-28; Mt 5,44)
- 37) Złota zasada (Łk 6,31; Mt 7,12)
- 38) Ślepy prowadzi ślepego (Łk 6,39; Mt 15,12-13)
- 39) Uczeń nie przewyższa nauczyciela (Łk 6,40; Mt 10,24-25)
- 40) Dobry człowiek (Łk 6,45; Mt 12,34-35)

Pięć powyższych perykop w pierwszym bloku Łukasz przesuwa w związku z redakcją kazania na nizinie (Łk 6,20-49). Kompozycją tego kazania zajmiemy się później.

Blok drugi Łk 9,57-11,13

Trzej naśladowcy Jezusa (Łk 9,57-60; Mt 8,19-22)

„Biada tobie, Korozain” (Łk 10,13-15; Mt 11,20-24)

„Kto was słucha” (Łk 10,16; Mt 10,40)

Objawienie Ojca i Syna (Łk 10,21-22; Mt 11,25-27)

„Szczęśliwe oczy wasze” (Łk 10,23-24; Mt 13,16-17)

Ojcie nasz (Łk 11,2-4; Mt 6,9-10.11-13)

„Proście, a będzie wam dane” (Łk 11,9-13; Mt 7,7-11)

Blok ten Łukasz redaguje nawiązując do tematu „warunki bycia uczniem”, który występuje w drugiej części Ewangelii, w perykopie „Warunki naśladowania Jezusa” (Łk 9,23-27), oraz w perykopie „Spór o pierwszeństwo” (Łk 9,46-48). Do tego, co Jezus już powiedział na ten temat, Łukasz dodaje pouczenia w perykopie „Trzej naśladowcy Jezusa” (Łk 9,57-60). Uczeń Jezusa ma głosić królestwo Boże nie licząc na zapłatę ani nie oglądając się za siebie. Następna perykopa „Biada tobie, Korozain” (Łk 10,13-15) stanowi ostrzeżenie dla tych, którzy odrzucają przepowiadanie o królestwie Bożym. Logion „Kto was słucha” (10,16) jest również ostrzeżeniem przed odrzuceniem Ewangelii. Dwie następne perykopy: „Objawienie Ojca i Syna” (Łk 10,21-22) oraz „Szczęśliwe oczy wasze” (Łk 10,23-24) mówią, jak wielką łaską jest bycie uczniem Jezusa i głoszenie królestwa Bożego. W dwóch ostatnich perykopach tego bloku „Ojcie nasz” (Łk 11,2-4) i „Proście a będzie wam dane” (Łk 11,9-13) – wyłączonych z Kazania na Górze – Jezus poucza, jak Jego uczniowie powinni się modlić. Pouczenia Jezusa w tym bloku skierowane są do uczniów.

Blok trzeci Łk 11,24-52

Światło (Łk 11,33; Mt 5,15)

Światło ciała (Łk 11,34-36; Mt 6,22-23)

Czystość kielicha (Łk 11,39-41; Mt 23,25)

Dajecie dziesięcinę (Łk 11,42; Mt 23,23-24)

„Groby pobielane” (Łk 11,44; Mt 23,27)

„Wkładacie ciężary” (Łk 11,45; Mt 23,4)

„Budujecie grobowce” (Łk 11,47-51; Mt 23,29-35)

Klucze poznania (Łk 11,52; Mt 23,13)

W bloku trzecim Łukasz gromadzi pouczenia Jezusa skierowane do przeciwników Ewangelii. Taki temat bloku wiąże się z perykopą o złośliwych zarzutach niektórych świadków wyrzucenia przez Jezusa złych duchów z opętanego niemego (Łk 11,14-23). Łukasz do tej perykopy, którą przejął od Marka, dodaje „Nawrót do

grzechu” (Łk 11,24-26), która w Mt po niej następuje, oraz dwie perykopy z Kazania na Górze: „Światło” (Łk 11,13) i „Światło ciała” (Łk 11,34-36). Dalsze cztery perykopy Łukasz przenosi z mowy Jezusa przeciwko uczynom w Piśmie i faryzeuszom (Mt 23), ale nie trzyma się kolejności Mateuszowej.

Blok czwarty Łk 12,3-59

Męstwo w ucisku (Łk 12,3-9; Mt 10,26-33)

Zbytnie troski (Łk 12,22-32; Mt 6,25-34)

Skarb w niebie (Łk 12,33-34; Mt 6,19-21)

„Gdyby gospodarz wiedział” (Łk 12,39-40; Mt 24,43-44)

Przypowieść o słudze wiernym (Łk 12,41-48; Mt 24,45-51)

Nie pokój, ale rozłam (Łk 12,51; Mt 10,34)

„Pogódź się” (Łk 12,58-59; Mt 5,25-26)

W bloku czwartym Łukasz umieszcza pouczenia skierowane do uczniów. Czterokrotnie w bloku tym zaznacza, że Jezus mówił te słowa do uczniów: *Kiedy wielotysięczne tłumy zebrały się koło Niego, tak że jedni cisnęli się na drugich, zaczął mówić najpierw do swoich uczniów (Łk 12,1); Lecz mówił wam, przyjacielom moim... (Łk 12,4); Potem rzekł do swoich uczniów (Łk 12,22); Nie bój się mała trzódka, gdyż spodobało się Ojcu waszemu dać wam królestwo (Łk 12,32)*. Punktem wyjścia dla tego bloku staje się dla Łukasza przejęte z Mk ostrzeżenie Jezusa przed kwasem faryzeuszów skierowane do uczniów (Łk 12,1). Perykopy do tego bloku Łukasz bierze z trzech kontekstów Mateuszowych: 1) Z Kazania na Górze; są to perykopy: „Zbytnie troski” (Łk 12,22-32), „Skarb w niebie” (Łk 6,19-21) oraz „Pogódź się” (Łk 12,58-59). 2) Z mowy misyjnej (Mt 10,5-42); są to perykopy: „Męstwo w ucisku” (Łk 12,3-9) i „Nie pokój, ale rozłam” (Łk 12,51-53). 3) Z mowy o zburzeniu Jerozolimy (Mt 24-25); są to perykopy: „Gdyby gospodarz wiedział” (Łk 12,39-40) oraz przypowieść o słudze wiernym i niewiernym (Łk 12,41-48).

Blok piąty Łk 13,20-16,17

Przypowieść o zaczynie (Łk 13,20-21; Mt 13,33)

Ciasne drzwi (Łk 13,24; Mt 7,13-14)

„Panie, Panie” (Łk 13,25-27; Mt 7,22-23)

„Przyjdą ze wschodu” (Łk 13,28; Mt 8,11-12)

„Jeruzalem! Jeruzalem” (Łk 13,34-35; Mt 23,37-39)

„Nie może być moim uczniem” (Łk 14,25-27; Mt 10,37-38)

Sól (Łk 14,34-35; Mt 5,14)

Bóg i mamona (Łk 16,13; Mt 6,24)

„Niebo i ziemia przemina” (Łk 16,17; Mt 5,18)

Przypowieść o ziarnku gorczycy (Łk 13,18-19) przejęta z Mk 4,30-32 (por. Mt 13,31-32), która mówi o królestwie Bożym, inspiruje Łukasza do podjęcia te-

matu królestwa Bożego. Przede wszystkim Łukasz uzupełnia przypowieść o ziarnku gorczycy następną przypowieścią o królestwie z mowy o królestwie w Mt (por. Mt 13), czyli przypowieścią o zaczynie (Łk 13,20-21). Następnie dołącza on pouczenia Jezusa o tym, jak wchodzi się do królestwa Bożego. Chce on mocno podkreślić, że królestwo nie jest państwem ziemskim, ani nawet tylko społecznością religijną, ale rzeczywistością duchową. Do królestwa wchodzi się przez ciasne drzwi; por. logion „Ciasne drzwi” (Łk 13,24), czyli przez pełnienie woli Boga; por. logion „Panie, Panie” (Łk 13,25-27). Przynależność do narodu żydowskiego nie będzie miała znaczenia; por. logion „Przyjdą ze wschodu” (Łk 13,28). W tym miejscu Łukasz włącza ostrzeżenie Jezusa skierowane do Żydów w mowie przeciw uczonej w Piśmie i faryzeuszom (por. Mt 23-24), to znaczy perykopę „Jeruzalem! Jeruzalem!” (Łk 13,34-35). Tematem dalszych trzech perykop są ponownie obowiązki uczniów. Pierwsza z nich „Nie może być moim uczniem” (Łk 14,25-27) wzięta jest z mowy misyjnej (por. Mt 10), natomiast dwie następne „Sól” (Łk 14,34-35) i „Bóg i mamona” (Łk 16,13) wzięte są z Kazania na Górze. Blok piąty Łukasz kończy logionem Jezusa z Kazania na Górze „Niebo i ziemia przeminą” (Łk 16,17). W logionie tym Jezus zapowiada, że każde Jego słowo spełni się.

Blok szósty Łk 17,3a-37

„Jeśli brat zawini” (Łk 17,3a; Mt 18,15a)

„Przebacz mu” (Łk 17,3b-4; Mt 18,21-22)

Dzień Syna Człowieczego (Łk 17,22-25; Mt 24,26-27)

„Jak za dni Noego” (Łk 17,26-32; Mt 24,37-39)

„Kto straci życie” (Łk 17,33; Mt 10,39)

„Będzie wzięty” (Łk 17,34-35; Mt 24,40-41)

„Gdzie jest padlina” (Łk 17,37; Mt 24,28)

Blokiem szóstym Łukasz uzupełnia pouczenia etyczne Jezusa, które włączył z Mk, mianowicie: Zakaz rozwodu (Łk 16,18) i Ostrzeżenie przed zgorzeniem (Łk 17,1-2). To drugie pouczenie w Mt znajduje się w mowie eklezjologicznej, czyli o prawie obowiązującym w królestwie Bożym na ziemi (por. Mt 18). Właśnie dwie pierwsze perykopy włączone do bloku przez Łukasza pochodzą z mowy eklezjologicznej; są to: „Jeśli brat zawini” (Łk 17,3a) oraz „Przebacz mu” (Łk 17,3b-4). Dalszych pięć perykop pochodzi z dwóch kontekstów: 1) Z mowy o zburzeniu Jeruzolimy i końcu świata (por. Mt 24-25); są to: „Dzień Syna Człowieczego” (Łk 17,22-25), „Jak za dni Noego” (Łk 17,26-32), „Będzie wzięty” (Łk 17,34-35) oraz „Gdzie jest padlina” (Łk 17,37). We wszystkich tych perykopach Jezus ostrzega przed sądem, który będzie miał miejsce, kiedy ponownie przyjdzie na ziemię. 2) Logion „Kto straci życie swoje” (Łk 17,33) znajduje się w środku sekcji czterech perykop z mowy eschatologicznej (o końcu świata) i pochodzi z mowy misyjnej (Mt 10).

2.3.6. Problem kompozycji na etapie drugim

Czy Łukasz teksty własne Mateuszowe wstawia zgodnie z tematyką poszczególnych części określonych na pierwszym etapie?

Tematy części pierwszej: Kim Jezus jest? Argumenty na mesjaństwo Jezusa. Założenie Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei.

Do tej części Łukasz włącza perykopę „Przepowiadanie Jana” (Mt 3,7.10.12). W ten sposób poszerza przejęte już od Marka teksty o działalności Jana Chrzciciela, którego celem było wskazanie na Jezusa jako Mesjasza. Następnym włączonym tekstem jest „Kuszenie Jezusa” (Mt 4,3-11a). Ta perykopa rozwija temat kuszenia Jezusa na pustyni, który Łukasz przejął od Marka. Zwycięstwo Jezusa nad szatanem na pustyni zapowiada cel działalności mesjańskiej Jezusa, jest pierwszym etapem podjętej przez Jezusa walki z szatanem, której ostatnim etapem będzie śmierć Jezusa na krzyżu i zmartwychwstanie. Perykopy przejęte z Mateuszowego Kazania na Górze (Mt 5-7) oraz kilka innych perykop Mateuszowych tworzą Łukaszowe kazania na nizinie (Łk 6,20-49), które – podobnie jak w Ewangelii Mateusza – jest zbiorem prawa obowiązującego w Królestwie Bożym. Marek zupełnie wyłącza Kazanie na Górze. Łukasz uważał, że nie należy mówić tylko o królestwie bez wykładu obowiązującego w nim prawa. Po kazaniu na nizinie Łukasz włącza perykopę o setniku z Kafarnaum (Mt 8,5-10.13). W Ewangelii Mateusza jest ona druga w kolejności po Kazaniu na Górze i łączy się z tematem królestwa. Łukasz usuwa wzmiankę o królestwie (włączy ją w innym kontekście; por. Łk 13,28), ale pozostawia pochwałę wiary setnika wypowiedzianą przez Jezusa. Tą perykopą Łukasz rozpoczyna blok czterech perykop (Łk 7,1-35), którego tematem jest potrzeba wiary: 1) Setnik z Kafarnaum, 2) Poselstwo Jana Chrzciciela, 3) Świadczenie Jezusa o Janie, 4) Sąd Jezusa o współczesnych. Trzy z tych perykop Łukasz włącza z innego kontekstu. Jednocześnie wszystkie wymienione wyżej cztery perykopy wiążą się z tematem mesjaństwa Jezusa. Blok o potrzebie wiary, zwłaszcza znajdujące się w nim zarzuty Jezusa wobec Żydów, którzy nie chcą przyjąć Jego posłannictwa, stanowią wprowadzenie do przypowieści o siewcy i logionie o celu przypowieści, które następują po bloku o wierze. W przypowieści o siewcy mowa jest o małych owocach przepowiadania, a w logionie o celu przypowieści Jezus mówi wprost o zaślepieniu współczesnych Mu Izraelitów.

Można powiedzieć, że część pierwszą Łukasz wzbogaca o temat potrzeby wiary.

Część druga zawiera następujące tematy: Jezus jest Mesjaszem cierpiącym, warunki zbawienia, rozwój konfliktu i ostrzeżenia, koncepcja Królestwa, podróż do Jerozolimy. Do tej części Łukasz włącza pięć bloków. Blok Łk 9,57-11,13 określa warunki bycia uczniem, co daje wiara w Jezusa i ostrzeżenia przed odrzuceniem

posłannictwa Jezusa. W ten sposób Łukasz uzupełnia dwa tematy z części pierwszej swojej Ewangelii: „Wskazówki dla apostołów” (por. Łk 9,3-5; 10,1-12) oraz „Potrzeba wiary” (por. Łk 7,1-35). Blok Łk 11,24-52 jest zbudowany głównie z tekstów z mowy Jezusa przeciwko uczonym w Piśmie i faryzeuszom (Mt 23) i mieści się on w ramach tematu „Konflikty i ostrzeżenia”. Blok 12,3-59 zawiera pouczenia dla uczniów, ale ma dużo wspólnego z tematem „Warunki zbawienia”. Blok Łk 13,20-16,17 zawiera również pouczenia dla uczniów, ale w dużej części wiąże się też z koncepcją królestwa Bożego. Blok Łk 17,3a-37 to także pouczenia dla uczniów. Tym razem akcent położony jest na sąd w dniu ponownego przyjścia Syna Człowieczego.

Widzimy więc, że Łukasz drugą część Ewangelii poszerza w stosunku do Marka o perykopy mówiące o warunkach bycia uczniem, o potrzebie wiary, o wskazówki dla uczniów, o koncepcję królestwa Bożego jako rzeczywistości duchowej i o odpowiedzialności przed Synem Człowieczym.

Kompozycję Ewangelii po drugim etapie redakcji można przedstawić w następujący sposób:

Cz. 1. Kim Jezus jest. Argumenty na mesjaństwo Jezusa. Założenie Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei.

- 1) Działalność Jana Chrzciciela. Chrzest i Kuszenie (3,2-4,11)
- 2) Początek działalności w Galilei, wybór Dwunastu (4,14-6,19)
- 3) Kazanie na nizinie (6,20-49)
- 4) Potrzeba wiary (7,1-35)
- 5) Nauczanie w przypowieściach, cuda, działalność Dwunastu (8,4-9,21)

Cz. 2. Jezus jest Mesjaszem cierpiącym. Warunki zbawienia. Rozwój konfliktu i ostrzeżenia. Koncepcja królestwa. Podróż do Jerozolimy.

- 1) Warunki bycia uczniem, cuda, zapowiedzi męki (9,22–51)
- 2) Warunki bycia uczniem, wskazówki dla uczniów, problem wiary (9,57-11,13)
- 3) Konflikt z uczonymi w Piśmie i faryzeuszami. Mowy przeciwko przeciwnikom Ewangelii (11,14-52)
- 4) Pouczenia dla uczniów (12,1-17,37)
- 5) Pokora i ubóstwo (18,15-34)

Cz. 3. Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu. Rozwój konfliktu. Działalność w Judei.

Cz. 4. Meka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa.

2.4. Trzeci etap budowania struktury. Łukasz wstawia teksty własne

Czcionka pogrubiona oznacza teksty Mt-Łk.

Znak * oznacza zmiany w tekście.

Łk zredagow. z tekstów Mk i Mt	Teksty własne Łukasza
	1,1-4 Przedmowa
	1,5-2,52 Narodzenie i życie ukryte Jana Chrzcic. i Jezusa
<u>Cz. 1. Kim Jezus jest. Argumenty na mesiaństwo Jezusa. Założenie Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei</u>	
1) Działalność Jana Chrzc., chrzest i kuszenie	
	3,1-2 Czas wystąpienia Jana
3,7-9 Przepow. Jana Mt 3,7-10	
	3,10-15 Szczególne wskazania
	3,19-20 Uwięzienie Jana
3,21-22 Chrzest Jezusa	
	3,23-38 Genealogia Jezusa
4,1-2 Jezus na pustyni	
4,3-13 Kuszenie Jezusa Mt 4,3-11a	
2) Początek działaln. w Galilei. Wybór Dwunastu	
4,14 Jezus wraca do Galilei*	
4,16 Jezus przych. do Nazar.* Mt 13,53	
	4,17-30 Jezus naucza w Nazarecie
4,31 Nauczanie w Kafarnaum	
4,33-37 Uzdrow. opętanego	
4,38-39 Uzdrow. teściowej Piotra	
4,40-41a Liczne uzdrowienia	

4,42-43 Jezus opuszcza Kafarn.* Mk 1,35-38	
4,44 Nauczanie w Judei*	
	5,1-10 Nauczanie z łodzi, obfity połów
5,12-16 Uzdrawienie trędowatego	
5,17-26 Uzdrawienie paralityka	
5,27-32 Powołanie Mateusza	
5,33-39 Sprawa postów	
6,1-5 Łuskanie kłosów	
6,6-11 Uzdrawienie w szabat	
6,12-16 Wybór Dwunastu	
6,17-19 Uzdrawienia, napływ ludu	
3) Kazanie na nizinie	
6,20-23 Błogosł. Mt 5,1-3.6.11-12	
	6,24-26 Przekleństwa
6,27-28 Miłość nieprzyjaciół Mt 5,44	
6,29-30 Nie sprzeciwiaj się złu Mt 5,39-42	
6,31 Złota zasada Mt 7,12	
6,32-36 Miłość nieprzyj. Mt 5,46-48	
6,37-38 „Nie sądzcie” Mt 7,1-2	
6,39 Ślepy prow. ślepego Mt 15,12-13	
6,40 Uczeń nie przewyższa naucz. Mt 10,24-25	
6,41-42 Drzazga* Mt 7,3-5	
6,43-44 Drzewo i owoce* Mt 7,16-18;12,33	
6,45 Dobry człowiek Mt 12,34-35	
6,46 Łudzenie samego siebie* Mt 7,21	
6,47-49 Dobra lub zła bud. Mt 7,24-27	
4) Potrzeba wiary	

7,1-10 Setnik z Kafarn. Mt 8,5-10.13	
	7,11-17 Młodzieniec z Nain
7,18-19 Posel. Jana Chrz.*Mt 11,2-6	
7,24-28 Świad.Jez.o Janie*Mt 11,7-15	
7,31-35 Sąd Jez.o współ. Mt 11,16-19	
	7,36-50 Nawrócona grzesznica
	8,1-3 Uczennice Jezusa
	Koniec sekcji „Potrzeba wiary”
5) Nauczanie w przypow., cuda, działalność Dwunastu	
Mowa w przypowieściach	
8,4-8 Przypowieść o siewcy	
8,9-10 Cel przypowieści	
8,11-15 Wyjaśn. przypowieści	
8,16 Przypowieść o lampie Mt 5,15	
8,17 „Nie ma nic ukryt.” Mt 10,26	
Koniec mowy w przypowieściach	
8,19-21 Prawdziwi krewni	
8,22-25 Uciszenie burzy	
8,26-39 Uzdrawienie opętanego	
8,40-56 Córka Jaira i kobieta chora	
9,1-6 Udzielenie władzy apost. i wskazówki dla apost.	
9,7-9 Herod o Jezusie	
9,10-11 Powrót apostołów	
9,10b-17 Pierwsze rozmn. chleba	
9,18-21 Wyznanie Piotra	
Cz. 2. Jezus jest Mesiaszem cierpiącym. Warunki bycia uczniem i warunki zbawienia. Rozwój konfliktu i ostrzeżenia. Koncepcja królestwa. Podróż do Jerozolimy	
1) Warunki bycia uczniem, cuda, zapowiedzi męki	
9,22 Pierwsza zapowiedź męki	

9,23-27 Warunki naśląd. Jezusa	
9,28-36 Przemienienie	
9,37-43a Uzdrawienie epileptyka	
9,43b-45 Druga zapowiedź męki	
9,46-48 Spór o pierwszeństwo	
9,49-50 W imię Jez. Mk 9,38-41	
Podróż do Jerozolimy	
9,51 Podróż do Judei Mk 10,1	
	9,52-56 Niegościnni Samarytanie
2) Warunki bycia uczniem, wskazówki dla uczniów, problem wiary	
9,57-60 Naśladowcy Jez. Mt 8,19-22	
	9,61-62 „Ktokolwiek przyklada rękę”
	10,1 Wysłanie siedemdziesięciu dwóch
	10,2 „Żniwo wprawdzie wielkie” Mt 9,37-38
	10,3-12 Wskazówki dla uczniów (bis) Mt 10,7-16 Mk 6,7-13
10,13-15 „Biada tobie, Korozain” Mt 11,20-24	
10,16 „Kto was słucha”* Mt 10,40	
	10,17-20 Powrót siedemdzies. dwóch
10,21-22 Objaw. Ojca i Syna Mt 11,25-27	
10,23-24 „Szczęśliwe oczy wasze” Mt 13,16-17	
10,25-29 Miłość bliźn.* Mt 22,35-40	
	10,30-37 Miłosierny Samarytanin
	10,38-42 Marta i Maria
11,1-4 Ojcie nasz* Mt 6,9-10.11-13	
	11,5-8 Natrętny przyjaciel
11,9-13 „Proście a będzie wam dane” Mt 7,7-11	
3) Konflikt z uczonymi w Piśmie i faryzeusz. Mowy przeciwko przeciwnikom Ewangelii	

11,14 Uzdr. opętanego niemego* Mt 12,22	
11,15-18 Złośliwe zarzuty* Mk 3,22-26; Mt 12,24	
11,19-22 „Jeśli Ja przez Belzeb.”* Mt 12,27-28	
11,23 „Kto nie jest ze Mną” Mt 12,30	
11,24-26 Nawrót do grzechu Mt 12,43-45	
	11,27-28 Prawdziwie błogosławieni
11,29-32 Znak Jonasza* Mt 12,38-42	
11,33 Światło* Mt 5,15	
11,34-36 Światło ciała Mt 6,22-23	
Mowa przeciw. far.i ucz. 11,37-54	
11,39-41 Czystość kielicha Mt 23,25	
11,42 „Dajecie dziesięć.” Mt 23,23-24	
11,44 „Groby pobielane” Mt 23,27*	
11,45 „Wkładacie ciężary” Mt 23,4	
11,47-51 „Budujecie grobowce”* Mt 23,29-35	
11,52 Klucze poznania Mt 23,13	
Koniec mowy	
4) Pouczenia dla uczniów	
12,1 Kwas faryzeuszów	
12,3-9 Męstwo w ucisku Mt 10,26-33	
12,10 Bluźn. przec. Duch. Mk 3,28-30	
12,11-12 „Kiedy was ciągnąć będą do synag.”* Mt 10,17-20	
	12,13-21 Ostrzeżenie przed chciwością
12,22-32 Zbytnie troski Mt 6,25-34	

12,33-34 Skarb w niebie Mt 6,19-21	
12,35-38 Gotowość na przyjście Pana	
12,39-40 „Gdyby gospod. wiedział”* Mt 24,43-44	
12,41-46* Przyp. o słudze wiernym Mt 24,45-51	
	12,47-48 „Sługa, który zna”
	12,49-50 „Przyszedłem rzucić ogień”
12,51-53 Nie pokój ale rozłam* Mt 10,34	
12,58-59 Pogódź się* Mt 5,25-26	
	13,1-5 Wezwanie do nawrócenia
	13,6-9 Nieurodzajne drzewo figowe
	13,10-17 Uzdrawienie kobiety w szabat
13,18-19 Ziarnko gorczycy	
13,20-21 Przyp. o zaczynie Mt 13,33	
Drugi okres podróży do Jeroz.	
	13,22-23 „Tak nauczając, szedł”
13,24 Ciasne drzwi* Mt 7,13-14	
13,25-27 „Panie, Panie” Mt 7,22-23	
13,28-29 „Przyjdą ze ws.”* Mt 8,11-12	
	13,31-33 Chytry Herod
13,34-35 „Jeruz.!Jeruz.!” Mt 23,37-39	
	14,1-6 Nowe uzdrawienie w szabat*; por. Mt 12,9-14
	14,7-14 Skromność
	14,15-24 Kogo zapraszać na ucztę*; por. Mt 22,1-14
14,25-27 „Nie może być moim uczniem”* Mt 10,37-38	
	14,28-33 „Kto chce zbudować wieżę”

14,34-35 Sól* Mt 5,14	
	15,1-7 Zaginiona owca*; por.Mt 18,12
	15,8-10 Zgubiona drachma
	15,11-32 Syn marnotrawny
	16,1-12 Obrotny rządca
16,13 „Nie można dwom panom służyć” Mt 6,24	
	16,14-16 Faryzejska świętość
16,17 „Niebo i ziemia przem.”* Mt 5,18	
16,18 Zakaz rozwodu*	
Mt 5,32;19,9; Mk 10,11	
	16,19-31 Bogacz i Łazarz
17,1-2 Zgorszenie	
17,3a Jeśli brat zawini* Mt 18,15a	
17,3b-4 Przebacz mu* Mt 18,21-22	
	17,5-6 Moc wiary
	17,7-10 Służyć z pokorą
Trzeci okres podróży do Jeroz.	
	17,11-19 Wdzięczny Samarytanin
	17,20-21 Przyjście król. Bożego
17,22-25 Dzień Syna Człow.*Mt 24,26-27	
17,26-32 Jak za dni Noego* Mt 24,37-39	
17,33 Kto straci życie* Mt 10,39	
17,34-35 Będzie wzięty* Mt 24,40-41	
17,37 Gdzie jest padlina Mt 24,28	
	18,1-8 Moc wytrwałej modlitwy
	18,9-14 Faryzeusz i celnik
5) Pokora i ubóstwo	
18,15-17 Jezus błogosławi dzieci	
18,18-27 Bogaty młodzieniec	
18,28-30 Nagroda za dobrowol. ubóst.	

18,31-34 Trzecia zap. męki	
Cz. 3. <u>Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu. Rozwój konfliktu. Działalność w Judei</u>	
18,35-43 Niewidomi pod Jerycho	
	19,1-10 Zacheusz
	19,11-27 Przypowieść o minach*; por. Mt 25,14-29
19,28-38 Uroczysty wjazd	
	19,39-40 „Nauczycielu, zabroń tego”
	19,41-44 Zapowiedź upadku miasta
19,45-48 Jezus w świątyni	
20,1-8 Pytanie o władzę	
20,9-19 Przypow. o przewr. rolnikach	
20,20-26 Sprawa podatku	
20,27-40 Sprawa zmartwychwstania	
20,41-44 Mesjasz Synem Bożym	
20,45-47 Ostrzeż. przed uczonymi	
21,5-24 Zburzenie Jerozolimy*	
21,25-28 Znaki Paruzji*	
21,29-33 Czas przyjścia	
	21,34-38 Potrzeba czujn. Ostatnie dni
Cz. 4. <u>Meka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa</u>	
22,1-2 Spisek	
22,3-6 Zdrada Judasza	
22,7-14 Przygotowanie Paschy	
	22,15-17 „Gorąco pragnąłem”
22,19-20.18 Ustanowienie Euchar.*	
22,21-23 Wyjawienie zdrajcy	
22,24-27 Przełożenie jest służbą*	
	22,28-30 „Wyście wytrwali przy Mnie”
	22,31-32 „Szym., Szym., oto szatan”
	22,33-34 „Panie, z Tobą gotów jestem”*; por. Mt 26,32-34
	22,35-38 Chwila walki

22,39 Wyjście do Ogrójca	
22,40-42 Modlitwa w Ogrójcu	
	22,43-44 Krwawy pot
22,45-46 Modlitwa w Ogrójcu cd.	
22,47-50 Pojmanie Jezusa	
	22,51 Uzdrawienie Malchusa
22,52-53a Pojmanie Jezusa cd.	
22,54-55 Jezus przed Sanhedr.	
22,56-62 Zaparcie się Piotra	
22,63-71 Jezus przed Sanhedr. cd.	
23,1 Wydanie Jezusa Piłatowi	
23,2-5 Przed Piłatem	
	23,6-16 Jezus przed Herodem i ponow. przed Piłatem
23,17-23 Barabasz	
23,24-25 Wyrok	
23,26 Droga krzyżowa	
	23,27-32 Kobiety na drodze krzyż.
23,33 Ukrzyżowanie	
	23,34 „Ojcze, przebacz im”
23,35 Wysz. przez areyk.* Mt 27,42	
	23,36-37 Wyszysz. przez żołnierzy*
	23,38 Napis na krzyżu*; por. Mt 27,37
	23,39 Wyszysz. przez łotra*; por. Mt 27,44
	23,40-43 Dobry łotr
23,44-49 Śmierć Jezusa	
	23,46 „Ojcze, w Twoje ręce”
23,50-56 Pogrzeb Jezusa	
24,1-11 Pusty grób	
	24,12 Piotr u grobu
	24,13-35 Uczniowie z Emaus
	22,36-53 Jezus ukazuje się apostoł. Wniebowstąpienie

Pośród tekstów własnych Łukasza (po prawej stronie tabeli) znajduje się logion z Mt „Żniwo wprawdzie wielkie” (Łk 10,2; Mt 9,37-38) oraz duży fragment mowy

misyjnej z Mt – Łk 10,3-12 (por. Mt 10,7-16), który nieco w innej formie Łukasz umieścił już wcześniej, w rozdz. 9,1-6. Te dwa teksty, chociaż z Mt, zamieszczamy w kolumnie tekstów własnych Łukasza, ponieważ zostały one włączone niewątpliwie na trzecim etapie jako część zredagowanej przez Łukasza sekcji o wyborze i działalności siedemdziesięciu dwóch uczniów. Sekcja ta ma wyraźny początek: Wysłanie siedemdziesięciu dwóch (Łk 10,10) i wyraźny koniec: Powrót siedemdziesięciu dwóch (Łk 10,17-20). Powtórzenie fragmentu mowy misyjnej – wyjątkowe w Łk – wskazuje, że ewangelista chciał podkreślić rolę uczniów, a odniesienie do nich mowy misyjnej w Mt skierowanej do apostołów, świadczy, że w dziele ewangelizacji przyznaje uczniom zadania podobne do apostołów.

Czy teksty własne Łukasz wstawia zgodnie z tematyką poszczególnych części określonych wcześniej? Podstawmy teksty własne Łukasza do planu kompozycji po etapie drugim.

Cz. 1. Kim Jezus jest. Argumenty na mesjaństwo Jezusa. Założenie Królestwa Bożego (Kościoła). Konflikt z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Działalność w Galilei

1) Działalność Jana Chrzciciela. Chrzest i Kuszenie (3,2-4,11)

Łukasz poszerza opowiadanie o działalności Jana Chrzciciela o trzy perykopy. Po chrzcie umieszcza rodowód Jezusa.

2) Początek działalności w Galilei, wybór Dwunastu (4,14-6,19)

Do sekcji drugiej Łukasz dodaje tylko opowiadanie o nauczaniu Jezusa z łodzi (Łk 5,1-10).

3) Kazanie na nizinie (6,20-49)

Tekstem własnym Łukasza w tym kazaniu są tylko przekleństwa (Łk 6,24-28).

4) Potrzeba wiary (7,1-35)

Do sekcji czwartej Łukasz włącza tylko opowiadanie o wskrzeszeniu młodzieńca z Nain (Łk 7,11-17), które kończy opisem reakcji świadków: *A wszystkich ogarnął strach; wielbili Boga i mówili: «Wielki prorok powstał wśród nas, i Bóg łaskawie nawiedził lud swój» I rozeszła się ta wieść o Nim po całej okolicznej krainie* (7,16-17). Do tej sekcji Łukasz następnie dołącza dwie perykopy: o nawróconej grzesznicy (Łk 7,36-50) i o uczennicach Jezusa (Łk 8,1-3). Pierwsza z tych dwóch perykop kończy się mocnym akcentem na potrzebę wiary: *On zaś rzekł do kobiety: «Twoja wiara cię ocaliła, idź w pokoju»* (Łk 7,50).

5) Nauczanie w przypowieściach, cuda, działalność Dwunastu (8,4-9,21).

Do tej sekcji Łukasz niczego nie włącza.

Cz. 2. Jezus jest Mesjaszem cierpiącym. Warunki zbawienia. Rozwój konfliktu i ostrzeżenia. Koncepcja królestwa. Podróż do Jerozolimy

1) Warunki bycia uczniem, cuda, zapowiedzi męki (9,22—51)

Po przejętej od Marka wzmiance o podróży Jezusa do Judei Łukasz dołącza perykopę o niegościnnych Samarytanach (Łk 9,52-56).

2) Warunki bycia uczniem, wskazówki dla uczniów, problem wiary (9,57-11,13)

Do tej sekcji Łukasz zgodnie z jej tematem włącza logion „Ktokolwiek przykładą rękę” (Łk 9,61-62). Potem pisze o wysłaniu siedemdziesięciu dwóch (Łk 10,1) i włącza perykopę z Mt „Żniwo wprawdzie wielkie” (Łk 10,2; Mt 9,37-38), oraz – po raz drugi – wskazówki dla uczniów z Mt, z mowy misyjnej (Łk 10,3-12). Następnie, po Mateuszowej perykopie „Kto was słucha” (Łk 10,16) pisze o powrocie siedemdziesięciu dwóch (Łk 10,17-12). Te dodatki sprawiają, że z tej sekcji należy wyłączyć nową sekcję: Działalność siedemdziesięciu dwóch (Łk 10,1-20). Perykopa o miłości bliźniego (Łk 10,25-29) przejęta z Mk inspiruje Łukasza do włączenia w tym miejscu perykopy o miłosiernym Samarytaninie (Łk 10,30-37), w której Jezus naucza, kogo należy miłować. Następną perykopą „Marta i Maria” (Łk 10,38-42) w jakimś sensie łączy się z tematem miłości: Jezus mówi w niej, że Maria wybierając słuchanie Słowa Bożego kosztem pomocy siostrze (kosztem uczynku miłości bliźniego) dobrze postąpiła. Perykopa „Natrętny przyjaciel” (Łk 11,5-8) dobrze mieści się w kontekście nauczania Jezusa o modlitwie.

3) Konflikt z uczonymi w Piśmie i faryzeuszami. Mowy przeciwko przeciwnikom Ewangelii (11,14-52)

W perykopie „Prawdziwi błogosławieni” (Łk 11,27-28) jest mowa o uwielbieniu Jezusa przez kobietę, która niewątpliwie uwierzyła w Jego słowa: «*Błogosławione łono, które Cię nosiło, i piersi, które ssalesz*» (w. 22). Jezus odpowiada jej: «*Owszem, ale przecież błogosławieni są ci, którzy słuchają słowa Bożego i zachowują je*» (w. 28). Perykopa ta przedziela serię wypowiedzi Jezusa przeciwko swoim przeciwnikom. Wiarę kobiety Łukasz przeciwstawia niewierze tym, którzy zarzucali Jezusowi, że przez Belzebuba wyrzuca złe duchy.

4) Pouczenia uczniów (12,1-17,37)

Wszystkie perykopy własne włączone do tej sekcji zawierają jakieś pouczenie moralne, nawet jeśli są to opowiadania o uzdrowieniach. Może budzić zdziwienie, że Łukasz dwie perykopy o modlitwie: „Moc wytrwałej modlitwy” (Łk 18,1-8) i „Faryzeusz i celnik” (Łk 18,9-14) włącza do tego zbioru pouczeń, a nie do zbioru trzech perykop o modlitwie w 11,1-13 („Ojcze nasz”, „Natrętny przyjaciel”, „Proście a będzie wam dane”). Wydaje się, że Łukasz nie lubi tworzyć długich sekcji perykop na ten sam temat. Widzieliśmy już, że wypowiedzi Jezusa przeciwko swoim przeciwnikom w 11,14-36 przedziela perykopa o prawdziwych błogosławionych (Łk 11,27-28). Należy podkreślić, że omawiane perykopy o modlitwie Łukasz umieszcza po fragmentach Jezusowej mowy eschatologicznej, a zatem w kontekście pouczeń, ale na temat, który w Ewangelii Mateusza kończy publiczne nauczanie Jezusa. Takiego pomieszania tematów jest w Ewangelii Łukasza więcej.

5) Pokora i ubóstwo (18,15-34)

Do tej sekcji Łukasz niczego nie włącza.

Cz. 3. Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu. Rozwój konfliktu. Działalność w Judei

Tutaj należy zwrócić uwagę na włączenie przez Łukasza perykopy o Zacheuszu (Łk 19,1-9). Jest ona świadectwem szczególnego zainteresowania ewangelisty miłosierdziem Jezusa.

Cz. 4. Męka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa

Ważniejszym dodatkiem w tej części jest perykopa o krwawym pocie Jezusa (Łk 22,43-44) i perykopa o procesie Jezusa przed Herodem (Łk 23,6-16).

Perykopy własne Łukasza nieco zmieniają plan struktury Ewangelii. Obecnie można go przedstawić następująco:

1. Przedmowa 1,1-4
 2. Początek wydarzeń mesjańskich. Narodzenie i życie ukryte Jana Chrzciciela i Jezusa 1,5-2,52
 3. Działalność Jana Chrzciciela 3,1-20
 4. Jezus przygotowuje się do działalności publicznej. Chrzest, rodowód i kuszenie Jezusa 3,21-4,13
 5. Działalność publiczna Jezusa w Galilei. Jezus o sobie. Czyny Jezusa potwierdzają Jego mesjaństwo 4,14-6,19
 6. Kazanie na nizinie 6,20-49
 7. Potrzeba wiary 7,1-8,3
 8. Mowa w przypowieściach. Dzieje Słowa Bożego 8,4-21
 9. Dalsze argumenty na mesjaństwo Jezusa. Działalność Dwunastu. Pierwsze podsumowanie tematu „Kim Jezus jest” 8,19-9,21
 10. Jezus jest Mesjaszem cierpiącym. Warunki bycia uczniem. Przemienienie. Drugie podsumowanie tematu „Kim Jezus jest”. Wskazówki dla uczniów 9,22-11,13
 11. Pogłębienie się konfliktu z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie 11,14-36
 12. Mowa Jezusa przeciwko uczonym w Piśmie 11,37-54
 13. Pouczenia uczniów 12,1-18,34
 14. Działalność w Judei. Dopowiedzenia o godności Jezusa i o zbawieniu. Polemiki z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie 18,35-21,38
 15. Męka, śmierć, zmartwychwstanie i wniebowstąpienie Jezusa 22,1-53
- Łukasz w przeciwieństwie do Marka dużo miejsca poświęca mowom Jezusa, a w przeciwieństwie do Mateusza nie dzieli materiału na wyraźne bloki narracyjne i mowy, pomiędzy pouczenia Jezusa chętnie włącza opowiadania o cudach i polemikach Jezusa. Mowy i pouczenia łączy on w bloki zależnie od tego, do kogo są

skierowane: do uczniów, czy do przeciwników Jezusa. Trzymając się takiej zasady (z małymi wyjątkami) Łukasz rozbija tematyczne struktury mów Jezusa w Mt, ale właśnie o to mu chodzi – aby ich nie powtórzyć.

3. Przyczyny różnic w strukturze i słownictwie perykop

3.1. Różnice w perykopach a tradycja przedewangeliczna

Werner Kelber w swojej książce „The Oral and Written Gospel” (1983) bardzo wyraźnie oddziela tradycję ustną od pisanej. Ta pierwsza charakteryzuje się według niego płynnością, przybiera różne formy i rozwija się w różnych kierunkach. Mówiący dostosowuje się do słuchaczy, jego przekaz „tradycji” nigdy nie jest ten sam. Taką cechą charakteryzowało się też nauczanie Jezusa. Powstanie Ewangelii na piśmie ustaliło tradycję¹⁵¹. Z Kelberem częściowo nie zgadza się B. Gerhardsson¹⁵². Według niego tradycja ustna i pisana mogą być przekazywane w sposób zróżnicowany. Obie też może cechować tak płynność, jak i stałość. Można mówić o tekstach nie tylko w tradycji pisanej. Np. przysłowia przekazywane w tradycji ustnej są „tekstami” o ustalonej formie, tak samo pieśni, formuły prawne czy religijne. Gerhardsson uważa, że pouczenia Jezusa (meshalim) od początku miały ustaloną formę. Ale były też i takie wypowiedzi Jezusa, których forma była płynna. Jeśli chodzi o teksty narracyjne, np. krótkie, zawierające niewiele zdań, opowiadania o cudach, Gerhardsson przyjmuje, że one, nawet w tradycji ustnej, mogły posiadać stałą formę. Oszczędność w słowach nie dawała okazji do zmian. Następnie twierdzi, że teksty ewangeliczne były przekazywane podobnie jak żydowskie w tradycji mashalim jako teksty przyswajane pamięciowo, co jednak nie wykluczało pewnych zmian w słownictwie. Jest – według niego – cechą tradycji ustnej, że teksty przekazywane ściśle znajdują się obok tekstów przekazywanych w for-

¹⁵¹ W. Kelber, *The Oral and the Written Gospel*, Philadelphia 1983, s. 227-239.

¹⁵² B. Gerhardsson, *The Gospel Tradition*, [w:] *The Interrelation of the Gospels*, D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 521-523.

mie luźnej¹⁵³. Według Gerhardssona przepowiadanie o Jezusie w krótkim czasie uległo „syntetyzacji” (synthetization), tzn. płynna i zróżnicowana tradycja zaczęła się ujednocilać poprzez użycie określonego słownictwa, formuł i motywów aż wreszcie stała się Ewangelią na piśmie¹⁵⁴. Pewne, ustalone z punktu widzenia literackiego pouczenia Jezusa i opowiadania o Nim istniały już z całą pewnością w tradycji ustnej. Pierwszym z takich ustalonych opowiadań było opowiadanie o męce Jezusa, które można uważać jako pierwszy krok do „syntetycznej”, kompletnej Ewangelii. Gerhardsson sądzi, że pierwsza Ewangelia (Marka) powstała na drodze uzupełnienia opowiadania o męce nauczaniem Jezusa oraz świadectwami o Jego wielkich czynach.

Wydaje mi się, że Gerhardssona wyjaśnienia podobieństw w Ewangeliach synoptycznych przez odwołanie się do metody uczenia się na pamięć przekazywanych tekstów tradycji ustnej oraz istnienie ustalonych form już w tradycji ustnej nie jest słuszne. Przeczą temu dane literackie. Teksty ewangeliczne paralelne są tak zróżnicowane, jeśli chodzi o słownictwo, a niekiedy także jeśli chodzi o ich strukturę, że trudno uwierzyć, aby pochodziły z jednego tekstu wyuczonego na pamięć. Nie ma w Ewangeliach identycznego tekstu złożonego choćby tylko z kilku zdań. Nawet modlitwa „Ojcze nasz” podana jest w dwóch wersjach. Należy podkreślić, że niektóre logiony Jezusa znajdują się w Ewangeliach w różnych kontekstach. Można się zgodzić na istnienie w tradycji ustnej zarazem płynności i stałości, ale sam Gerhardsson stałość tę sprowadza do nieokreślonego słownictwa, nieokreślonych formuł i motywów. Jeżeli tekstów uczono się na pamięć, powinny być we wszystkich Ewangeliach mniej więcej identyczne, a już na pewno powinny mieć podobną kompozycję. Zamianę przez Łukasza czterech z ośmiu błogosławieństw z Mateuszowego Kazania na Górze na cztery „biada” nie można wyjaśnić błędnym przekazem wyuczonego tekstu. Z kolei różnice w tekstach paralelnych nie muszą być konieczne wyjaśniane płynnością tradycji ustnej. Ewangeliści mieli powody, ażeby pewne teksty usuwać lub dodawać, i co do tego nikt nie ma wątpliwości. A czy mieli powody zmieniać słownictwo? Mogli je poprawiać. Przedstawiciele każdej z teorii synoptycznej zgadzają się z taką możliwością. Czy natomiast mogli zmieniać słownictwo, jeśli nie wchodziło w grę poprawianie tekstu? Otóż, wydaje się, że tak. Pozwalała na to przyjmowana przez Kelbera a także częściowo Gerhards-

¹⁵³ Gerhardsson pisze: „Here we get a concrete example of inner secrets of the verbal tradition. Explicit and implicit forms, exhaustive and concise versions may lie side by side. A wealth of different forms is natural milieu where a certain verbal tradition is cultivated. One can quote a text verbally, or almost verbally, one can render it more freely, paraphrase it or hand on its message in the form of an interpretation; one can condense it into a brief formula, even a name”: *The Gospel Tradition*, dz. cyt. s. 629.

¹⁵⁴ B. Gerhardsson, *The Gospel Tradition*, dz. cyt., s. 536.

sona płynność tradycji ustnej, która w czasach ewangelistów była z całą pewnością nadal żywa. Tradycja usna towarzyszyła tradycji spisanej.

Istnienie dokumentu zawierającego tradycję usną synoptyczną a nawet istnienie już uznanej spisanej Ewangelii nie przeszkadzało następnemu ewangelistcie przedstawić dany tekst w innej formie. Każdy ewangelista był świadomy, że tekst, który znajduje się w dostępnym mu źródle, jest jedną z form tradycji.

Ewangelisci niekoniecznie mieli na celu „ulepszanie” źródła, a tym bardziej w ogóle zastąpienie go. Zawsze chodziło im o dostosowanie źródła do swoich założeń redakcyjnych. To dostosowanie wymagało wprowadzanie zmian, które odnosiły się do treści, kompozycji i słownictwa.

3.2. Zmiany w strukturach perykop

3.2.1. Niewystarczalność istniejących teorii synoptycznych dla wyjaśnienia zmian w strukturach perykop

Jest w Ewangeliach synoptycznych, zwłaszcza w Ewangelii Łukasza, bardzo wiele różnic w stosunku do jednej lub dwóch pozostałych Ewangelii, które trudno wytłumaczyć przyczynami literackimi, teologicznymi, tradycją przedewangeliczną, względnie jakimiś źródłami pozaewangelicznymi. Weźmy pod uwagę jeden wiersz Łk 21,16, fragment mowy eschatologicznej.

Mt 10,21	Mk 13,12	Łk 21,16
paradōsei de adelfos adelfon eis thanaton kai patēr teknon, kai epa- nastēsontai tekna epi goneis kai thanatōsousin autous.	kai paradōsei adelfos adelfon eis thanaton kai patēr teknon, kai epa- nastēsontai tekna epi goneis kai thanatōsousin autous	paradothēsesthe de kai hupo goneōn kai adelfōn kai suggenōn kai filon, kai thanatōsousin eks humōn,

Teksty Mateusza i Marka zawierają tylko dwie małe różnice: Marek rozpoczyna od *kai*, ale opuszcza *de*. Natomiast Łukasz zmienia stronę czynną czasownika *paradidōmi* (wydać) na stronę bierną, oraz trzecią osobę liczby pojedynczej na drugą osobę liczby mnogiej (będziecie wydawani). Opuszcza *adelfos*, aby uniknąć powtórzenia, opuszcza *thanaton*, aby uniknąć powtórzenia (*thanatōsousin*), słówka *patēr* i *teknon* zastępuje słówkiem „rodzice”, ale za to słówko „rodzice” po *tekna epi* zastępuje słówkiem *suggenēs* (krewni) i dodaje słówko *filos* (przyjaciel). Następnie Łukasz opusz-

cza słówko *epanistomai* (powstawać przeciwko komuś). Zdanie kończy nie zaimkiem „ich”, lecz zgodnie z formą czasownika na początku, zaimkiem w drugiej osobie liczby mnogiej, stawiając przed nim przyimek *eks* (z). Z jedenastu słówek w Mk (nie licząc *kai, eis i epi*) Łukasz w identycznej formie ma tylko jedno – *thanatōsousin*, osiem słówek opuszcza. Wszystkie te zmiany, np. V. Fusco¹⁵⁵, uważa za redakcyjne.

Podsumowując analizę różnic w mowie eschatologicznej w Łk Fusco dochodzi do następujących wniosków odnośnie metodologii¹⁵⁶: (1) Rekonstrukcję źródeł i egzegezę tekstu należy łączyć ze sobą. (2) Kwestia synoptyczna nie powinna być rozpatrywana tylko w terminologii czysto obiektywnej i matematycznej, bez brania pod uwagę sensu tekstów i intencji ewangelistów. (3) Duża liczba zmian tekstów Markowych ma charakter stylistyczny. (4) Nie należy przesadzać ze statystyką ani z powtórzeniami, ani pewnymi niezgodnościami wewnątrz tekstu, natomiast należy wziąć pod uwagę kompozycję, strukturę, modele literackie i styl¹⁵⁷. Fusco uważa, że jest w tym wypadku całkowicie zgodny z innym zwolennikiem dwóch źródeł – Neiryńckiem, który również domaga się, aby w krytyce literackiej uwzględniać tendencje literackie i teologiczne każdego z ewangelistów¹⁵⁸.

Niestety zmian redakcyjnych (należy podkreślić – zmian redakcyjnych) w wyżej przedstawionym tekście nie da się wyjaśnić, odwołując się tylko do tendencji literackich i teologicznych Łukasza. Takich motywów nie widać – z małym wyjątkiem – w omawianym fragmencie mowy eschatologicznej. Przypominamy: z jedenastu słówek w Mk Łukasz osiem opuszcza.

Niekiedy Łukasz usuwa pewne słowa niejako wbrew swoim „tendencjom” redakcyjnym. Przykładem tego może być usunięcie wzmianki o głoszeniu Ewangelii wszystkim narodom w Łk 21,12-15; por. Mk 13,10.

W rozdziale 2.2.3 podaliśmy opinie niektórych biblistów odnośnie do przesunięcia przez Łukasza przypowieści o ziarnku gorczycy do zupełnie innego kontekstu, niż jest w Mt i Mk, w rozdziale 2.2.7 przedstawiliśmy własną opinię. Wróćmy do tej przypo-

¹⁵⁵ V. Fusco, *Le discours eschatologique Lucanien «rédaction» et «composition»* (Lc 21,5-36 et Mc 13,1-37), dz. cyt. s. 336 n.

¹⁵⁶ V. Fusco, *Le discours eschatologique Lucanien «rédaction» et «composition»* (Lc 21,5-36 et Mc 13,1-37), dz. cyt. s. 353 n.

¹⁵⁷ V. Fusco w dz. cyt. na str. 354 pisze: „Au lieu de conférer un poids excessif a des critères comme la statistique des mots, les repetitions ou les tensions a l’intérieur du texte, criteres necessaries eux aussi mais qui, considérés isolément, peuvent s’avérer peu valable ou męm trompeurs, il importe d’intensifier l’étude des procédés de composition, des structures, des modèles littéraires, du style dans le sens le plus large du terme, la *Stilkritik*, comme Dibelius définissait son programme d’étude sur les Actes et qui a fait de lui un pionnier de la *Redaktionsgeschichte* autant que de la *Formgeschichte*”.

¹⁵⁸ F. Neiryńck, *The Argument from Order and St. Luke’s Transpositions*, ETL 49 (1973) s. 784-815, szczególnie s. 815.

wieści, a dokładnie do dwóch pytań wprowadzających w Mk 4,30 i Łk 13,18. Mateusz w tekście paralelnym (13,31-32) nie ma żadnego pytania. Dwa pytania w Mk występują kilkakrotnie. W sześciu przypadkach dwa pytania z Mk powtarzają się także w tekstach paralelnych w Łk: Mk 1,24 i Łk 4,34 (Mt nie ma perykopy paralelnej); Mk 2,7-9 i Łk 5,21.22-23 (w tekście paralelnym w Mt 9,4-5 też jest powtórzenie); Mk 4,30 i Łk 13,18 (w Mt 13,31 nie ma powtórzenia); Mk 11,28 i Łk 20,2 (w Mt 21,23 jest powtórzenie); Mk 13,4 i Łk 21,7 (w Mt 24,3 jest powtórzenie)¹⁵⁹. W siedmiu przypadkach¹⁶⁰ Łukasz w swoim tekście paralelnym do dwóch pytań w Mk, przynajmniej jedno z pytań usuwa: Mk 4,21 i Łk 8,16 (Łukasz usuwa oba pytania, w Mt 5,15 nie ma pytań); Mk 4,40 i Łk 8,25 (w Mt 8,26 jest jedno pytanie); Mk 8,36-37 i Łk 9,25 (w Mt 16,26 są dwa pytania); Mk 9,19 i Łk 9,41 (w Mt 17,17 są dwa pytania); Mk 12,14 i Łk 20,22 (w Mt 22,17 są dwa pytania); Mk 14,37 i Łk 22,46 (w Mt 26,40 jest jedno pytanie); Mk 14,63-64 i Łk 22,71 (w Mt 26,65-66 są dwa pytania). Ale jest jeden przypadek, kiedy Łukasz dodaje drugie pytanie tam, gdzie w tekście paralelnym w Mk go nie ma, mianowicie w Łk 10,26; por. Mk 12,29.

A zatem widzimy, że Łukasz zupełnie dowolnie zatrzymuje lub usuwa drugie pytanie w Mk. Nie wchodzi tutaj w grę ani tendencje literackie ani teologiczne, ani fakt, że Mateusz jest zgodny z Mk, lub że nie jest zgodny.

Zwolennicy teorii dwóch źródeł starają się, jak wiemy, wyjaśnić podobieństwa i różnice w tej przypowieści wpływem na Mt i Łk jednocześnie Mk i źródła Q. Tam, gdzie Mt zgodny jest z Łk przeciwko Mk, zaznacza się wpływ Q, tam gdzie Mk i Łk są zgodni przeciwko Mt, Mt jest pod wpływem Q a Łk pod wpływem Mk. O czym to świadczy? O tym, że Mateusz i Łukasz mogli sobie dowolnie wybierać między źródłami. Ale przecież oni nie tylko wybierają między źródłami, zarówno Mateusz jak i Łukasz posiadają takie elementy, których nie mają domniemane źródła. Weźmy pod uwagę tylko pierwszy wiersz w tych przypowieściach.

Mt 13,31	Mk 4,30	Łk 13,18
Allēn parabolēn parathēken autois legōn, Homoia estin hē basileia tōn ouranōn kokkō sinapeōs,	Kai elegen, Pōs homoiōsōmen tēn basileian tou theou, ē en tini autēn parabolē thōmen;	Elegen oun, Tini homoia estin hē basileia tou theou, kai tini homoiōsō autēn;

¹⁵⁹ Por. T. A. Friedrichsen, 'Minor' and 'Major' Matthew-Luke agreements against Mk 4,30-32, [w:] The Four Gospels 1992 Festschrift Frans Neirynck, Leuven 1992, s. 665.

¹⁶⁰ H. Fleddermann, *The Mustard Seed and the Leaven in Q, the Synoptics, and Thomas*, w: SBL 1989 Seminar Papers, s. 216-236, s.220 pisze o dziewięciu przypadkach.

Mateuszowe słówko *parethēken* nie powtarza się ani w Mk, ani w Łk, Markowe słówko *thōmen* nie powtarza się ani w Mt, ani w Łk, Łukaszkowe pierwsze *tini* nie powtarza się ani w Mt, ani w Mk. A zatem ewangelisci nie tylko wybierali różne warianty ze źródeł, ale także odchodzili od źródeł. Wyjaśnianie różnic w perykopach przy pomocy wymyślonego specjalnie w tym celu źródła jest nieporozumieniem. Jeśli chodzi o powyższy wiersz, Marek zupełnie zmienił tekst Mateusza, a Łukasz przeredagował Mk. Teoria dwóch źródeł też będzie musiała przypisać jednemu z ewangelistów całkowitą redakcyjną niezależność, w tym wypadku będzie to jednak Mateusz a nie Marek, chyba że przyjmiemy, że forma Mateuszowa znajdowała się w Q. Ale w takim razie, dlaczego Q tak bardzo różni się od Mk? Ostatecznie albo Mk zmienił Q, albo redaktor Q formę Markową, albo istniały dwie różne formy (albo nawet więcej) w tradycji ustnej, co na jedno wychodzi. Sam Jezus lub apostołowie mogli tę przypowieść opowiadać w różnej formie.

3.2.2. Wprowadzanie zmian do tekstu-źródła jako zasada redakcyjna

Dowodem na to, że Łukasz (i Marek) bardzo często świadomie zmieniali teksty, które kopiowali, wyłącznie w celu nadania im nowej formy literackiej, jest zjawisko conflatons. W omawianym już przykładzie conflatons w Mt 8,16 i paral. ani Markowi, ani Łukaszowi nie chodzi o ulepszenie tekstu pod względem stylistycznym, nie chodzi im też o dodanie jakiegoś ważnego szczegółu.

Mt 8,16	Mk 1,32	Łk 4,40
Z nastaniem wieczora (<i>opsias de genomenēs</i>)	Z nastaniem wieczora, gdy słońce zaszło (<i>opsias de genomenēs, hote edu ho hēlios</i>)	O zachodzie słońca (<i>dunontos de tou hēliou</i>)

Marek chce nadać nową formę literacką tekstowi Mateusza, a Łukasz chce, aby jego tekst różnił się od obu poprzednich.

To samo założenie literackie stoi u podstaw występującego niekiedy zbliżania się Łukasza do Mt i Mk, kiedy Mt i Mk różnią się między sobą i oddalania się, kiedy Mt i Mk są bardzo podobni do siebie¹⁶¹. Zjawisko to sprawia kłopot teorii dwóch źródeł, a według Boismarda wskazuje na potrzebę przyjęcia redakcji pośrednich. Uważamy jednak, że zjawisko to wcale nie domaga się przyjęcia redakcji pośrednich. Boismard twierdzi, że ostatni redaktor Łk miał przed sobą dwa

¹⁶¹ M.-É. Boismard, *La multiplication des pains*, [w:] *The interrelations of the Gospels*, D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 249.

źródła: Proto-Mt i Mk (względnie Proto-Mk), tymczasem, aby zaistniało opisywane zjawisko, Łukasz musiał znać ostateczne redakcje Mt i Mk. Wprowadzenie Proto-Mt w niczym nie pomaga. Najprostszym wyjaśnieniem jest założenie redakcyjne o wprowadzaniu zmian do źródeł. Mamy tutaj podobny zabieg redakcyjny jak w conflation: Łukasz mając do wyboru dwa warianty (a – ab) tworzy trzeci (samo b). W omawianym przypadku, kiedy Mt i Mk są identyczni (wariant a – a), Łukasz tworzy wariant drugi (b), kiedy Mt i Mk różnią się (a – b), zbliża się do jednego z nich, czyli tworzy wariant trzeci (ac względnie bc).

W rozdziale pierwszym analizowaliśmy pięć kolejnych perykop występujących w tej samej kolejności w tradycji potrójnej. W niektórych przypadkach zmian wyraźnie widać, że Łukaszowi chodziło o poprawę stylu. Np. w perykopie „Uzdrowienie teściowej Piotra” (Mt 8, 14-15 i paral.) Mateusz ma sześć spójników kai, Mk ma siedem, a Łk tylko trzy. Usunięcie spójników musiało pociągnąć za sobą zmianę struktury perykopy. Ale w analizowanych perykopach jest wiele przypadków, kiedy zamiana słów nie ma na celu poprawy stylu. Np. w perykopie o licznych uzdrowieniach (Mt 8, 16-17 i paral.) Marek używa sformułowania *kakōs echontas* (źle się mających), natomiast Łukasz zastępuje to sformułowanie innym, dosyć skomplikowanym: *eichon asthenountas nosoīs poikilais* (mający cierpiących na różne choroby). Bardzo podobne sformułowanie Marek używa w następnym wierszu: *kakōs echontas poikilais nosoīs*, ale wówczas, w wierszu paralelnym, Łukasz sformułowanie to opuszcza. W tej samej perykopie Łukasz dodaje, że Jezus uzdrawiał nakładając ręce. Nie mają tego dodatku Mt i Mk. Ale to nie znaczy, że Łukaszowi zawsze zależy na uzupełnieniu źródeł. W perykopie o uzdrowieniu teściowej Piotra opuszcza on wzmiankę, która znajduje się w Mk o tym, że Jezus rękoma podniósł chorą. Wyraźnie Łukaszowi chodzi tylko o to, aby różnić się od poprzedników. W perykopie o licznych uzdrowieniach Mateusz i Marek piszą, że Jezus uzdrawiał chorych i wyrzucał złe duchy. Obaj używają tego samego słowa w aoryście – *eksebalen* (wyrzucał). Łukasz nie wspomina, że Jezus wyrzucał złe duchy, pisze: „Także złe duchy wychodziły (*eksercheto*) z wielu”. Wydaje się, że Mateusz i Marek są bardziej precyzyjni: złe duchy nie wychodziły same, lecz Jezus je wyrzucał. Łukasz w tym wypadku nie dba o właściwe wyrażenie, bardziej mu zależy na tym, aby nie powtórzyć wyrażenia użytego w źródłach.

Przeanalizujmy teraz różnice i podobieństwa w perykopie Łukasza o uciszeniu burzy w stosunku do pozostałych synoptyków. W rozdziale pierwszym analizowaliśmy pięć pierwszych perykop tradycji potrójnej według kolejności w Mt, zgodnych z kolejnością u pozostałych synoptyków. Perykopa ta jest szóstą według kolejności w Mt, ale w Mk i Łk występuje w innej kolejności. Tym razem przeprowadzimy analizę bardziej szczegółową. Uwaga: podkreślenie w tabeli oznacza zgodność Mt-Mk, czcionki kursywą oznaczają zgodność Mt-Łk, podkreślenie

z kursywą oznacza zgodność Mk-Łk, czcionka pogrubiona oznacza zgodność trzech ewangelistów.

1) Uciszenie burzy

Mt 8,23-27	Mk 4,35-41	Łk 8,22-25
<p>23 Kai embanti autō <i>eis to ploion</i>, ēkoluthēsan autō <i>hoi mathētai autou</i>.</p> <p>24 kai idou seismos megas <i>egeneto</i> en tē thalassē, hōste to ploion kalupthēsthai hupo tōn <i>kumatōn</i> autos de <i>ekatheuden</i>.</p> <p>25 kai <i>proselthontes</i> ēgeiran <i>auton legontes</i>, Kurrie, sōson, apollumetha.</p> <p>26 kai legei autois, <i>Ti de iloi este</i>, oligopistoi; tote egertheis epetimēsen tois anemois kai tē thalassē.</p> <p>kai egeneto galēnē megalē.</p> <p>27 hoi de anthrōpoi <i>ethaumasasan legontes</i>, Potapos estin houtos, hoti kai hoi anemoi kai hē thalassa autō hupakouousin;</p>	<p>35 Kai legei autois en eke-inē tē <i>hēmera</i> opsias genomenēs, <i>Dielthōmen eis to peran</i>. 36 kai efentes ton ochlon paralambanousin auton hōs ēn en tō ploiō, kai alla ploia ēn met' autou.</p> <p>37 kai <i>ginetai lailaps</i> megalē <i>anemou</i>, kai ta <i>kumata</i> epeballen eis to ploion, hōste ēdē gemidzesthai to ploion. 38 kai autos ēn en tē prumnē epi to proskefalaion <i>katheudōn</i> kai egeirousin auton kai legousin autō, Didaskale, ou melei soi hoti apollumetha;</p> <p>39 kai <i>diegertheis epe-timēsen tō anemō</i> kai eipen tē thalassē, Siōpa, pefimōso. kai ekopasen ho anemos, kai egeneto galēnē magalē.</p> <p>40 kai <i>eipen autois</i>, <i>Ti de iloi este</i>; oupō echete <i>pistin</i>; 41 kai <i>efobēthēsan</i> fobon megan, kai elegon <i>pros allēλους</i>. <i>Tis ara houtos estin hoti kai ho anemos kai hē thalassa hupakouei autō</i>;</p>	<p>22 Egeneto de en mia tōn <i>hēmerōn</i> kai autos enebē <i>eis ploion</i> kai <i>hoi mathētai autou</i>, kai eipen pros auto-us, <i>Dielthōmen eis to peran</i> tēs limēs kai anēchtēsan. 23 pleontōn de autōn afupnōsen. kai katebē <i>lailaps anemou</i> eis tēn limēn, kai suneplērounto kai ekinduneuon.</p> <p>24 <i>proselthontes</i> de diēgeiran <i>auton legontes</i>, Epistata epistata, apollumetha.</p> <p>ho de <i>diegertheis epe-timēsen tō anemō</i> kai tō kludōni tou hudatos kai epausanto,</p> <p>kai egeneto galēnē.</p> <p>25 <i>eipen de autois</i>, Pou hē <i>pistis</i> humōn; <i>fobēthentes</i> de <i>ethaumasasan</i>, <i>legontes pros allēλους</i>. <i>Tis ara houtos estin</i> hoti kai tois anemois epitassei kai tō hudati, kai <i>hupakouousin autō</i>;</p>

(1) Liczba słów w perykopach, nie licząc rodzajników i spójników: Mt – 56; Mk – 84; Łk – 70.

(2) Łukasz ma słów wspólnych z Mt i Mk – 12: *anemos, apollumai, autos, eis, en, epitimaō, galēnē, ginomai, hoti, houtos, hupakouousō, legō, ploion*.

Łukasz ma słów w formie identycznej z Mt i Mk – 11: *apollumetha, auto, egeneto, eis, en, epitimēsen, galēnē, hoti, houtos, ploion*.

(3) Łukasz ma słów wspólnych tylko z Mt -5: *de, embainō, thaumadzō, mathētai, proserchomai*.

(4) Łukasz ma słów wspólnych tylko z Mk -12: *allelous, ara, diegeirō, dierchomai, hēmera, lailaps, peran, pros, tis, fobeomai*.

(5) Łukasz ma słów własnych – 17: *afupnoō, anagō, kinduneō, pauō, epistatēs, epitassō, fobeomai, hudōr, su (humōn), katabainō, kludōn, limnē, mia, pistis, pleō, pou, sumplēroō*.

(6) Marek ma wspólnych słów tylko z Mt – 4: *deiloi, kuma, megalē, thalassa*.

W trzech perykopach nie powtarza się identyczna formuła składająca się więcej niż z dwóch słów i spójnika: *kai egeneto galēnē*.

Najdłuższe formuły identyczne posiadają Mk i Łk: 1) *pros allēlous, Tis ara houtos estin* (6 słów), 2) *dielthōmen eis to peran* (3 słowa).

Jeśli chodzi o liczbę słów i słowa wspólne, Łukasz jest bliższy Markowi niż Mateuszowi.

Stwierdzamy, że w słownictwie wszystkich trzech perykop istnieją wielkie różnice, duże różnice istnieją także w długości perykop. Każda z tych perykop ma zupełnie inną formę literacką. Jak wyjaśnić te różnice przyjmując zależność literacką? Nie ma tutaj znaczenia, która z Ewangelii jest pierwszą, drugą lub trzecią, czy Marek kopiował Mt, czy było odwrotnie, czy Łukasz znał Mt i Mk, czy znał Mk i Q. Weźmy pod uwagę np. ostatni wiersz w tych perykopach (Łk 8,25b i paral.).

Mt 8,27	Mk 4,41	Łk 8,25b
hoi de anthrōpoi <i>ethaumas-</i> <i>san legontes</i> , Potapos estin houtos, hoti kai hoi anemoi kai hē thalassa autō hupakouousin ;	kai <i>efobēthēsan</i> fobon megan, kai elegon pros allēlous. Tis ara houtos estin hoti kai ho anemos kai hē thalassa hupakouei autō ;	<i>fobēthentes</i> de <i>ethauma-</i> <i>san, legontes pros allelo-</i> <i>us. Tis ara houtos estin</i> hoti kai tois anemois epitassei kai tō hudati, kai <i>hupakouousin autō</i> ;

We wszystkich tych trzech fragmentach powtarzają się cztery słówka: *legō, hoti, anemos*, oraz zaimek *autos*. Słowo *anemos* występuje zawsze w innej formie gramatycznej. Marek i Łukasz mają wspólną formułę: *pros allēlous, Tis ara houtos estin, hoti kai*. Ale Łukasz ma z Mt wspólną formułę: *ethaumas an legontes*. Z kolei Marek ma z Mt wspólną formułę: *hoti kai ho (hoi) anemos (anemoi) kai hē thalassa*.

Jeżeli Mt był pierwszy a Mk drugi, dlaczego Mk nie posiada słówka *anthrōpos*? Jeżeli Mt był pierwszy a Łk drugi, dlaczego Łk nie posiada słówka *anthrōpos*? Jeżeli Mk był pierwszy, a Łukasz nie znał Mateusza, dlaczego ci dwaj ostatni mają formułę *ethaumasán legontes*, której nie ma Mk? Jeżeli ewangeliści korzystali z Proto-Mt i Proto-Mk, dlaczego w tych źródłach były różnice, i dlaczego ewangeliści brali kolejne słówka raz z jednego źródła, raz z drugiego? Na wszystkie te pytania jest ta sama odpowiedź: ewangeliści chcieli, aby ich teksty różniły się od formy tekstu-źródła. W pewnych przypadkach mogło chodzić o poprawę formy literackiej, w innych przypadkach ewangelista mógł użyć słówka, które lubiał, albo dodać od siebie jakiś szczegół, ale tego rodzaju notywy nie tłumaczą całego problemu zmian. Bardzo często ewangeliści zmieniają formę gramatyczną słów.

W analizowanym przez nas wierszu Mateusz używa rzeczownika „wiatr” w liczbie pojedynczej, natomiast Marek i Łukasz w liczbie mnogiej. Mateusz i Łukasz mają czasownik „słuchać” w liczbie mnogiej, Marek w liczbie pojedynczej. Mateusz i Łukasz używają imiesłówów od czasownika „mówić”, natomiast Marek używa go w trybie oznajmującym, w aoryście. Marek słowo *fobeō* używa w aoryście (*efobēthesan*), natomiast Łukasz w aoryście imiesłowicie (*fobēthentes*).

Należy podkreślić, że Łukasz używa zarówno Mateuszowego słowa *thaumadzō* (zdumiewać się, dziwić się) jak i Markowego *fobeomai* (bać się, przestraszyć się). Mamy więc w Łk 8,25b swego rodzaju conflations. Jeżeli Mt był pierwszy, Łukasz poszerzył formułę Mateuszową o słówko Markowe. Jeżeli Mk był pierwszy, Łukasz poszerzył formułę Markową o słówko Mateuszowe (musiał znać Mt), a jeżeli nie znał Mt, poszerzył formułę Markową o słówko przejęte z Q. Jeżeli Łukasz był drugi, Marek wbrew swojej tendencji do conflations usunął drugi element Łukaszowej conflations. Dlaczego te wszystkie poszerzenia lub skróty? Dla wprowadzania zmian dla samych zmian.

Warto też postawić pytanie, dlaczego Mateusz używa w 8,27 słowa *thaumadzō* a Marek w wierszu paralelnym *fobeomai*? Czy są to ich ulubione słowa? Słowo *thaumadzō* występuje w Mt siedem razy, natomiast w Mk cztery razy. Słowo *fobeomai* występuje w Mt osiemnaście razy, a w Mk dwanaście razy. Z tych liczb nie można wnioskować o szczególnej predylekcji Mateusza lub Marka do jednego z tych słów, ponieważ Ewangelia Marka jest krótsza od Mt. Przyglądnijmy się więc użyciu tych słówek w tekstach paralelnych Mt i Mk.

Słowo *thaumadzō* w Mt: 8,10; 8,27; 9,33; 15,31; 21,20; 22,22; 27,14; w Mk: 5,20; 6,6; 15,5 15,44.

Słowo *fobeomai* w Mt: 1,20; 2,22; 9,8; 10,26; 10,28; 10,28; 10,31; 14,5; 14,27; 14,30; 17,6; 17,7; 21,26; 21; 46; 25,25; 27,54; 28,5; 28,10; w Mk: 4,41; 5,15; 5,33; 5,36; 6,20; 6,50; 9,32; 10,32; 11,18; 11,32; 12,12; 16,8.

Mt thaumadzō	Mk thaumadzō	Mt fobeomai	Mk fobeomai
8,10	— Nie ma paral.	1,20	Nie ma paral.
8,27 ethaumasān	— efobēthēsan	2,22	Nie ma paral.
9,33	Nie ma paral.	9,8	— eksistathai
15,31	—	10,26	Nie ma paral.
21,20	—	10,28	Nie ma paral.
22,22	— eksthauadzō	10,28	Nie ma paral.
27,14 thaumadzēin	15,5 thaumadzēin	10,31	Nie ma paral.
**	**	14,5 efobēthē	6,20 efobeito
—	5,20	14,27 fobeisthe	6,50 fobeisthe
—	6,6	14,30	Nie ma paral.
	15,44	17,6	—
		17,7	—
		21,26 foboumetha	11,32 efobounto
		21,46 efobēthēsan	12,12 efobēthēsan
		25,25	Nie ma paralel.
		27,54	—
		28,5	— ektambeisthe
		28,10	Nie ma paral.
		**	**
		— ethaumasān	4,41 efobēthēsan
		—	5,15
		—	5,33
		—	5,36
		—	9,32
		—	10,32
		—	11,18
		— meta fobou	16,8 efobounto

Widzimy, że na osiem tekstów paralelnych tylko w jednym przypadku Marek ma słówko *thauadzō* zgodnie z Mt, w czterech przypadkach, kiedy Mt ma to słówko, Marek go nie ma, natomiast w trzech przypadkach, kiedy Marek ma to słówko, Mateusz go nie ma. Nasuwa się prosty wniosek: kiedy w źródłach to słówko było, ewangelista (Mateusz lub Marek) zasadniczo usuwał je.

Słowo *fobeomai* znajduje się w Mt i Mk w tekstach paralelnych w czterech przypadkach. W pięciu przypadkach, kiedy Mateusz ma to słowo, Marek go nie ma. W ośmiu przypadkach, kiedy ma to słowo Marek, Mateusz go nie ma. A zatem słowo *fobeomai* raz jest przez następnego ewangelistę (Mateusza lub Marka) zostawiane, raz usuwane, a niekiedy włączane. Warto dodać, że w dwóch przypadkach na cztery słowo to w tekście paralelnym występuje w formie identycznej. Znowuż nasuwa się wniosek: motywem zmiany jest zasada wprowadzania zmian do formy literackiej źródła.

A teraz zobaczmy, jakie słowo wybiera Łukasz: *thaumadzō*, czy *fobeomai* w tekstach paralelnych.

t thaumadzō	Mk thaumadzō	Łk
8,10 ethaumasen 8,27 ethaumasen	— Nie ma paral. — efobēthēsan	7,9 ethaumasen 8,25 fobēthentes – ethaumasen
9,33 ethaumasen 15,31 thaumasai	Nie ma paral. —	11,14 ethaumasen —
21,20 ethaumasen 22,22 ethaumasen	— — (eksethaumadzōn)	Nie ma paral. thaumasantes
27,14 thaumadzein **	15,5 thaumadzein **	— **
—	5,20 ethaumadzōn	—
—	6,6 ethaumasen	—
	15,44 ethaumasen	—

Należy podkreślić, że Łukasz znajdując to słowo w źródłach, cztery razy je włącza, pięć razy go nie włącza. Nie włącza niezależnie od tego, kto je posiada. Nawet nie włącza, kiedy w jednym przypadku posiadają je zarówno Mt jak i Mk (15,5). W którym źródle dane słówko się znajduje, nie ma dla niego znaczenia. Ale częściej idzie za Mateuszem.

Mt fobeomai	Mk fobeomai	Łk
1,20	— Nie ma paral.	Nie ma paral.
2,22	Nie ma paral.	Nie ma paral.
9,8 efobēthesan	—	—
10,26 fobēthēte	Nie ma paral.	—
10,28 fobeisthe	Nie ma paral.	12,4 fobēthēte
10,28 fobeisthe	Nie ma paral.	12,5 fobēthēte
10,31 fobeisthe	Nie ma paral.	12,7 fobeisthe
14,5 efobēthē	6,20 efobeito	—
14,27 fobeisthe	6,50 fobeisthe	Nie ma paral.
14,30	Nie ma paral.	Nie ma paral.
17,6 efobēthēsan	—	—
17,7 fobeisthe	—	—
21,26 foboumetha	11,32 efoubounto	—
21,46 efobēthēsan	12,12 efobēthēsan	20,19 efobēthēsan
25,25 fobētheis	Nie ma paralel.	19,21 efoboumēn
27,54 efobēthēsan	—	—
28,5 fobeisthe	—	—
28,10 fobeisthe **	Nie ma paral. **	Nie ma paral. **

— 8,27 ethaumasān	4,41 efobēthēsān	8,25 fobēthēntēs – ethaumasān
—	5,15 efobēthēsān	8,35 efobēthēsān
—	5,33 fobetheisa	—
—	5,36 fobou	8,50 fobou
—	9,32 efobounto	9,45 efobounto
—	10,32 efobounto	—
—	11,18 efobounto	—
—	16,8 efobounto	—

Tylko w jednym przypadku Łk (20,19) ma *fobeomai* zgodnie z Mt i Mk. W dwóch przypadkach nie ma tego słowa, chociaż Mt i Mk je mają. Trzy razy idzie za Mt przeciwko Mk. Osiem razy idzie za Mk przeciwko Mt. O ile w przypadku *thaumadzō* Łk częściej szedł za Mt, teraz częściej idzie za Mk.

Zwróćmy jeszcze uwagę na mały szczegół w zakończeniu Łk 8,25b i Mt 8,27. Zaimek *autō* w Mt następuje po *hupakouousin*, natomiast w Łk poprzedza ten czasownik, który jest w identycznej formie. Czy Łukasz dokonuje tego przesunięcia pod wpływem Marka? Łukasz w zakończeniu perykopy bardzo różni się od Mk, zresztą odrzucając słowo *thalassa*, które znajduje się w Mt i Mk, różni się także od Mt. Podobną sytuację widzimy także kilka słów wcześniej: Mateusz ma zaimek *houtos* po czasowniku *estin*, natomiast Łukasz zaimek ten ma przed czasownikiem (podobnie jak Marek). W Mk 9,32 zaimek stoi przed czasownikiem *erotaō: kai efobounto auton eperōtēsai*, natomiast w wierszu paralelnym w Łk 9,45 stoi po tym czasowniku: *kai efobounto erōtesai auton*. Mateusz nie ma wiersza paralelnego.

Zmiana kolejności słów w zdaniu, czyli inwersja, jest jednym ze sposobów zmiany formy literackiej źródeł.

W następnej perykopie w tradycji potrójnej o opętany (Łk 8,22-25 i paral.) w Mk Jezus pyta złego ducha: *Ti onoma soi?* Natomiast w Łk Jezus pyta: *Ti soi onoma estin?* W Mk zaimek jest po rzeczowniku, w Łk przed rzeczownikiem. O ile w poprzednim przypadku Łukasz był zgodny z Mk, w tym przypadku Łukasz jest niezgodny z Mk (w Mt nie ma tego pytania).

We wspomnianych perykopach o opętany w Mk i Łk zauważamy inwersję części opowiadania. Najpierw Marek i Łukasz zgodnie piszą o tym, że opętany mieszkał w grobowcach (czcionka pochylona), później jednak różnią się: Marek przedstawia manifestacje złego ducha w opętany (w. 3-5) (słowa podkreślone), później zachowanie się opętanego w obliczu Jezusa (w. 6-7) (słówka czcionką pogrubioną), Łukasz zaś pisze o zachowaniu się opętanego w obliczu Jezusa (w. 28), a później o manifestacjach złego ducha (w. 29b).

2) Dwaj opętani

Mt 8,28-34	Mk 5,1-20	Łk 8,26-
<p>28 Kai elthontos autou eis to peran eis tēn chōran tōn Gadarēnōn</p> <p>hupēntēsan autō duo daimonidzomenoi ek tōn mnēmeiōn ekserchomenoi, chalepoi lian, hōste mē ischuein tina parelthein dia tēs hodou ekeinēs.</p> <p>29 kai idou ekraksan legontes, Ti hēmin kai soi, huie tou theou; ēlthes hōde pro kairou basanisai hēmas;</p>	<p>1 Kai ēlthon eis to peran tēs thalassēs eis tēn chōran tōn Gerasēnōn.</p> <p>2 kai ekselthontos autou ek tou ploiou, euthus hupēntēsen autō ek tōn mnēmeiōn anthrōpos en pneumati akathartō,</p> <p>3 <i>hos tēn katoikēsian eichen en tois mnēmasin, kai oude halousei ouketi oudeis edunatō auton dēsai.</i> 4 dia to auton polakis pedais kai halusesin dedesthai kai diespasthai hup' autou tas haluseis kai tas pedas suntetrifthai. kai oudeis ischuen auton damasai 5 <i>kai dia pantos nuktos kai hēmeras en tois mnēmasin kai en tois orēsīn ēn kradzōn kai katakoptōn heauton lithois.</i></p> <p>6 kai idōn ton Iēsoun apo makrothen edramen kai prosekunōsen autō, 7 kai kraksas fōnē megalē legei, Ti emoi kai soi, Iēsou huie tou theou tou hupsistou; horkidzō se ton theon, mē me basanisēs. 8 egen gar autō, Eksesthe to pneuma akatharton ek tou anthropou.</p>	<p>26 Kai katepleusan eis tēn chōran tōn Gerasēnōn, hētis estin anti-pera tēs Galilaias.</p> <p>27 ekselthonti de autō epi tēn gēn hupēntēsen anēr tis ek tēs poleōs echōn daimonia <i>kai chronō hikanō ouk enedusato himation, kai en oikia ouk emenen all' en tois mnēmasin.</i></p> <p>28 idōn de ton Iēsoun anakraksas prosepesen autō kai fōnē megalē eipen, Ti emoi kai soi, Iēsou huie tou theou hupsistou; deomai sou, mē me basanisēs.</p> <p>29 parēggeillen gar tō pneumati tō akathartō ekselthein apo tou anthrōpou. <i>pollois gar chronois sunērpakei auton. kai edesmeuto halusesin kai pedais fulassomenos. kai diarrēsōn ta desma ēlauto neto hupo tou daimoniou eis tas erēmous.</i></p>

<p>30 ēn de makran ap' autō agelē choirōn pollōn boskomenē. 31 hoi de daimones parekaloun auton legontes, Ei ekballeis hēmas, aposteilon hēmas eis tēn agelē tōn choirōn.</p> <p>32 kai eipen autois, Hupagegete. Hoi de ekselthontes apelthon eis tous choirous kai idou hōrmēsen pasa hē agelē kata tou krēmnu eis tēn thalassan, kai apelthon en tois hudasin.</p> <p>33 hoi de boskontes efugon, kai apelthontes eis tēn polin apēggeilan panta kai ta tōn daimonidzomenōn. 34 kai idou pasa hē polis ekselthen eis hupantēsin tō Iēsou, kai idontes auton</p> <p>parekalesan hupōs metabē apo tōn horiōn autōn.</p>	<p>9 kai eperōta auton, Ti onoma soi; kai legei autō Legiōn onoma moi, hoti polloi esmen.</p> <p>10 kai parekalei auton pol-la hina mē auta aposteilē eksō tēs chōras. 11 En de ekei pros tō orei agelē choirōn megalē boskomenē 12 kai parekalesan auton legontes, Pempson hēmas eis tous choirous, hina eis autous eiselhōmen.</p> <p>13 kai epretresen autois. kai ekselthonta ta pneumata ta akatharta eiselthon eis tous choirous, kai hōrmēsen hē agelē kata tou krēmnu eis tēn thalassan, ōs dischilioi, kai epnigonto en tē thalassē.</p> <p>14 kai hoi boskontes autous efugon kai apēggeilan eis tēn polin kai eis tous agrous kai elthon idein ti estin to gegonos. 15 kai erchontai pros ton Iēsoun, kai theōrousin ton d a i m o n i d z o m e n o n kathēmenon himatismenon kai sōfronounta, ton eschēkota ton legiōna, kai efobēthēsan. 16 kai diēgēsanto autois hoi idontes pōs egeneto tō daimonidzomenō kai peri tōn choirōn.</p> <p>17 kai ērksanto parakalein auton apelthein apo tōn horiōn autōn.</p>	<p>30 epērōtēsen de auton ho Iēsous, Ti soi onoma estin; ho de eipen, Legiōn, hoti eiselthen daimonia polla eis auton.</p> <p>31 kai parekaloun auton hina mē epitaksē autois eis tēn abusson apelthein. 32 En de ekei egelē choirōn hikanōn boskomenē en tō orei kai parekalesan auton hina epitrepsē autois eis ekeinous eiselhthein</p> <p>kai epretresen autois.</p> <p>33 ekselthonta de ta daimonia apo tou anthrōpou eiselthon eis tous choirous, kai hōrmēsen hē agelē kata tou krēmnu eis tēn limnēn kai apepniḡē.</p> <p>34 idontes de hoi boskontes to gegonos efugon kai apēggeilan eis tēn polin kai eis tous agrous. 35 ekselthon de idein to gegonos, kai elthon pros ton Iēsoun, kai heuron kathēmenon ton anthrōpon af' hou ta daimonia ekselthen himatismenon kai sōfronounta para tous podas tou Iēsou, kai efobēthēsan. 36 apēggeilan de autois hoi idontes pōs esōthē ho daimonistheis.</p> <p>37 kai ērōtēsen auton hapan to plēthos tēs perichōrou tōn Gerasēnōn</p>
--	--	--

	18 kai embainontos autou eis to ploion parekalei auton ho daimonistheis hina met' autou ē. 19 kai ouk afēken auton, alla legei autō, Hupage eis ton oikon sou pros tous sous, kai apaggeilon autois hosa ho kurios soi pepoiēken kai ēleēsen se. 20 kai apēlthen kai ērksato kērussein en tē Dekapolei hosa epoiēsen autō ho Iēsous, kai pantes ethaumadzon.	apelthein ap' autōn, hoti fobō megalō suneichonto autos de ambas eis ploion hupestrepson. 38 edeito de autou ho anēr af' hou eksēluthei ta daimonia einai sun autō apelusen de auton legōn, 39 Hupostrefe eis ton oikon sou, kai diēgou hosa soi epoiēsen ho theos. kai apēlthen kath' holēn tēn polin kērussōn hosa epoiēsen autō ho Iēsous.
--	--	---

Perykopa Łukaszcowa jest tutaj bardziej podobna do Markowej niż do Mateuszowej (i razem z Mk stoi w innej kolejności niż Mateuszowa), ale znowuż trzeba dodać, że tekst Marka jest dłuższy, zawiera więcej szczegółów.

Warto podkreślić, że każdy z ewangelistów na początku opowiadania używa innego terminu na określenie opętanego. W dalszej części opowiadania Marek idzie za Mt, a Łk wybiera inny Markowy termin – imiesłów aoryst od *daimonidzomai* – *daimonistheis*.

W innych tekstach paralelnych (w tabeli po dwóch gwiazdkach) Mk jest zgodny z Mt, natomiast Łukasz nie zgadza się ani z Mt, ani z Mk. Łukasz w 4,33 ma określenie opętanego zbudowane ze słówka *daimonion*, które używa w 8,26 oraz ze słówka *akatharton*, który występuje w tekście paralelnym Marka.

Mt	Mk	Łk
8,28 daimonidzomenoi (imiesł. czasu teraż. od daimonidzomai)	5,2 anthrōpos en pneumati akathartō	8,26 anēr echōn daimonia
8,33 daimonidzomenoi	5,15 daimonidzomenon	
	5,16 daimonidzomenō	
	5,18 daimonistheis	8,36 daimonistheis (imes.aor)
**	**	**
Nie ma paral.	1,23 anthrōpos en pneumati akathartō	4,33 anthrōpos echōn pneuma daimoniou akathartou
4,24 daimonodzomenous	Nie ma paral.	6,18 enochlumenoi apo pneumatōn akathartōn
8,16 daimonidzomenous	1,32 daimonidzomenous	Nie ma paral.
12,22 daimonidzomenon		

Ewangeliści zmieniają formę literacką tekstu-źródła nieraz w sposób bardzo skomplikowany. Porównajmy pierwszy wiersz w analizowanym już opowiadaniu Mateuszowym o opętanych (Mt 8,28) i teksty paralelne.

Mt 8	Mk 5	Łk 8
<p>28 <u>Kai elthontos autou eis to peran eis tēn chōran tōn Gadarēnōn</u></p> <p>hupēntēsan autō duo daimonidzomenoi ek tōn mnēmeiōn ekserchome-noi,</p> <p>chalepoi lian, hōste mē ischuein tina parelthein dia tēs hodou ekeinēs.</p>	<p>1 <u>Kai ēlthon eis to peran tēs thalassēs eis tēn chōran tōn Gerasēnōn.</u></p> <p>2 kai <u>ekselthontos</u> autou ek tou ploiou, euthus hupēntēsen autō ek tōn mnēmeiōn anthrōpos en pneumati akathartō,</p> <p>3 <u>hos tēn katoikēsīn eichen en tois mnēmasin</u></p>	<p>26 Kai katepleusan eis tēn chōran tōn Gerasēnōn, hētis estin anti-pera tēs Galilaias.</p> <p>27 <u>ekselthonti de autō</u> epi tēn gēn hupēntēsen anēr tis ek tēs poleōs echōn daimonia kai chronō hikanō ouk enedusato himation, <u>kai en oikia ouk emenen all' en tois mnēmasin.</u></p>

Pierwszą część zdania, do spójnika *kai*, Marek miałby identyczną z Mt (nie licząc nazwy krainy), ale żeby się różnić od Mt wprowadza słówko *thalassēs*. Łukasz dokonuje większej zmiany: *erchomai* (przychodzić, przybywać) (ēlthon) zamienia na *katapleō* (dopływać), słowo *peran* (drugi brzeg) usuwa, a na jego miejsce wprowadza informację: „która (kraina) jest naprzeciw Galilei”. Opuszcza też Markowy dodatek – *thalassēs*. Marek, aby różnić się od Mateusza, przed *hupentesan autō* włącza pięć słów: *kai ekselthontos autou ek tou ploiou, euthus*, a następnie zamienia kolejność słów. Mateusz najpierw pisze, kto wybiegł naprzeciw Jezusa – dwaj opętani, a następnie skąd wybiegli – z grobu. Marek najpierw pisze skąd wybiegł (opętany) – z grobu, następnie kto – *anthrōpos en pneumati akathartō*. Łukasz idzie za Markiem używając imiesłowu aor. od *ekserchomai* (wychodzić), ale dalej nie pisze, że Jezus wyszedł „z łodzi”, lecz że wyszedł „na ląd”. Następnie Łukasz opuszcza Markowe *euthus* i idzie za Mateuszem, to znaczy po *hupentesan* pisze, kto wybiegł naprzeciw Jezusa, a później skąd wybiegł. Łukasz jednak nie kopiuje dokładnie ani Mt, ani Mk: nie używa Mateuszowego terminu „*daimonidzomenos*”, a w miejsce Markowego *anthrōpos* używa *anēr* (mąż). Przyimek *ek*, który Mateusz i Marek odnoszą do „grobowca”, Łukasz odnosi do czasu – *ek poleos* (od długiego czasu). Na początku wiersza trzeciego Marek dodaje przeciwko Mateuszowi, że opętany „miał mieszkanie w grobowcach”, chociaż wcześniej pisał, że wybiegł on z grobowca. Łukasz idzie za Markiem, ale wprowadza trzy zmiany: ponownie mówi o czasie opętania – „*kai chronō*

hikanō”, pisze o tym, że opętany się nie ubierał, oraz pisze, że opętany *kai en oikia ouk emenen all’en tois mnēmasin*, podczas gdy Marek pisze *tēn kato-ikēsīn eichen en tois mnēmasin*.

Ewangeliści porównywali ze sobą źródła i na ich podstawie redagowali tekst nadając mu nową formę literacką. Identyczne słówka i formy wskazują na zależność literacką, ale różnice w słownictwie nie mogą być dowodem nieznanności danego źródła. Wyjaśnianie różnic przy pomocy różnych źródeł nie wynika z analizy danych literackich, jest błędem.

3.3. Wyjaśnienie ważniejszych różnic w blokach perykop i perykopach w Łk w stosunku do Mt i Mk

3.3.1. Dlaczego Łk ma inne niż Mt opowiadanie o dzieciństwie Jezusa

Całkowicie inne opowiadanie o dzieciństwie Jezusa w Łk w stosunku do Mt ma swoje pierwszorzędne źródło w zainteresowaniu Łukasza rolą Maryi w historii zbawienia. Łukasz niewątpliwie spotkał się z Maryją i pragnął do swojej Ewangelii włączyć bardzo ważne świadectwa Maryi: o zwiastowaniu, nawiedzeniu Elżbiety i znalezieniu dwunastoletniego Jezusa w świątyni. Nawiedzenie Elżbiety domagało się jednak przedstawienia, kim było dziecko, które Elżbieta nosiła w łonie w chwili nawiedzenia, czyli domagało się opisu wizji, jaką Zachariasz miał w świątyni. Refleksja nad narodzeniem Jana Chrzciciela i Jezusa doprowadziła Łukasza do koncepcji rozpoczęcia Ewangelii od dyptychu o narodzeniu Jana i Jezusa. Trzeba jeszcze odpowiedzieć na pytanie, dlaczego Łukasz nie przejął niczego z Mateuszowego opowiadania o dzieciństwie Jezusa. Problem ten zrozumiemy lepiej, jeżeli uświadomimy sobie, w jakim celu Mateusz pisał to opowiadanie. Otóż, pisał je w celu przekonania czytelnika Izraelity, że na Jezusie spełniają się przepowiednie proroków. Nie licząc genealogii wszystkie pięć perykop w dwóch pierwszych rozdziałach Ewangelii Mateusza jest związanych z jakimś prorocstwem. Łukasz pisząc dla Greków nie był zainteresowany tymi prorocstwami i ich spełnieniem. Poza tym we wszystkich tych pięciu perykopach mowa jest o wydarzeniach, które – przyjmując ludzki sposób myślenia – nie harmonizowały z godnością Jezusa – Syna Bożego oraz z godnością Maryi i Józefa. Wątpliwości św. Józefa co do niewinności Maryi, ucieczka do Egiptu, śmierć chłopców w Betlejem, lęk Józefa przed Archelausem mogły być przez pogan interpretowane jako znaki negatywne.

3.3.2. Dlaczego genealogia Jezusa w Łk jest inna niż w Mt

Łukasz rozpoczyna genealogię od Jezusa a kończy ją na Adamie (Łk 3,23-38). Źródło genealogii w części od Józefa do Natana syna Dawida nie jest znane. Ta część różni się w całości od genealogii w Mt. W części od Dawida do Abrahama Łukasz nie wymienia czterech kobiet, a ponadto nie zgadza się z Mateuszem w jednym miejscu: według niego Aminadab był synem Admina, wnukiem Arniego i prawnukiem Esroma (3,33), natomiast według Mateusza Aminadab był synem Arama i wnukiem Ezrona (1,3-4):

Mt 1,3-4	Łk 3,33
Ezron	Esrom
Aram	-
-	Arni
-	Admin
Aminadab	Aminadab

A zatem Łukasz w miejsce Arama wstawia dwa imiona: Arniego i Admina. Imion tych nie ma nie tylko w 1 Krn 2,9-10, ale także w genealogii Dawida w Rut 4,19. Jeśli chodzi o imię Aram, to należy dodać, że występuje ono w genealogii w Septuagincie zarówno w 1 Krn 2,9-10 jak i w Rut 4,19 (Arran), w tekście masoreckim występuje Ram.

Źródłem genealogii od Abrahama do Adama jest 1 Krn 1,1-27 oraz Rdz 11,10-26 (według LXX). W tym drugim tekście zachodzi mała różnica między tekstem masoreckim a Septuagintą: w TM Szelach jest synem Arpachszada (por. Rdz 11,12), natomiast w LXX Sala (Szelach) jest synem Kainana (por. Rdz 11,12-13), którego należy identyfikować z Kanaanem synem Chama (por. 1 Krn 1,8), a wnukiem Arpachszada (Arfaksada). Wariant septuagintalny w Rdz 11,10-26 nie jest zgodny z genealogią w 1 Krn 1,1-27 zarówno w TM jak i w LXX (por. 1,24). Według 1 Krn 1,8 Kanaan był synem Chama, natomiast Arpachszad synem Sema; por. 1 Krn 1,17. W związku z tym, że Sem i Cham byli braćmi, z genealogii w 1 Krn 1-27 wynika, że Kanaan był bratem stryjecznym Arpachszada. Łukasz idzie za Rdz 11,12-13 w LXX i włącza między Salę a Arfaksada imię Kainama (3,36).

Rdz 11,10-26	1 Krn 1,1-27	Łk 3,35-36
TM	LXX	TM = LXX
Sem	Sem	Sem
Arpachszad	Arfaksad	Cham
	Kainan	Kanaan
Szelach	Sela	Arfaksad
		Kainam
		Sala

Między genealogią w Łk a genealogią w Mt zachodzą pewne podobieństwa, które prawdopodobnie nie są przypadkowe. Zestawmy obie te genealogie.

	Łk	Mt	
		(w odwrotnej kolejności)	
Od Jezusa do Salatiela 21 pokoleń	1. Józef . 11. Chesli 12. Naggaj 13. Maat 14. Matatiasz 15. Semea 16. Josech 17. Joda 18. Jan 19. Resa <u>20. Zorobabel</u> <u>21. Salatiel</u>	1. Józef 2. Jakub 3. Mattan 4. Eleazar 5. Eliud 6. Achim 7. Sadok 8. Azor 9. Eliakim 10. Abiud <u>11. Zorobabel</u> <u>12. Salatiel</u>	Od Jezusa do niewoli babilońskiej 14 pokoleń
Od Salatiela do Dawida 21 pokoleń	22. Neri 23. Melchi 24. Addi 25. Kosam 26. Almadan 27. Her 28. Jezus 29. Eliezer 30. Jorim 31. Mattat 32. Lewi 33. Symeon 34. Juda 35. Józef	13. Jechoniasz 14. Jozjasz 15. Amos 16. Manasses 17. Ezechiasz 18. Achaz 19. Joatam 20. Ozjasz 21. Joram 22. Jozafat 23. Asa 24. Abiasz 25. Roboam 26. Salomon	
Niewola babilońska dzieli okres od Jezusa do Dawida na dwie równe części	36. Jona 37. Eliakim 38. Meleasz 39. Menna 40. Mattat 41. Natan 42. Dawid .	27. Dawid .	Od niewoli babilońskiej do Dawida 14 pokoleń
Potop (Noe) dzieli okres od Abrahama do Adama na dwie równe części.	56. Abraham . <u>67. Noe</u> 76. Adam	40. Abraham .	

W genealogii Mateuszowej część od Jezusa do Dawida dzieli się na dwie sekcje po czternaście imion (od Dawida do niewoli babilońskiej i od niewoli babilońskiej do Jezusa), natomiast Łukasz ma w tej części aż 42 imiona, z których oprócz Jezusa i Dawida powtarzają się u Mt tylko dwa: Zorobabela, który wyprowadził Żydów z Babilonu, i jego ojca Salatiela. Jest interesujące, że imiona te dzielą część od Jezusa do Dawida na równe sekcje nie tylko u Mateusza, ale również u Łukasza. Wydaje się, że Łukasz włączył te dwa imiona dla zaznaczenia niewoli babilońskiej i jednocześnie podzielenia części od Jezusa do Dawida na dwie równe sekcje (po 21 pokoleń). Należy zwrócić uwagę, że część od Abrahama do Adama zawiera równo 20 pokoleń i można ją podzielić równolegle do części od Jezusa do Dawida na dwie równe sekcje (po 10 pokoleń); sekcja ostatnia będzie się rozpoczynała od Noego, czyli pokolenia potopu.

Wydaje się, że dla Łukasza ważne jest wydzielenie w genealogii Jezusa dwóch części równoległych, z których każda przedzielona jest swego rodzaju kataklizmem, a więc: części od Jezusa do Dawida z niewolą babilońską w centrum (dwa razy po 21 pokoleń), oraz części od Abrahama do Adama z potopem w centrum (dwa razy po 10 pokoleń). W ten sposób Łukasz nie tylko włączył genealogię Jezusa w historię wszystkich narodów, ale zaznaczył, że historia narodu żydowskiego (od Dawida) zawiera pewien paralelizm z historią narodów przed Abrahamem.

Jeśli chodzi o różnice w genealogii w Mt i Łk w części od Jezusa do Dawida, istnieją trzy opinie. Juliusz Afrykański, apologeta chrześcijański z początków III w. próbował rozwiązać ten problem odwołując się do Mojżeszowego prawa lewiratu. Annius z Viterbo z przełomu XV i XVI w. sądził, że Mateusz umieścił w swojej Ewangelii genealogię Józefa, a Łukasz genealogię Maryi. Według trzeciej opinii, znanej już św. Augustynowi, genealogia w Mt była naturalną genealogią Józefa, podczas gdy genealogia w Łk była prawną Józefa, a naturalną Maryi.

Łukasz pomimo tego, że ma inną genealogię niż Mateusz, mógł znać genealogię Mateuszową. Mateusz chciał na wstępie wykazać, że Jezus należy do rodu Abrahama, którego potomstwo miało przynieść błogosławieństwo wszystkim narodom (por. Rdz 12,2-3) oraz że należy do rodu Dawida, z którego miał wyjść król mesjański (por. 2 Sam 7,14). Ta łączność Jezusa z Abrahamem i Dawidem została wyrażona już w tytule: „Rodowód Jezusa Chrystusa, syna Dawida, syna Abrahama” (1,1). Ponadto sama kompozycja genealogii w Mt zawiera pewne przesłanie teologiczne: na Jezusie wypełnia się trzeci cykl czterestu pokoleń począwszy od Dawida, cała Jego genealogia stoi pod znakiem Dawida, a zatem On jest tym obiecany potomkiem Dawida – Mesjaszem.

Łukasz nie był zainteresowany tego rodzaju przesłaniem. On też chce posłużyć się genealogią w przekazaniu czytelnikowi pewnej głębszej prawdy o Jezusie, ale prawdy innej niż Mateusz. Doprowadzając genealogię do Adama i nazywając go

„synem Bożym” daje do zrozumienia, że Jezus przyszedł przywrócić synostwo Boże wszystkim ludziom; „doskonały Dawid” to za mało, Jezus jest jakby nowym Adamem – ojcem odrodzonej ludzkości. Koncepcję Jezusa – nowego Adama spotykamy w nauczaniu Pawła, któremu Łukasz towarzyszył w podróżach misyjnych; w Rz 5,14 czytamy: „*A przecież śmierć rozpanoszyła się od Adama do Mojżesza nawet nad tymi, którzy nie zgrzeszyli przestępstwem na wzór Adama. On to jest typem Tego, który miał przyjść*”.

Można w tym miejscu postawić pytanie: czy dla przekazu takiego orędzia nie wystarczyło przedłużyć genealogię Mateuszową? Niewątpliwie Łukasz kierował się też innymi motywami: chciał przedstawić po prostu inną możliwą genealogię, np. zamiast genealogii prawnej – naturalną; może genealogia Mateuszowa wydawała mu się zbyt schematyczna, skrócona i w związku z tym kontrowersyjna? Istotnie, może budzić zastrzeżenie, że okres od niewoli babilońskiej do Jezusa liczący około 587 lat obejmuje tylko 14 pokoleń (na jedno pokolenie przypada ok. 41 lat). W genealogii Łukaszej okres ten obejmuje 21 pokoleń (na jedno pokolenie przypada ok. 27 lat). W Tyt 3,9 św. Paweł radzi swojemu uczniowi: „*Unikaj natomiast głupich dociekań, rodowodów, sporów i kłótni o Prawo! Są bowiem bezużyteczne i puste*”. Można więc przypuszczać, że sprawa rodowodu Jezusa była przedmiotem dyskusji i nieporozumień w pierwotnych gminach.

Być może Łukasz widział w genealogii skonstruowanej inaczej bardziej wymowny znak? Warto zwrócić uwagę, że jeśli zastosujemy metodę interpretacji genealogii opartą na znaczeniu liczbowym liter hebrajskich, stosowaną w odniesieniu do genealogii w Mt, otrzymamy bardzo interesujący wynik. Otóż w genealogii Łukaszej Jezusa od Adama dzieli 76 pokoleń. Liczba 76 stanowi sumę dwóch liczb: 61 i 15. Liczba 61 jest z kolei sumą liter-liczb wyrazu ADWN (Adon – Pan): alef (1) + dalet (4) + waw (6) + nun (50) = 61. Liczba 15 jest sumą liter wyrazu IH (Jah – skrót imienia Bożego): jod (10) + he (5) = 15. „Adon” występuje między innymi jako tytuł Boga zarówno w liczbie pojedynczej jak i mnogiej, z zaimkiem dzierżawczym „ai” (Adonai – mój Pan) jak i bez zaimka i jest tłumaczony na język grecki przy pomocy „kyrios”; np. w liczbie pojedynczej i bez zaimka występuje w Wj 23,17 (*kyriou tou theou sou*), także w Ps 114,7; Mal 3,1; Jos 3,11. 13 itd. „Jah” jest skrótem imienia Bożego „Jahwe” i również tłumaczony jest przy pomocy „kyrios”; występuje w Wj 15,6; 17,6; Ps 89,9 itd.¹⁶². Genealogia Jezusa u Łukasza stoi więc pod znakiem „Jahwe Pan” i może właśnie o ten znak Łukaszewi chodziło.

¹⁶² F. Zorell SJ, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1968, s. 297.

3.3.3. Dlaczego kazanie na nizinie w Łk różni się od Kazania na Górze w Mt

Kazanie na Górze w Mt 5-7 posiada swoją paralelę w Łk 6,20-49, jednak w Ewangelii Łukasza jest ono wygłoszone na równinie i posiada tylko jedną czwartą materiału Mateuszowego. Niektóre perykopy z Kazania na Górze Łukasza ma w innym kontekście.

Niżej podajemy perykopy usunięte i przeniesione.

	Mt	Łk
Logion o soli	5,13	14,34-35
Logion o świetle	5,14-16	8,16; 11,33
Prawo i prorocy	5,17-18	16,16-17
	5,19-20	-
Nie zabijaj	5,21-24	-
Pojednaj się	5,25-26	12,57-59
Nie cudzołóż	5,27-30	-
Zakaz rozwodu	5,31-32	16,18
Nie przysięgaj	5,33-37	-
Miłość nieprzyjaciół (druga część)	5,46-48	-
Jałmużna	6,1-4	-
Modlitwa	6,5-6	-
„Ojciec nasz”	6,7-15	11,1-4
Post	6,16-18	-
Prawdziwy skarb	6,19-21	12,33-34
Światłem ciała oko	6,22-23	11,34-36
Bóg albo mamona	6,24	16,13
Nie troszczcie się	6,25-34	12,22-32
Perły i świnie	7,6	-
Proście a będzie wam dane	7,7-11	11,9-13
Dwie drogi	7,13-14	13,23-34

Kolejność materiału wspólnego w obu kazaniach jest następująca:

	Mt	Łk
Błogosławieństwa	6,20a-23	5,3-12
Miłość nieprzyjaciół	6,27-28	5,43-45
Nie oddawaj złem za złe	6,29-30	5,38-42
Złota reguła	<u>6,31</u>	7,12
Jeśli miłujecie tylko przyjaciół	<u>6,32-36</u>	5,46-48
Nie sądzcie	6,37-38	7,1-2

Ostrzeżenie przed obłudą	6,41-42	7,3-5
Drzewo i owoce	6,43-45	7,16-20
Nie słowa, ale czyny	6,46	7,21-23
Wezwanie do zachowania nauki	6,47-49	7,24-27

Widzimy, że w kazaniu Łukaszkowym w stosunku do Mateuszowego w innym miejscu znajdują się perykopy: „Miłość nieprzyjaciół” i „Złota reguła”. W Mt „Miłość nieprzyjaciół” następuje po perykopie „Nie oddawaj złem za złe”, natomiast „Złota reguła” następuje po perykopach „Jeśli miłujecie tylko nieprzyjaciół”, „Nie sądzcie” i „Ostrzeżenie przed obłudą”.

Zmiany w kolejności wymienionych perykop nie są przypadkowe, ale ściśle wiążą się z kontekstem.

W kazaniu Mateuszowym perykopa „Nie oddawaj złem za złe” następuje po starotestamentalnym prawie „Oko za oko i ząb za ząb” (Mt 5,38), a więc w miejscu właściwym. Perykopa o miłości nieprzyjaciół również pasuje do kontekstu Mateuszowego, ponieważ następuje po wierszu 43, w którym jest mowa o miłości bliźniego i nienawiści nieprzyjaciół. Łukasz nie cytuje w swoim kazaniu ani starotestamentalnego „prawa odwetu”, ani przykazania miłości bliźniego. Jest więc logiczne, że w jego kazaniu najpierw jest mowa ogólnie o miłości nieprzyjaciół a następnie o szczegółowym przypadku: jak się zachować, gdy cię ktoś uderzy w policzek.

„Złota reguła” – *Jak chcecie, żeby ludzie wam czynili, podobnie wy im czynicie* – w kazaniu Łukaszkowym otwiera perykopę o czynieniu dobrze nie tylko tym, którzy nam czynią dobrze – a zatem stoi ona w miejscu właściwym. Mogłaby ona kończyć perykopę, Łukasz umieszcza ją na początku, ponieważ znajdujące się w niej pouczenia chce podsumować wezwaniem: *Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny* (6,36).

O ile perykopę „Nie sądzcie” (6,37-38) w jakimś sensie można łączyć z tematem miłości bliźniego i miłosierdzia, to następne, począwszy od „Dwaj ślepi” już nie.

Fragment kazania od Łk 6,39 nie posiada już tak logicznej kompozycji jak poprzedni fragment kazania.

Ale wydaje się, że również ten drugi fragment łączy pewien wspólny temat, mianowicie „Fałszywa pobożność”. Do takiego wniosku możemy dojść porównując kompozycję kazania Łukaszkowego z Kazaniem na Górze. Zwróćmy uwagę, że w tymże Kazaniu na Górze po nauce o miłości bliźniego (5,43-48) znajduje się zbiór perykop, w których Jezus potępia spełnianie dobrych uczynków (jałmużnę, modlitwę i post) na pokaz, czyli potępia fałszywą pobożność (por. Mt 6,1-18). Większość z tych perykop Łukasz usuwa w ogóle ze swojej Ewangelii, ale sam temat wydaje mu się ważny i go podejmuje. Fałszywą pobożność widzi on w działalności

„ślepych” przewodników oraz niedouczonej nauczycieli. O nich właśnie mówi w przypowieściach w 6,39-40.

„Ostrzeżenie przed fałszywymi nauczycielami” (Łk 6,39-40) nie znajduje się w materiale Mateuszowym, ale mamy w tym materiale ostrzeżenie przed fałszywymi prorokami (7,15-16a). W Kazaniu na Górze poprzedza ono bezpośrednio fragment o drzewie i owocach (7,16b-20). Ostrzeżenie przed fałszywymi nauczycielami w Ewangelii Łukasza również poprzedza – ale nie bezpośrednio – fragment o drzewie i owocach (Łk 6,43-45). Łukasz prawdopodobnie uważał, że temat fałszywych proroków – zrozumiały w środowisku żydowskim – nie będzie zrozumiały dla Greków, ich należy raczej przestrzegać przed fałszywymi nauczycielami szerzącymi fałszywą pobożność.

Po czym według Łukasza poznać fałszywych nauczycieli? O tym mówią następne perykopy. Można ich poznać po obłudzie (6,41-42), po złych owocach (6,43-45) i po słowach, za którymi nie idą czyny (6,46-49).

Kompozycja kazania na równinie, niezbyt jasna sama w sobie, daje się wyjaśnić w świetle Kazania na Górze. Z tego należy wnioskować, że Łukasz przeredagował kazanie Mateusza.

Wniosek ten potwierdza dalsza analiza kompozycji obu kazań. Jeżeli przyjmiemy, że fragment kazania na równinie od 6,39 wiąże temat „Ostrzeżenie przed fałszywą pobożnością” w kazaniu będzie można wyróżnić dwa człony o charakterze pozytywnym – „Błogosławieństwa” (ww. 20-23) i „Reguły dotyczące miłości bliźniego” (miłować nawet nieprzyjaciół) (ww. 27-38) – oraz dwa człony o charakterze negatywnym, polemicznym – „Biada” (ww. 24-26) i „Ostrzeżenie przed fałszywą pobożnością” (ww. 39-49). Mamy więc w tym kazaniu jakby konfrontację dwóch postaw: pozytywnej i negatywnej. Otóż konfrontację dwóch postaw spotykamy także w Kazaniu na Górze, przede wszystkim w antytezach, np. *Słyszeliście, że powiedziano przodkom... A Ja wam powiadam...* (Mt 5,21-22). Łukasz znał prawdopodobnie te antytezy, ale cechę konfrontacji zastosował w swoim kazaniu inaczej.

Na szczególną uwagę zasługują przypowieści w Łk 6,39-40. Wiemy, że przypowieści tych nie ma w ogóle w Ewangelii Mateusza. Najpierw postawmy pytanie: dlaczego Łukasz po „ostrzeżeniu przed fałszywymi nauczycielami” włącza nie fragment o drzewie i owocach, ale ostrzeżenie przed obłudą (6,41-42)? Mateusz ostrzeżenie przed obłudą łączy z logionem zakazującym osądzanie bliźniego, przez co odnosi go do osób, które Jezus wyraźnie potępia, nazywa je „obłudnikami”, a w następnym ostrzeżeniu nawet „psami” i „świniami”, przed które nie należy rzucać pereł. Łukasz przenosząc ostrzeżenie przed obłudą w inny kontekst mocno je osłabia, kojarzy z osobami, które Jezus nie potępia, ale poucza: „nie potępiajcie, a nie będziecie potępieni; odpuszczajcie, a będzie wam odpuszczone...” (6,37).

Tych słów nie ma w logionie Mateuszowym. Przeniesienie przez Łukasza omawianego ostrzeżenia wynika prawdopodobnie z dwóch powodów: Łukasz chce, aby ostrzeżenie „Nie sądzcie” odnieść do uczniów Jezusa, podczas gdy w kazaniu Mateusza odnosi się ono niewątpliwie do przeciwników Jezusa, a ponadto chce, aby obłudę kojarzyć przede wszystkim z owymi fałszywymi nauczycielami.

Kim są ci fałszywi nauczyciele? Łukasz nazywa ich „ślepyimi” oraz „uczniami”, którzy nie mogą być uważani za mistrzów.

W Ewangelii Mateusza, w rozdziale 23 „ślepyimi” Jezus nazywa faryzeuszów i uczonych w Piśmie, np.: *Biada wam przewodnicy ślepi...* (23,16). Nazywa ich również obłudnikami, np.: *Biada wam uczeni w Piśmie i faryzeusze obłudnicy...* (23,13). Trudno się oprzeć przypuszczeniu, że Łukasz znał tę mowę Jezusa przeciwko uczonym w Piśmie i faryzeuszom, chociaż w swojej Ewangelii jej nie zamieszcza, oraz że owymi fałszywymi nauczycielami są chrześcijanie pochodzenia żydowskiego – judaizujący – wprowadzający zamęt w gminach założonych przez św. Pawła (por. 2 Kor 11,4).

Uczniowie, którzy chcą być „nad mistrza” to prawdopodobnie ci z gmin greckich, którzy odrzucili autorytet Pawła Apostoła i poszli za nauką judaizujących (por. Gal 3,1-5).

W świetle powyższej interpretacji przypowieści o ślepych i o uczniu kazanie na równinie staje się dosyć spójne. Jego treścią jest prawdziwa pobożność oraz ostrzeżenie przed fałszywą pobożnością. Do takiego kazania nie pasowały perykopy z kazania Mateuszowego: o soli (5,13), o świetle (5,14-16), „Prawo i prorocy” (5,17-18), „Pojednaj się” (5,25-26), „Zakaz rozwodu” (5,31-32), „Ojciec nasz” (6,7-15), „Prawdziwy skarb” (6,19-21) i inne, które Łukasz przeniósł do innego kontekstu.

3.3.4. Ważniejsze zmiany w perykopach przejętych przez Łukasza z Ewangelii wcześniejszych

1) Łukasz w odróżnieniu od Mt cytuje Iz 6,9-10 w formie skróconej i przeredagowanej oraz nie posiada logionu, który znajduje się przed i po cytacie.

Mt 13	Mk 4	Łk
10 Przystąpili do Niego uczniowie i zapytali: «Dlaczego w przypowieściach mówisz do nich?» 11 On im odpowiedział: «Wam dano poznać tajemnice	10 A gdy był sam, pytali Go ci, którzy przy Nim byli, razem z Dwunastoma, o przypowieść. 11 On im odrzekł: «Wam dana jest tajemnica królestwa	9 Wtedy pytali Go uczniowie, co oznacza ta przypowieść. 10 On rzekł: «Wam dano poznać tajemnice królestwa Bożego, innym zaś w przypowieściach,

<p>królestwa niebieskiego, im zaś nie dano. 12 Bo kto ma, temu będzie dodane, i nadmiar mieć będzie; kto zaś nie ma, temu zabiorą również to, co ma. 13 Dlatego mówię do nich w przypowieściach, że otwartymi oczami nie widzą i otwartymi uszami nie słyszą ani nie rozumieją. 14 Tak spełnia się na nich przepowiednia Izajasza:</p> <p><i>Śłuchać będziecie, a nie zrozumiecie, patrzeć będziecie, a nie zobaczycie.</i></p> <p><i>15 Bo stwardniało serce tego ludu, ich uszy stępiały i oczy swe zamknęły, żeby oczami nie widzieli ani uszami nie słyszeli, ani swym sercem nie rozumieli: i nie nawrócili się abym ich uzdrowił.</i></p> <p>16 Lecz szczęśliwe oczy wasze, że widzą, i uszy wasze, że słyszą. 17 Bo za prawdę, powiadam wam: Wielu proroków i sprawiedliwych pragnęło ujrzeć to, na co wy patrzycie, a nie ujrzeli; i usłyszeć to, co wy słyszycie, a nie usłyszeli.</p>	<p>Bożego, dla tych zaś, którzy są poza wami, wszystko dzieje się w przypowieściach, 12 aby</p> <p><i>patrzyli oczami, a nie widzieli, słuchali uszami, a nie rozumieli, żeby się nie nawrócili i nie była im wydana [tajemnica].</i></p>	<p><i>aby patrząc nie widzieli i słuchając nie rozumieli.</i></p>
---	---	---

Te różnice między Mt a Mk i Łk wskazują według Boismarda, że tekst Mateusza w tym wypadku jest późniejszy od Łukasowego; Mateusz włączył poprawny cytat z Iz 6,9-10 oraz dodał logion w wierszu 12, który w Mk i Łk znajduje się w innym kontekście. Uważamy jednak, że różnice w tych tekstach wcale nie wskazują na pierwszeństwo Łukasza. Skrócony cytat posiada także Marek. Łukasz idzie za Markiem, ponieważ nie jest zainteresowany wykazywaniem wypełnienia

się Pisma. Jezus mówi w przypowieściach, aby Jego słuchacze nie odkryli tajemnicy, kim jest. Tylko uczniowie mają poznać tajemnicę. Tekst Łukasza jest zrozumiały. Natomiast tekst Mateusza zawiera pewną trudność: Najpierw Jezus mówi, że innym, poza uczniami, nie dano poznać tajemnicy (w. 11), później zaś obwinia słuchaczy, że stwardniało ich serce, *ich uszy stępsiały i oczy swe zamknęli* (w. 15). Marek i Łukasz usuwają tę trudność. Z tego samego powodu obaj usuwają wiersz trzynasty. Jeżeli zaś chodzi o logion w wierszu dwunastym, to trzeba przyznać, że nie jest on zbyt czytelny w tym kontekście. Jak mieliby go rozumieć poganie? Że tracą to, co mają nie otrzymując nic w zamian? Wiersze szesnasty i siedemnasty w Mt 13 Marek i Łukasz usuwają, ponieważ nie harmonizuje on z sekretem mesjańskim. Marek w 4,13 podkreśla, że apostołowie i uczniowie nie rozumieli przypowieści, chociaż tajemnica była im dana. Połączenie przez Łukasza logionu „Bo kto ma temu będzie dane” (Łk 8,18b; Mt 13,12) nie z tematem o celu przypowieści, jak to jest w Mt, ale z logionem „Nikt nie zapala lampy” (Łk 8,16; Mt 5,15) oraz „Nie ma bowiem nic ukrytego” (Łk 8,17; Mt 10,26b), które Łukasz włącza do skróconej mowy w przypowieściach o królestwie, jest zabiegiem dosyć szczęśliwym. W ten sposób Łukasz przedstawia Boży plan: tajemnica została dana przez Jezusa tylko uczniom, ale zadaniem uczniów jest ogłosić ją wszystkim. W wierszu osiemnastym upomina on słowami Jezusa: *Uważajcie więc, jak słuchacie. Bo kto ma, temu będzie dane...* Logion, który Mateusz odnosi do Żydów współczesnych Jezusowi, Łukasz odnosi do wszystkich.

2) Brak obietnicy Jezusa danej Piotrowi, że na nim zbuduje Kościół (Mt 16,17-19) (fragment Mt 16,13-20; por. Mk 8,27-30; Łk 9,18-21).

Obietnica Jezusa, że na Piotrze zbuduje Kościół nie ma także Marek; por. Mk 8,27-30. Marek opuszcza obietnicę daną Piotrowi prawdopodobnie ze względu na bezpieczeństwo Piotra. Być może Łukasz uważa, że w okresie prześladowań gmin chrześcijańskich nie należy podkreślać widzialnego wymiaru Kościoła jako zorganizowanej wspólnoty z naczelną władzą w osobie apostoła Piotra. Jest bardzo prawdopodobne, że urzędnicy państwa rzymskiego wiedzieli coś na temat prorocтва Daniela o państwie utworzonym przez Boga, które zniszczy „żelazne” imperium i obejmie cały świat (por. Dn 2,1-45). Symbolem tego państwa jest w proroctwie kamień. Kamień jest też symbolem Jezusa Chrystusa w Ps 118 [117],22, cytowanym przez Jezusa w kontekście o przypowieści o przewrotnych rolnikach w Mt 21,33-44; Mk 12,1-11 i Łk 20,9-18. Tekst o kamieniu odrzuconym cytuje też św. Piotr w mowie do przelożonych i starszych ludu (por. Dz 4,11). Przypominamy, że zarówno Marek jak i Łukasz nie mają nakazu misyjnego przed wniebowstąpieniem Jezusa, który to nakaz władze rzymskie mogły kojarzyć z podbojem politycznym.

3) Brak wzmianki o tym, że Piotr chodzi po jeziorze (Mt 14,28-33)

Piotr, który idzie do Jezusa po wodzie, w pewnym momencie zaczyna się bać i tonąć. Jezus gani jego małą wiarę. Łukasz przez szacunek dla Piotra, usuwa to opowiadanie. Marek też go nie ma (por. Mk 6,45-52). Może tutaj wchodzić w grę także wyznanie wiary apostołów w bóstwo Jezusa; por. Mt 14,33: *Ci zaś, którzy byli w łodzi, upadli przed Nim, mówiąc: «Prawdziwie jesteś Synem Bożym»*. Łukasz nie chciałby sugerować, że apostołowie mieli w owym czasie właściwe poznanie godności Jezusa. Zwróćmy uwagę na to, że na pytanie Jezusa, za kogo apostołowie Go uważają, Szymon Piotr w Mt odpowiada: *Ty jesteś Mesjasz, Syn Boga żywego* (Mt 16,16), w Mk odpowiada: *Ty jesteś Mesjasz* (Mk 8,29), a w Łk odpowiada: *Za Mesjasza Bożego* (Łk 9,20).

4) Brak wzmianki o Synostwie Bożym Jezusa w wyznaniu Szymona Piotra (Mt 16,16)

Jak powiedzieliśmy wyżej, Łukasz nie chciał sugerować, że apostołowie już wtedy wiedzieli, że Jezus jest nie tylko przenośnie Synem Boga, ale prawdziwie, to znaczy jest równy Ojcu co do godności.

5) Brak logionu o tym, że należy odciąć ręką lub nogę, lub wyłupać oko (Mt 18,8-9; Mk 9,43-48) (fragment Mt 18,6-9; por. Mk 9,42-50; por. Łk 17,1-2)

Łukasz usuwa ten fragment ze względu na jego styl przesadny. Pouczeń Jezusa w tym fragmencie nie należy rozumieć dosłownie.

6) Brak wzmianki, że Piłat umywa ręce (Mt 27,24-25) (fragment Mt 27,24-26)

Fragmentu tego nie ma także Marek; por. Mk 15,6-15; Łk 23,17-25. Piłat oskarża w tym fragmencie samego siebie: uznaje Jezusa niewinnym, a jednak wydaje wyrok skazujący. Być może Łukasz nie chce zbyt podkreślać niesprawiedliwości urzędnika cesarskiego.

7) Różnice w opowiadaniach o poranku zmartwychwstania (Mt 28,1-10; Mk 16,1-11; Łk 24,1-12)

Mt 28	Mk 16	Łk 24
1 Po upływie szabatu, o świcie pierwszego dnia tygodnia przyszła Maria Magdalena i druga Maria obejrzeć grób. 2 A oto powstało wielkie trzęsienie ziemi. Albowiem anioł	1 Po upływie szabatu Maria Magdalena, Maria, matka Jakuba, i Salome nakupiły wonności, żeby pójść namaścić Jezusa. 2 Wczesnym rankiem w pierwszy dzień tygodnia przyszły do	1 W pierwszy dzień tygodnia poszły skoro świt do grobu, niosąc przygotowane wonności. 2 Kamień od grobu zastały odsunięty. A skoro weszły, nie znalazły ciała

<p>Pański zstąpił z nieba, podszedł, odsunął kamień i usiadł na nim. 3 Postać jego jaśniała jak błyskawica, a szaty jego były białe jak śnieg. 4 Ze strachu przed nim zadrżeli strażnicy i stali się jakby umarli. 5 Anioł zaś przemówił do niewiast: «Wy się nie bójcie! Gdyż wiem, że szukacie Jezusa Ukrzyżowanego. 6 Nie ma Go tu, bo zmartwychwstał, jak powiedział. Chodźcie, zobaczcie miejsce, gdzie leżał. 7 A idźcie szybko i powiedzcie Jego uczniom: Powstał z martwych i oto udaje się przed wami do Galilei. Tam Go ujrzycie. Oto, co wam powiedziałem». 8 Pospiesznie więc oddaliły się od grobu, z bojaźnią i wielką radością, i pobięły oznajmić to Jego uczniom.</p>	<p>grob, gdy słońce wzeszło. 3 A mówiły między sobą: «Kto nam odsunie kamień od wejścia do grobu?» 4 Gdy jednak spojrzały, zauważyły, że kamień był odsunięty, a był bardzo duży. 5 Weszły więc do grobu i ujrzały młodzieńca, siedzącego po prawej stronie, ubranego w białą szatę; i bardzo się przestraszyły. 6 Lecz on rzekł do nich: «Nie bójcie się! Szukacie Jezusa z Nazaretu, ukrzyżowanego; powstał, nie ma Go tu. Oto miejsce, gdzie Go złożyli. 7 Lecz idźcie, powiedzcie jego uczniom i Piotrowi: Idzie przed wami do Galilei, tam Go ujrzycie, jak wam powiedziałem». 8 One wyszły i uciekły od grobu: ogarnęło je bowiem zdumienie i przestach. Nikomu też nic nie powiedziały, bo się bały. 9 Po swym zmartwychwstaniu, wczesnym rankiem w pierwszy dzień tygodnia, Jezus ukazał się najpierw Marii Magdalenie, z której wyrzucił siedem złych duchów. 10 Ona poszła i oznajmiła to tym, którzy byli z Nim, pogrążonym w smutku i płaczącym. 11 Ci jdnak słysząc, że żyje i że ona Go widziała, nie chcieli wierzyć.</p>	<p>Pana Jezusa. 4 Gdy wobec tego były bezradne, nagle stanęło przed nimi dwóch mężczyzn w lśniących szatach. 3 Przestraszone, pochyliły twarze ku ziemi, lecz tamci rzekli do nich: «Dlaczego szukacie żyjącego wśród umarłych? Nie ma Go tutaj; zmartwychwstał. Przypomnijcie sobie, jak wam mówił, będąc jeszcze w Galilei: 7 „Syn Człowieczy musi być wydany w ręce grzeszników i ukrzyżowany, lecz trzeciego dnia zmartwychwstanie”». 8 Wtedy przypomniały sobie Jego słowa 9 i wróciły od grobu, oznajmiły to wszystkiemu Jedemu i wszystkim pozostałym. 10 A były to: Maria Magdalena, Joanna i Maria, matka Jakuba; i inne z nimi opowiadały to Apostołom. 11 Lecz słowa te wydały im się częścią gadaniną i nie dali im wiary. 12 Jednakże Piotr wybrał się i pobiegł do grobu; schyliwszy się, ujrzał same tylko płótna. I wrócił do siebie, dziwiąc się temu, co się stało.</p>
--	--	---

Pierwsza różnica dotyczy kobiet, które rano udały się do grobu. Mateusz pisze o Marii Magdalenie i „drugiej Marii”, Marek pisze o trzech kobietach: Marii Magdalenie, Marii, matce Jakuba i Salome. Łukasz też wymienia trzy kobiety: Marię Magdalenę, Joannę i Marię, matkę Jakuba – nie wymienia Salome – ale dodaje, że jeszcze inne kobiety „z nimi” opowiadały apostołom o pustym grobie (por. Łk 24,10b). A zatem według Łukasza wiele kobiet widziało pusty grób i mogło też mieć widzenie aniołów. Już z tych pierwszych zdań wynika, że ewangeliści nie mieli zamiaru przedstawić imion wszystkich osób, którzy przynieśli apostołom nowinę o zmartwychwstaniu Jezusa. Prawdopodobnie wybrali imiona osób najbardziej znanych z otoczenia Jezusa. Łukasz pisze o wielu kobietach, ale w świetle poprzednich synoptyków, którzy podają różne imiona, nie można wywnioskować z całą pewnością, czy wszystkie te kobiety były u grobu Jezusa w tym samym czasie. Być może chodzi o kilka kolejnych wydarzeń przy grobie.

Łukasz a także Marek nie piszą o trzęsieniu ziemi i odsunięciu kamienia przez anioła. Z perykopy Mateuszowej można wnioskować, że świadkiem trzęsienia ziemi były Maria Magdalena i „druga Maria”, które przyszły do grobu oraz straż. Ale z J 20,11-18 dowiadujemy się, że Maria Magdalena zastała już grób otwarty i że w grobie zobaczyła dwóch aniołów, a o zmartwychwstaniu Jezusa dowiedziała się od samego Jezusa, który jej się ukazał. Z Ewangelii Jana wynika więc, że Maria Magdalena nie była świadkiem trzęsienia ziemi i nie do niej anioł mówił o zmartwychwstaniu Jezusa. Prawdopodobnie Mateusz łączy w jednej scenie trzy różne wydarzenia: trzęsienie ziemi, przybycie do grobu kilku kobiet i objawienie się aniołów kobietom, oraz dołącza do tej sceny przyniesienie dobrej wieści apostołom. Marek usuwa z tego opowiadania dwa elementy: 1) trzęsienie ziemi, oraz 2) bezwzględne przyniesienie apostołom wieści o zmartwychwstaniu Jezusa. Kobiety z powodu bojaźni nie od razu udały się do apostołów. Natomiast Marek dołącza do opowiadania Mateuszowego wzmiankę o ukazaniu się Jezusa Marii Magdalenie, chociaż nie opisuje w jakiej sytuacji. Marek musiał zdawać sobie sprawę z tego, że opowiadanie Mateuszowe jest w pewnym sensie „sumaryczne”, i że należy je poprawić. Marek i następnie Łukasz nie wspominają trzęsienia ziemi, ponieważ łączą je raczej ze wzmianką o straży, której też nie mają. Marek nie pisze o żołnierzach rzymskich przy grobie, ich panice i kłamstwie ze względu na adresatów swojej Ewangelii: oficerów rzymskich. Łukasz idzie za nim.

Argumentem na to, że ewangeliści podawali wypadki poranka zmartwychwstania skrótowo i wybiórczo jest wzmianka Łukasza o „biegu” Piotra do pustego grobu (por. Łk 24,12). Mateusz i Marek nie wspominają o przybyciu Piotra do grobu, ale o wiele szerzej pisze o tym Jan. Według Jana razem z Piotrem pobiegł do grobu „ów drugi uczeń” (por. J 20,3). Łukasz nie tylko pomija Jana apostoła, ale przeciwko Mt, Mk i Janowi bieg Piotra do grobu łączy ze świadectwem kobiet, między

innymi Marii Magdaleny, które miały wizję aniołów. Według Ewangelisty Jana Piotr pobiegł do grobu, kiedy jeszcze Maria Magdalena nie wiedziała o zmartwychwstaniu Jezusa.

Łukasz usuwa Markowy fragment o widzeniu Marii Magdaleny i o tym, że ona zawiadomiła apostołów o zmartwychwstaniu Jezusa prawdopodobnie dlatego, że była ona jedną z kobiet, które z tą wiadomością przyszły do apostołów. Być może inne kobiety ją wyprzedziły, ponieważ według Jana Maria Magdalena najpierw przybyła do apostołów tylko z wieścią o pustym grobie. Być może przez szacunek do apostołów Łukasz nie pisze, że Maria Magdalena widziała Jezusa zmartwychwstałego jeszcze przed nimi, chociaż bardziej niż Marek podkreśla ich niewiarę. Warto zwrócić uwagę na to, że Łukasz nie wymienia Marii Magdaleny ani też innych kobiet po imieniu w perykopie o śmierci Jezusa, pisze ogólnie: *Wszyscy Jego znajomi stali z daleka; a również niewiasty, które Mu towarzyszyły od Galilei, przypatrywały się temu* (Łk 23,49). Natomiast Mateusz pisze: *Było tam również wiele niewiast, które przypatrywały się z daleka. Szły one za Jezusem z Galilei i usługiwały Mu. Między nimi były: Maria Magdalena, Maria, matka Jakuba i Józefa, oraz matka synów Zebedeusza* (Mt 27, 55-56). Marek niewiele różni się od Mt: *Były tam również niewiasty, które przypatrywały się z daleka, między nimi Maria Magdalena, Maria, matka Jakuba Mniejszego i Józefa, i Salome. Kiedy przebywał w Galilei, one towarzyszyły Mu i usługiwały. I było wiele innych, które razem z Nim przyszły do Jerozolimy* (Mk 15,40-41).

Pominięcie przez Łukasza imion kobiet w omawianej perykopie nie świadczy jednak, że ewangelista lekceważy rolę kobiet w wydarzeniach mesjańskich. Wzmiankę o kobietach, które towarzyszyły Jezusowi w Galilei Łukasz przenosi do sumarium o nauczaniu Jezusa w Galilei: *Następnie wędrował przez miasta i wsie, nauczając i głosząc Ewangelię o królestwie Bożym. A było z Nim Dwunastu oraz kilka kobiet, które uwolnił od złych duchów i od słabości: Maria, zwana Magdaleną, którą opuściło siedem złych duchów; Joanna, żona Chuzy, zarządcy u Heroda; Zuzanna i wiele innych, które im usługiwały ze swego mienia* (Łk 8,1-3).

3.3.5. Nowe ujęcie przez Łukasza niektórych tematów Mt

Łukasz nie tylko pewne tematy (teksty) z Mt usuwa, ale pewne tematy, które tam występują, opracowuje na nowo.

1) Objawienie godności Jezusa przez anioła

W Mt godność Jezusa, który ma się narodzić, jest objawiona we śnie Józefowi; por. Mt 1,20-23. W Łk godność Jezusa jest objawiona Maryi; por. Łk 1,26-38.

2) Wydarzenia związane z Janem Chrzcicielem

Mateusz umieszcza w swojej Ewangelii trzy długie teksty o Janie: (1) Działalność Jana (3,1-12), (2) Poselstwo Jana (11,2-6) i (3) Śmierć Jana (14,3-12). Łukasz nie opisuje śmierci Jana Chrzciciela, ale za to opisuje zapowiedź jego narodzenia (1,5-23) i jego narodzenie (1,57-66).

3) Rola Maryi w wydarzeniach mesjańskich

W tekstach dotyczących dzieciństwa Jezusa w Mt na pierwszym planie jest Józef. W tekstach o dzieciństwie Jezusa w Łk na pierwszym planie jest Maryja.

4) Genealogia Jezusa

W Mt genealogia rozpoczyna się od Abrahama; por. Mt 1,2. W Łk genealogia rozpoczyna się od Jezusa i kończy na Adamie; por. Łk 3,23-38.

5) Ukazanie zasad etycznych mesjańskich na tle istniejących

Chodzi o Kazanie na Górze (Mt 5-7) oraz kazanie na nizinie (Łk 6,20-49). Mateusz nowe prawo w dużej części ukazuje na tle starego Prawa (sześć antytez). Łukasz zasady głoszone przez Jezusa przeciwstawia zasadom praktykowanym przez Jego przeciwników. Te pierwsze zaczynają się od wyraźnego określenia adresatów: *Lecz powiadam wam, którzy słuchacie...* (Łk 6,27a). Te drugie zaczynają się od zakazu: *Nie sądzcie, a nie będziecie sądzeni...* (Łk 6,37).

6) Biada

W Mt ostrzeżenia Jezusa, zaczynające się od „biada” są skierowane do Żydów, a przede wszystkim do faryzeuszów i uczonych w Piśmie; por. Mt 11,21; 23,13-36 (w tym drugim tekście występuje aż siedem „biada”). Wyjątkiem jest w tym wypadku „biada” przeciwko światu z powodu zgorszeń (Mt 18,7). Łukasz usuwa „biada” przeciwko mieszkańcom Korozain i Betsaidy, znacznie ogranicza mowę Jezusa przeciwko uczonym w Piśmie i faryzeuszom (por. Łk 11,39-52), natomiast dołącza cztery „biada” do czterech błogosławieństw w kazaniu na nizinie; por. Łk 6,24-26. „Biada” w kazaniu kieruje on do przeciwników Ewangelii.

7) Podróż do Jerozolimy

W Mt Jezus idzie tylko raz do Jerozolimy. Przedstawienie działalności Jezusa w formie jednej podróży z Galilei (pogan) do Jerozolimy (symbolu ziemi obiecanej) jest w tej Ewangelii wyrazem typologii nowego wyjścia. Łukasz podobnie jak Marek przejmuje koncepcję działalności Jezusa jako jednej podróży, ale łączy ją raczej z planem zbawienia: Jezus „musi” iść do Jerozolimy, gdyż tam ma się dopełnić zbawcza ofiara. Łukasz nawet bardziej niż Mateusz podkreśla motyw podróży do Jerozolimy.

Mt	Mk	Łk
<p><i>Pierwsza zapow.</i> 16,21 Odtąd zaczął Jezus wskazywać swoim uczniom na to, że musi iść do Jerozolimy i wiele cierpieć od starszych i arcykapłanów, i uczonych w Piśmie; że będzie zabity i trzeciego dnia zmartwychwstanie.</p> <p><i>Druga zapow.</i> 17,22 A kiedy przebywali razem w Galilei, Jezus rzekł do nich: «Syn Człowieczy będzie wydany w ręce ludzi. 23 Oni zabiją Go, ale trzeciego dnia zmartwychwstanie». I bardzo się zasmucili.</p> <p><i>Trzecia zapow.</i> 20,17 Mając udać się do Jerozolimy, Jezus wziął osobno Dwunastu i w drodze rzekł do nich: 18 «Oto idziemy do Jerozolimy:</p>	<p><i>Pierwsza zapow.</i> 8,31 I zaczął ich pouczać, że Syn Człowieczy musi wiele cierpieć, że będzie odrzucony przez starszych, arcykapłanów i uczonych w Piśmie; że będzie zabity, ale po trzech dniach zmartwychwstanie.</p> <p><i>Druga zapow.</i> 9,30 Po wyjściu stamtąd podróżowali przez Galileę, On jednak nie chciał, żeby kto wiedział o tym. 31 Pouchał bowiem swoich uczniów i mówił im: «Syn Człowieczy będzie wydany w ręce ludzi. Ci Go zabiją, lecz zabity po trzech dniach zmartwychwstanie».</p> <p><i>Trzecia zapow.</i> 10,32 A kiedy byli w drodze, zdążając do Jerozolimy, Jezus wyprzedził ich, tak że się dziwili; ci zaś, którzy szli za Nim, byli</p>	<p><i>Pierwsza zapow.</i> 9,22 I dodał: «Syn Człowieczy musi wiele wycierpieć: będzie odrzucony przez starszyznę, arcykapłanów i uczonych w Piśmie; będzie zabity, a trzeciego dnia zmartwychwstanie».</p> <p><i>Druga zapow.</i> 9,43 Gdy tak wszyscy pełni byli podziwu dla wszystkich Jego czynów, Jezus powiedział do swoich uczniów: 44 «Weźcie wy sobie dobrze do serca te właśnie słowa: Syn Człowieczy będzie wydany w ręce ludzi».</p> <p>9,51 Gdy dopełniał się czas Jego wzięcia [z tego świata], postanowił udać się do Jerozolimy 52 i wysłał przed sobą posłańców.</p> <p>13,22 Tak nauczając, szedł przez miasta i wsie i odbywał swą podróż do Jerozolimy.</p> <p>17,11 Zmierzając do Jerozolimy przechodził przez pogranicze Samarii i Galilei.</p> <p><i>Trzecia zapow.</i> Łk 18,31-34 Potem wziął Dwunastu i powiedział do nich: «Oto idziemy do Jerozolimy i spełni się wszystko, co napisali pro-</p>

tam Syn Człowieczy będzie wydany arcykapłanom i uczonym w Piśmie...	strwożeni. Wziął znowu Dwunastu i zaczął mówić im o tym, co miało Go spotkać: 33 «Oto idziemy do Jerozolimy. Tam Syn Człowieczy zostanie wydany arcykapłanom i uczonym w Piśmie. Oni skazą Go na śmierć i wydadzą poganom. 34 I będą z Niego szydzić, oplują Go, ubiczują i zabijają, a po trzech dniach zmartwychwstanie».	rocy o Synu Człowieczym. 32 Zostanie wydany w ręce pogan, będzie wyszydzony, zelżony i opluty; 33 ubiczują Go i zabijają, a trzeciego dnia zmartwychwstanie».
---	---	---

Widzimy, że Łukasz nie ma wzmianki o Jerozolimie w pierwszej zapowiedzi męki (ma ją tylko Mt), ale za to między drugą a trzecią zapowiedzią męki włącza aż trzy własne wzmianki o podróży do Jerozolimy. Według Łukasza Jezus zdążył do Jerozolimy, ponieważ ona miała być miejscem Jego „wzięcia”; por. Łk 9,51. Jerozolima według Łukasza odgrywa szczególną rolę w dziele zbawienia po zmartwychwstaniu Jezusa. Mateusz nie łączy ostatniego pouczenia Jezusa skierowanego do apostołów po swoim zmartwychwstaniu z Jerozolimą, Łukasz łączy je (ale jest ono inne niż w Mt). W Łk Jezus zapowiada, że od Jerozolimy rozpocznie się głoszenie nawrócenia wszystkim narodom; por. Łk 24,47. Według Łukasza apostołowie po wniebowstąpieniu Jezusa wrócili do Jerozolimy i przebywali w świątyni, o czym nie wspomina ani Mateusz ani Marek. Dla Mateusza Judea z Jerozolimą jest symbolem nowej ziemi obiecanej, dla Łukasza Jerozolima jest wybranym przez Boga miejscem zbawczej ofiary Jezusa i centrum, z którego Dobra Nowina rozejdzie się na świat. Niewątpliwie Łukasz znał tekst Iz 59,20, który cytuje św. Paweł Apostoł w Rz 11,26: *Przyjdzie z Syjonu wybawiciel, odwróci nieprawość od Jakuba*.

8) Spełnienie się proroctw mesjańskich ST na Jezusie

Mateusz 15 razy cytuje ST wykazując, że spełnia się on na Jezusie: 1,23; 2,6; 2,18; 4,15-16; 8,17; 12,18-21; 13,14-15; 13,35; 21,5; 21,9; 21,42; 22, 44; 26,31; 26,64; 27,9-10. Łukasz w tym celu cytuje ST tylko 7 razy: Łk 2,31-32; 4,18-19; 19,38; 20,17; 20,42-43; 21,27; 22,69. Ale Łukasz ma dwa teksty na ten temat, których nie ma Mt. Pierwszy z nich znajduje się w kontekście trzeciej zapowiedzi męki: *Potem wziął Dwunastu i powiedział do nich: «Oto idziemy do Jerozolimy i spełni się wszystko, co napisali prorocy o Synu Człowieczym. 32 Zosta-*

nie wydany w ręce pogan, będzie wyszydzony, zelżony i opluty; 33 ubiczują Go i zabiją, a trzeciego dnia zmartwychwstanie»(Łk 18,31-34). Drugi z nich znajduje się w kontekście ostatniego pouczenia Jezusa: *Potem rzekł do nich: «To właśnie znaczyły słowa, które mówiłem do was, gdy byłem jeszcze z wami: Musi się wypełnić wszystko, co napisane jest o Mnie w Prawie Mojżesza, u Proroków i w Psalmach». Wtedy oświecił ich umysł, aby rozumieli Pisma, i rzekł do nich: «Tak jest napisane: Mesjasz będzie cierpiał...»* (Łk 24,44-46).

Zakończenie

Według uczonych Łk jest ze wszystkich Ewangelii najbliższy literaturze hellenistycznej, ale tak naprawdę posiada on wszystkie cechy Mt i wiele cech Mk (od Mk różni się między innymi tym, że pisze o narodzeniu Jezusa). Łukaszkowy sposób pisania o Jezusie nie odbiega od sposobu Markowego (krótkie perykopy luźno ze sobą powiązane, brak zainteresowania chronologią i topografią, kompozycja poddana typologii wyjścia). A jeśli przyjmiemy za Doddem¹⁶³, Guelichem i Stuhlmacherem¹⁶⁴, że Mk jest literackim rozwinięciem kerygmatu, którego schemat znajduje się w Dz 10, to również Łk będzie przede wszystkim literackim opracowaniem przepowiadania pierwotnego Kościoła. Na temat rodzaju literackiego Mk pisałem w książce pt. „Geneza Ewangelii Marka”¹⁶⁵, gdzie również przyjąłem wpływ Dz 10 na redakcję tej Ewangelii, jednak uwzględniłem też duży wpływ prorocत्व ST o głoszeniu Dobrej Nowiny, wpływ Ps 96 (95), oraz struktury Mt. Ewangelia Marka (tak jak wcześniejsza Mateusza) nie jest tylko zebraniem i włożeniem w bardzo ogólne ramy elementów kerygmatu, jest ona dziełem literackim z przemyślaną kompozycją. Tak samo Łk jest dziełem literackim zredagowanym według określonych zasad. Nie jest ona biografią (starożytnym *bios*), chociaż posiada pewne cechy biografii, a sam autor przedstawia ją jako dzieło historyczne. Na koncepcję tej Ewangelii wpłynęły dwie poprzednie. Łukasz ma też podobny cel, co Mateusz i Marek: chce doprowadzić czytelnika do wiary w Jezusa, koncentruje się na dziełach zbawczych, znakach Bożej mocy i Bożego planu, oraz na pouczeniach Jezusa

¹⁶³ C. H. Dodd, *The Apostolic Preaching and its Developments*, New York 1962, s. 46.

¹⁶⁴ P. Stuhlmacher, *The Genre(s) of the Gospels*, [w:], *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan Leuven 1990, s. 491.

¹⁶⁵ A. Kowalczyk, *Geneza Ewangelii Marka*, Pelplin 2004, s. 130-149.

o drodze zbawienia. Dlaczego więc Łukasz pisze trzecią Ewangelię? Dlatego, że Mt jest zbyt związany ze środowiskiem żydowskim, a Mk jest zbyt krótki. Nie można też pominąć osobistych zainteresowań Łukasza tematem modlitwy, działaniem Ducha Świętego, rolą Maryi i orędziem Jezusa skierowanym do biednych.

Największą chyba trudność dla przyjęcia zależności literackiej Łk od Mt stanowią trzy różnice: 1) zupełnie różna opowieść o dzieciństwie Jezusa, 2) zupełnie różna genealogia Jezusa, 3) bardzo duże różnice w strukturze kazania na równinie w stosunku do Kazania na Górze. Wszystkie te trudności omówiliśmy. Łukasz pisze o innych wydarzeniach z dzieciństwa Jezusa niż Mateusz, ponieważ nie jest tak jak Mateusz zainteresowany wypełnieniem się proroctw Starego Testamentu, a także ze względu na to, że wydarzenia przedstawione przez Mateusza mogły być przez pogan przyjęte jako znak słabości Syna Bożego, i wreszcie ponieważ Łukasz chciał podkreślić rolę Maryi w Bożym planie zbawienia. Co do genealogii, staraliśmy się wykazać, że Łukasz zamieszcza inną genealogię niż Mateusz, bo w tej nowej widzi głębszy przekaz teologiczny: Jezus jest nie tylko „Synem Dawida”, ale „Jahwe Panem”, Bogiem – Panem całego stworzenia. Analiza kompozycji kazania na równinie wykazuje, że Łukasz chciał w nim dać wykład nauki Jezusa o miłości bliźniego a szczególnie o miłości nieprzyjaciół, jako istocie chrześcijańskiej moralności oraz przestrzec przed fałszywą pobożnością. Biorąc pod uwagę przypowieść o ślepych i przypowieść o uczniu można przypuszczać, że Łukasz fałszywą pobożność widzi między innymi w działalności jakichś fałszywych nauczycieli. „Ślepych” łatwo skojarzyć z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie napiętnowanych przez Jezusa za fałszywą pobożność w Mt 23. Wydaje się więc, że Łukasz stara się ostrzec swoich adresatów przed judaizującymi, oraz że znał Mt. Tezę Butlera opartą na analizie słownictwa Kazania na Górze i kazania na równinie, że Łukasz przeredagował kazanie Mateusza, potwierdza według nas również analiza kompozycji tych kazań. Łukaszcowi nie odpowiadało wiele perykop Kazania na Górze ze względu na ich ścisłe powiązanie ze środowiskiem żydowskim. Z Kazania na Górze przejmuje on tylko cztery błogosławieństwa oraz te perykopy, które mówią o miłości i ostrzegają przed fałszywą pobożnością. Kazanie na Górze zostało zredagowane w ścisłej relacji do pierwszego zbioru prawa w księdze Wyjścia 19-23. Łukasza nie interesuje porównanie starego prawa z nowym, niemniej w pewien sposób tą zasadę porównania stosuje również w swoim kazaniu, mianowicie przedstawiając najpierw prawdziwą pobożność a potem fałszywą. Kompozycji kazania na równinie nie można zrozumieć bez Kazania na Górze. Jest to jeszcze jeden argument na to, że Łukasz skrócił kazanie Mateuszowe.

Wyjaśnianie różnic między Łk a pozostałymi Ewangeliami synoptycznymi na drodze zależności literackiej od hipotetycznego źródła Q lub innych pozaewangelicznych źródeł, względnie kolejnych redakcji Ewangelii pierwotnych jest błędem.

W rozdziale drugim staraliśmy się wykazać, że Łk powstał w trzech zasadniczych etapach. Punktem wyjścia dla struktury Łk jest Mk. Wynika to z porównania kolejności perykop w trzech Ewangeliach synoptycznych. Etap pierwszy budowania Ewangelii to przejście z Mk wielkiej liczby jego perykop i zmiana kolejności niektórych z nich, oraz dokonanie w nich pewnych zmian redakcyjnych w oparciu o paralelne teksty Mateuszowe. Etap drugi to przejście z Mt pewnych perykop, których nie posiada Mk. Perykopy te Łukasz włącza do swojej Ewangelii zgodnie z własną koncepcją, tzn. nie kieruje się ich kolejnością w Mt. Perykopy te Łukasz również poddaje opracowaniu redakcyjnemu, tym razem w świetle perykop Markowych. Etap trzeci to włączenie do istniejącej już struktury tekstów własnych.

Dlaczego Łukasz opiera się na strukturze Mk? Chyba dlatego, że Mt wymagał większej przebudowy niż Mk. Łatwiej było powiększyć Mk o nowe perykopy (wprowadzając niewielkie zmiany w kolejności perykop Markowych) niż dokonywać głębokich zmian jednocześnie w kompozycji i treści Mt. Kompozycja Mt jest, jak wiemy, całkowicie poddana typologii Mojżesza i Jozuego, a Łukasz nie czuje się nią związany, w każdym razie nie w takim stopniu jak Mateusz. Dla wielu bibliistów wydaje się niemożliwe, aby Łukasz znał Mt i nie włączył do swojej Ewangelii tak wiele jego materiału. Nam jednak wydaje się to nie tylko możliwe, ale i uzasadnione. Łukasz miał powody, aby nie włączać pewnych perykop zarówno Markowych jak i Mateuszowych. Najczęściej są to perykopy ściśle związane ze środowiskiem żydowskim, lub są powtórzeniami, perykopy, które w niekorzystnym świetle przedstawiają Jezusa, Maryję, Józefa, apostołów lub pogan, perykopy, które ze względu na styl przesadny mogą być źle zrozumiane, lub nie harmonizują z kontekstem jego Ewangelii.

Włączając pewne perykopy, inne zaś usuwając Łukasz w dużym stopniu, zwłaszcza na pierwszym i drugim etapie budowania swojego dzieła, trzyma się myśli przewodniej Marka: najpierw wykazuje, że Jezus jest Mesjaszem i Synem Bożym, później wyjaśnia, że Jezus jest Mesjaszem cierpiącym, i wreszcie przedstawia naukę o zbawieniu. Jednak temu schematowi nie jest całkowicie wierny. Dużo materiału przejętego od Mt, którego Mk nie ma, utrudniało Łukaszowi trzymanie się struktury Markowej. Zresztą nie chciał jej powtórzyć.

Marek skraca mowy Jezusa z Mt, Łukasz nie powtarza ich w formie Mateuszowej, ale w dużej części dzieli je na fragmenty i tworzy z nich nowe. Mateusz zgodnie z typologią Pięcioksięgu przeplata długie mowy z długimi blokami narracyjnymi, Łukasz pomiędzy pouczenia Jezusa chętnie włącza opowiadania o cudach i polemiki Jezusa z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie. Pouczenia Łukasz łączy nie tematycznie, np. o modlitwie, o królestwie Bożym, ale według tego, do kogo były skierowane: do uczniów, czy do przeciwników Jezusa.

Wielkim problemem dla każdej teorii synoptycznej są różnice nie tylko w kompozycji Ewangelii, ale też w słownictwie i strukturze perykop. Jesteśmy przekonani, że także w tym wypadku, rozwiązania problemu nie należy szukać w mnożeniu źródeł. Jeżeli przyjmujemy zależność literacką, to musimy również przyjąć, że ewangelisci nie przykładali wagi do formy literackiej swoich źródeł, a nawet więcej, że formę tę świadomie zmieniali – dla samej zmiany. Podane przez nas przykłady użycia pewnych słówek przez Ewangelistów w tekstach paralelnych, w szerszych kontekstach, są na to przekonującym dowodem. Ewangelista nie czuł się zobowiązany przedstawić cudowne wydarzenie w tych samych słowach, co jego poprzednik. Przecież to samo wydarzenie z życia Jezusa autorytatywni świadkowie (apostołowie) opowiadali niewątpliwie w różnej formie językowej. A jeśli chodzi o pouczenia Jezusa, Jego logiony i przypowieści? Czy Jezus rzeczywiście wygłaszał je zawsze w tej samej formie językowej? Czy Jezus „recytował” własne pouczenia, a nie raczej przemawiał spontanicznie, nie trzymając się jakichś schematów? Dlatego tradycja mogła przekazywać logiony i przypowieści Jezusa w różnych wariantach. To był czas istnienia równoległe tradycji ustnej i pisanej. Żadna z nich nie była ostatecznie ustalona.

W rozdziale trzecim podjęliśmy temat różnic w treści wybranych perykop między Łukaszem i pozostałymi synoptykami. Omówiliśmy siedem – wydaje nam się najtrudniejszych – przypadków, które mogą budzić wątpliwości, czy rzeczywiście Łukasz znał Mt i Mk, jeśli się tak bardzo od nich różni. W każdym z nich różna forma w Łk ma jakieś uzasadnienie.

Z analizy Mt i Łk wynika, że trzeci ewangelista pewne tematy Mateuszowe opracowywał według własnej koncepcji. Przedstawiliśmy osiem takich tematów, są to: 1) Objawienie godności Jezusa przez anioła; 2) Wydarzenia związane z Janem Chrzciciel; 3) Rola Maryi w wydarzeniach mesjańskich; 4) Genealogia Jezusa; 5) Ukazanie zasad etycznych mesjańskich na tle istniejących; 6) „Biada”; 7) Podróż do Jerozolimy; 8) Spełnienie się proroctw mesjańskich ST na Jezusie.

Summary

The present book is the third of my books on the Genesis of the synoptic Gospel. In the first, entitled “The Influence of the typology and texts of the Old Testament on the redaction of the Gospel of Saint Matthew” I focused on the origins of the Gospel of Matthew. I tried to show that it came into existence independently of other Gospels, in the close relation to the Hexateuch and under the great influence of the typology of new Moses and new Joshua. In the second book, entitled “The Genesis of the Gospel of Mark” I tried to prove that the Gospel of Mark was based on the Gospel of Matthew and in the redaction of his Gospel Mark took into consideration Old Testament prophecies about the predication of the good news from the Book of Isaiah 40,1-11; 52,7-12 and from Ps 96,2-3.

The problem of the origin of the Gospel of Luke is closely connected with the synoptic problem, and because the latter is still an object of penetrating research and controversies, there are many opinions concerning the origin of the Gospel of Luke. In the first chapter I discussed five of them, the most widespread ones. At the end of this chapter I formulate two conclusions: the Gospel of Luke is the last of the synoptic ones, and its author took advantage of the preceding ones.

Why does Luke write the third Gospel? Because this of Mark was too short while Matthew was too connected with a Jewish environment. One cannot skip the fact that Luke was interested in the theme of prayer, the activity of Saint Spirit, the role of Mary in the history of the Salvation as well as in the theme of liberation of the poor.

In the second chapter I try to show how Luke redacted the structure of his own Gospel. The order of the pericopes in the first three Gospels became for me the starting point in this research. Already at the first sight we can see that some pericopes in synoptic Gospels follow in the same order, sometimes in all three

Gospels, sometimes only in two. The order of pericopes in Lk – more consistent with Mt or more consistent with Mk – suggests that Luke chose Mk as the base. Why Mk? Surely because Mt demanded greater reconstruction than Mk. It was easier to enlarge Mk with new pericopes than to make far-reaching changes simultaneously in the composition and contents of Mt. The composition of Mt is, as we know, completely subjected to the typology of Moses and Joshua, and Luke does not feel connected to it, anyway no to such a degree as Matthew.

It seems that we can speak about three stages of the redaction of Lk. In the first stage Luke picked out some pericopes of Mk, changed the order of some of them and redacted them in the light of the parallel pericopes of Mt. In the second stage he included to this some pericopes of Mt that Mark did not possess slightly changing their literary form. In the third stage he included his own pericopes to the Gospel.

The reasons for omission of some pericopes by Luke are usually the close association of a given pericope with the Jewish environment, its repetition, presenting Jesus, Mary, Joseph, Apostles or pagans in a disadvantageous way, the use of the exaggerated style which can lead to misunderstandings, the fact that a given pericope is not in tune with the context of his Gospel.

The greatest difficulty for acceptance of the literary dependence of Lk on Mt is caused by three differences: 1) A completely different narrative of the childhood of Jesus, 2) An utterly different genealogy of Jesus, 3) Very big differences in the structure of the Sermon on the Plain in relation to the Sermon on the Mount. All these difficulties have been already discussed. Luke writes about different events from the childhood of Jesus than Matthew, because he is not so interested in the fulfilment of the Old Testament prophecies. What's more the events introduced by Matthew could be understood by pagans as the sign of the God's Son's weakness. Finally Luke wanted to underline the role of Mary in the God's plan of the Salvation. Regarding the genealogy, we tried to show that Luke presents a different genealogy than Matthew, because he can see in it a deeper theological thought: Jesus is not only the Son of David, but "Jahweh – Lord", God – Lord of all creation. The analysis of the composition of the Sermon on the Plain shows that Luke wanted to give in it the teaching of Jesus about love of the neighbour and especially love of enemies, as the essence of the Christian morality. He also wanted to warn against false devotion. Taking in consideration the parable about the blind and the parable about the disciples one can suppose that Luke can see false devotion in the activity of some teachers. The "blind" easily may be associated with pharisees and scribes reprobed by Jesus for the false devotion in Mt 23. Hence it seems that Luke warns his own addresses against judaizing Christians, and that he knew Mt. I believe the analysis of the composition of the Sermon on the Mount and Sermon on the

Plain confirms Butler's theory based on the vocabulary analysis of these sermons that Luke rephrased the sermon of Matthew.

A brain teaser for every synoptic theory are differences not only in the composition of the Gospel, but also in the vocabulary and structure of pericopes. We are convinced that also in this case the multiplication of sources will not lead to the solution of the problem. If we accept the literary dependence of the Gospels, then we must also accept that Evangelists did attach importance to copying their fonts exactly, but they deliberately changed their structure and vocabulary. The examples we give of certain words used by Evangelists in parallel texts, in wider contexts, go a long way to prove it. None of the Evangelist felt obliged to show the wonderful event using the same words as his predecessor. After all the same event from the life of Jesus was undoubtedly presented in a different form by authoritative witnesses (Apostles). The same can be said about the teaching of Jesus, about His sayings and parables. Did Jesus "recite" his own sermons or rather spoke spontaneously? It is probable that the tradition could transmit sayings and parables of Jesus in different variants. The synoptic Gospels came into being in the times of the parallel existence of both oral and written tradition. Neither of them was fixed then.

Bibliografia

Abbot E. A., art. “*Gospels (Synoptical)*”, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, 9 wyd., t. X, Edinburgh 1879, s. 789-818.

Abbott E. A., *The Corrections of Mark Adopted by Matthew and Luke, Diatessarica*, II, 1901, s. 307-324.

Achtemeier P. J., *Toward the Isolation of Pre-Markan Miracle Catenae*, JBL 89 (1970) s. 256-291.

Argyle A. W., “*Evidence for the View that St. Luke Used St. Matthew’s Gospel*”, JBL 83 (1964) s. 390-396.

Argyle A. W., “*The Agreements between Matthew and Luke*”, *Expos. Times* 73 (1961-62) s. 19-22.

Benoit P., *L’Évangile selon saint Matthieu (Bible de Jérusalem)*, Paris 1972.

Bleek F., *An Introduction to the New Testament*, red. J. F. Bleek, t. I, Edinburgh 1869.

Boismard M.-É., *La multiplication des pains*, [w:] D. L. Dungan, *The Interrelations of the Gospels*, Leuven 1990.

Boismard M.-E., *Théorie des niveaux multiples*, [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990.

Bovon F., *Das Evangelium nach Lukas*, I Teilband, Neukirchen-Vluyn 1989.

Brown J. P., *An Early Revision of the Gospel of Mark*, JBL 78 (1959) 215-227.

Brown J. P., *Mark as Witness to an End Form of Q*, JBL 80 (1961) s. 29-44.

Butler B.C., *The Originality of St Matthew. A Critique of The Two-Document Hypothesis*, Cambridge 1951.

Cadbury H. J., *The Style and Literary Method of Luke*, Cambridge 1920.

Chapman J. H., *Matthew, Mark and Luke. A Study in the Order and Interpretation of the Synoptic Gospels*, ed. J. M. Burton, London 1937.

- Crossan J. D., *The Seed Parables of Jesus*, JBL 92 (1973) s. 244-266.
- Davies W. D. – D. C. Allison, Jr., *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to Matthew*, II, Edinburgh 1991.
- De Solage B., *Synopse grecque des évangiles. Méthode nouvelle pour résoudre le problème synoptique*, Leiden-Toulouse 1959.
- De Witt Burton E., *Some Principles of Literary Criticism and Their Application to the Synoptic Problem*, [w:] The Decennial Publications of the University of Chicago, Ser. 1, Vol. V, Chicago 1904.
- Devresse L., *Les Évangiles et l'Évangile*, Paris 1963.
- Dibelius M., *Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen 1961 (6 wyd.).
- Dodd C. H., *The Apostolic Preaching and its Developments*, New York 1962.
- Drury J., *Tradition and Design in Luke's Gospel*, London 1976.
- Dungan D. L., *Mark – The Abridgement of Matthew and Luke*, [w:] Jesus and Man's Hope, red. D. Hadidian, t. 1, Pittsburgh 1970, s. 51-97.
- Dungan D. L., *Respons to Two-Source Hypothesis*, [w:] The Interrelations of the Gospels, red. D. L. Dungan, Leuven 1990.
- Dungan D. L., *Theory of Synopsis Construction*, Bb 61 (1980) s. 325 n.
- Dunn J. D. G., *Matthew's awareness of Markan redaction*, [w:] *The Four Gospels 1992. Festschrift Frans Neirynck*, ed. by F. Van Segbroeck, t. 1, Leuven 1992, s. 1349-1359.
- Ennulat A., *Die "Minor Agreements". Untersuchungen zu einer offenen Frage des synoptischen Problems*, Tübingen 1994.
- Farmer W. R., *Jesus and Gospel, Tradition, Scripture and Canon*, Philadelphia 1982.
- Farmer W. R., *The Lachmann Fallacy*, NTS 14 (1967-1968) s. 275.
- Farmer W. R., *The Synoptic Problem*, New York 1964.
- Farrer A. M., "On Dispensing with Q" [w:] *Studies in the Gospels, Essays in Memory of R. H. Lightfoot*, red. D. Nineham E., Oxford 1955, s. 55-86.
- Farrer A., *On Dispensing with Q*, [w:] *Studies in the Gospel*, Fest. R. H. Lightfoot, red. D. Nineham, Oxford 1955, s. 55-86.
- Fitzmyer J. A., *The Gospel according to Luke*, I, New York 1985.
- Fitzmyer J. A., *Mark and Q. A Study of the Overlap Texts* (BETL 122), Louvain 1955.
- Fleddermann H., *The Mustard Seed and the Leaven in Q, the Synoptics, and Thomas*, [w:] SBL 1989 Seminar Papers, s. 216-236.
- Friedrichsen P. J., *The Matthew-Luke Agreements against Mark: A Survey of Recent Studies 1974-1989*, [w:] *L'évangile de Luc. Problèmes littéraires et théologiques*, Mémorial L. Cerfaux. Revised and enlarged edition, red. F. Neirynck, Louvain 1989.

Friedrichsen T. A., 'Minor' and 'Major' Matthew-Luke agreements against Mk 4,30-32, [w:] *The Four Gospels 1992 Festschrift Frans Neirynck*, Leuven 1992, s. 649-676.

Fusco V., *L'accorde mineur Mt 13,1a/Lc 8,10a contre Mc 4,11a*, [w:] Loggia. Les paroles de Jésus – The Sayings of Jesus, Mémorial Joseph Coppens, red. J. Delobel, Louvain 1982.

Fusco V., *Le discours eschatologique Lucanien «rédaction» et «composition» (Lc 21,5-36 et Mc 13,1-37)*, [w:] C. Focant, *The Synoptic Gospels*, Leuven 1993, s. 311-355.

Gaboury A., *La structure des évangiles synoptiques. La structure-type a l'origine des Synoptiques*, Leiden 1970.

Gerhardsson B., *The Gospel Tradition*, [w:] *The Interrelation of the Gospels*, D. L. Dungan, Leuven 1990.

Goulder M. D., *Luke: A New Paradigm*, Sheffield 1989.

Goulder M. D., *Midrash and Lection in Matthew*, London 1974.

Griesbach J.J., *Commentatio qua Marci evangelium totum e Mathaei et Lucae commentaries decerptum esse demonstrator*, Jena 1789.

Hawkins J. C., *Horae Synopticae*, Oxford 1909, drugie wyd. 1968.

Hirsch E., *Frühgeschichte des Evangeliums*, t. I, Tübingen 1941.

Holtzmann H. J., *Die synoptischen Evangelien, Ihr Ursprung und geschichtlicher Charakter*, Leipzig 1863.

Hübner H., *Das Gesetz in der synoptischen Tradition*, Witten 1973.

Jeremias J., *Zur Hypothese einer schriftlichen Longinquenquelle Q*, ZNW 29 (1930) s. 147-149.

Jervell J., *Luke and the People of God*, Minneapolis 1972.

Johnson S. E., *ST Mark (BNTC)*, London 1960.

Kelber W., *The Oral and the Written Gospel*, Philadelphia 1983.

Kilpatrick G. D., *The Origins of the Gospel according to St Matthew*, 1946.

Kloppenborg J. S., *The Formation of Q. Trajectories In Ancien Wisdom Collections. Studies in Antiquity and Christianity*, Philadelphia: Fortress 1987.

Kloppenborg J. S., *Q Parallels. Synopsis. Critical notes & Concordance*, Sonoma 1988.

Koester H., *Ancient Christian Gospels. Their History and Dvelopment*. Philadelphia 1990.

Koester H., *History and Development of Mark's Gospel*, [w:] *Colloquy on New Testament Studies: Time for Reappraisal and Fresh Approaches*, red. B. Corley, Macon, Ga. 1983, s. 48.

Kosch D., *Die Eschatologische Tora in Q*, Freiburg/Schw-Göttingen 1989.

Kowalczyk A., *Geneza Ewangelii Marka*, Pelplin 2004.

Kowalczyk A., *Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii św. Mateusza*, Gdańsk 1993. Drugie wydanie poprawione: *Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii Mateusza*, Pelplin 2004.

Lachmann C., *De Ordine Narrationum in Evangeliiis Synopticis*, [w:] Theol. St. u. Krit., 1835.

Lachmann C., *De ordine narrationum in evangeliiis synopticis*, Theol. St. u. Krit. (1835) s. 570-590.

Lagrange M.-J., *Évangile selon St. Luc* (EB), Paris 1921.

Larnfeld W., *Die neutestamentlichen Evangelien nach ihrer Eigenart und Abhängigkeit untersucht*, Gütersloch 1925.

Léon – Dufour X., Art. „*Passion (Récits de la)*”, DBS 6 (fasc. 35), Paris 1960, kol. 1419-1492.

Léon – Dufour X., *Les Évangiles Synoptiques*, [w:] Introduction a la Bible, t. II, Tournai 1959.

Lindsey R. L., *A Hebrew Translation of the Gospel of Mark. Greek-Hebrew Diglot with English Introduction*, Jerusalem 1971.

Loisy A., *Les évangiles synoptiques*, Paris 1907-1908.

Longstaff T. R. W., *Evidence of Conflation in Mark? A Study in the Synoptic Problem*, Missoula 1977.

Mann C. S., *Mark. A New Translation with Introduction and Commentary*, Garden City, NY 1986.

Mann C. S., *Matthew, Luke and Mark*, Manchester 1976.

McNicol A. J., *The Eschatological Discourse*, [w:] The Interrelations of the Gospels, red. D. L. Dungan, Leuven 1990.

Morgenthaler R., *Statistische Synopse*, Zürich-Stuttgart 1971.

Neiryneck F., *Duality in Mark*, Leuven 1972.

Neiryneck F., *The Argument from Order and St. Luke's Transpositions*, ETL 49 (1973) s. 784-815.

Neiryneck F., *The Minor Agreements of Matthew and Luke against Mark: With a Cumulative List*, Leuven 1974.

Neiryneck F., *The Minor Agreements: In a Horizontal Line Synopsis* (Studio-rum Novi Testamenti Auxilia 15), Louvain 1991.

Neiryneck F., *The Two-Sources Hypothesis* [w:] The Interrelations of the Gospels, red. D. Dungan, Leuven 1990.

Nicolardot F., *Les procédés de redaction des premiers Évangiles*, Paris 1908.

Niemand C., *Studien zu den Minor Agreements der synoptischen Verklärungsparikopen. Eine Untersuchung der literarkritischen Relevanz der gemeinsamen Abweichungen des Matthäus und Lukas von Markus 9,2-10 für die synoptische Frage*, Frankfurt-Bern-New York-Paris, 1989.

Orchard B., *A Synopsis of the Four Gospels in Greek, Arranged according to the Two-Gospel Hypothesis*, Macon 1983.

Owen H., *Observations on the Four Gospels; Tending Chiefly to Ascertain the Time of their Publications; and to Illustrate the Form and Manner of their Composition*, London 1764.

Peabody D. B., *Respons to Multi-Stage Hypothesis* [w:] The Interrelations of the Gospels, red. D. L. Dungan, Leuven 1990.

Pettem M., *Luke's great omission and his view of the Law*, NTS 42 (1996) s. 35-54.

Rawlinson A. E. J., *St Mark. With Introduction, Commentary and Additional Notes*, London 1925.

Riley H., *The Making of Mark: An Exploration*, Macon 1989.

Robert A. – A. Feuillet, *Introduction à la Bible*, Tournai 1959.

Rolland Ph., *Les premiers Évangiles. Un nouveau regard sur le problème synoptique* (LD 116), Paris 1984.

Romaniuk K. Bp, *Morfokrytyka i historia redakcji*, Warszawa 1983.

Sanday W., "The Conditions under which the Gospel were written, in their Braeing upon some Difficulties of the Synoptic Problem", [w:] *Studies in the Synoptic Problem* By Members of the University of Oxford, red. W. Sanday, Oxford 1911, s. 3-26.

Sanders E. P., *The Tendencies of the Synoptic Tradition* (STS Monogr. Ser., 9), Cambridge 1969.

Sato M., *Q and Prophetie. Studien zur Gattungs – und Theologiegeschichte der Quelle Q*, Tübingen 1988.

Schenk W., *Synopse zur Redenquelle der Evangelien: Q – Synopse und Rekonstruktion in deutscher Übersetzung mit kurzen Erläuterungen*, Düsseldorf: Patmos 1981.

Schürmann H., *Das Lukasevangelium*, Freiburg 1969.

Simpson R. T., "The Major Agreements of Matthew and Luke against Mark", NTS 12 (1965-66) s. 273-284.

Stoldt H. H., *Geschichte und Kritik der Markushypothese*, Göttingen 1977.

Storr G. Ch., *Dissertatio hermeneutica de Parabolis Christi*, Tübingen 1770.

Streeter B. H., *St. Mark's Knowledge and Use of Q*, [w:] *Studies in the Synoptic Problem* By Members of the University of Oxford, red. W. Sanday, Oxford, s. 165-183.

Streeter B. H., *The Four Gospels. A Study of Origins*, London 1924.

Stuhlmacher P., *The Genre(s) of the Gospels*, [w:] The Interrelations of the Gospels, red. D. L. Dungan, Leuven 1990.

Taylor V., *The Gospel according to St. Mark*, London 1957.

Tuckett C. M., *Respons to the Two Gospel Hypothesis*, [w:] *The Interrelations of the Gospels*, red. D. L. Dungan, Leuven 1990.

Turner N., “*The Minor Verbal Agreements of Mt. and Lk. against Mark*” [w:] *Studia Evangelica I* (TU, 73), Berlin 1959, s. 223-234,

Vaganay L., *La question synoptique*, ETHL 28 (1952) s. 238 n.

Vaganay L., *Le problème synoptique. Une hypothèse de travail*, Tournai 1954.

Weiss B., “*Die Redestücke des apostolischen Matthäus. Mit besonderer Berücksichtigung von “Dr. H. J. Holtzmann, die synoptischen Evangelien, uhr Ursprung und geschichtlicher Charakter Leipzig 1863”*”, [w:] *Lehrbücher für Deutsche Theologie 9* (1864) s. 49-140.

Weiss B., *Zur Entstehungsgeschichte der drei synoptischen Evangelien*, *Theol. Studien und Kritiken 34* (1861) s. 646-651.

Weiss J., *Das älteste Evangelium: Eine Beitrag zum Verständnis des Marcusevangeliums und der älteste evangelischen Ueberlieferung*, 1903.

Weisse Chr. H., *Die evangelische Geschichte, kritisch und philosophisch betrachtet*, Leipzig 1838.

Wernle P., *Die synoptische Frage*, Freiburg 1899.

Wilke C. G., *Der Urevangelist, oder exegetisch-kritische Untersuvchung über das Verwandtschaftsverhältnis der drei ersten Evangelien*, Dresden 1838.

Wilkens W., “*Zur Frage der literarischen Beziehung zwischen Matthäus und Lukas*”, *NT 8* (1966) s. 48-57.

Zorell F. SJ, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1968.

Spis treści

Wykaz skrótów	5
Wstęp	7
1. Pięć najbardziej popularnych teorii odnośnie do genezy ewangelii Łukasza	11
1.1. Źródłem Łk – Mt i Mk	11
1.2. Źródłem Łk – Mt	13
1.3. Źródłem Łk – Mk i Mt	34
1.4. Źródłem Łk – Mk i Q	36
1.5. Źródłem Łk – Ewangelie pośrednie	55
2. Trzy etapy redakcji ewangelii Łukasza	61
2.1. Tradycja potrójna i podwójna	61
2.2. Pierwszy etap budowania struktury Łk	64
2.2.1. Łukasz wybiera pewne perykopy z Mk	64
2.2.2. Perykopy Mk odrzucone przez Łukasza	67
2.2.3. Bibliistyka współczesna o selekcji perykop przez ewangelistów	68
2.2.4. Motywy odrzucenia przez Łukasza perykop z Mk	71
2.2.5. Kompozycja Łk po przejęciu tekstów z Mk	78
2.2.6. Obraz kompozycji Łk po zmianie kolejności perykop z Mk	79
2.2.7. Motywy zmian kolejności pewnych perykop i fragmentów perykop przejętych z Mk	82
2.2.8. Zmiany kolejności perykop z Mk w perspektywie czteroczęściowej kompozycji Mk	85

2.3. Drugi etap budowania struktury Łk	86
2.3.1. Łukasz dodaje teksty Mateuszowe, których nie ma w Mk	86
2.3.2. Perykopy własne Mateuszowe opuszczone przez Łukasza	91
2.3.3. Motywy opuszczenia perykop własnych Mateuszowych	93
2.3.4. Perykopy i fragmenty perykop Mateuszowych, których nie posiada Mk, przesunięte przez Łukasza	104
2.3.5. Motywy przesunięcia przez Łukasza perykop i fragmentów perykop Mateuszowych, których nie posiada Mk	105
2.3.6. Problem kompozycji na etapie drugim	109
2.4. Trzeci etap budowania struktury. Łukasz wstawia teksty własne	111
3. Przyczyny różnic w strukturze i słownictwie perykop	125
3.1. Różnice w perykopach a tradycja przedewangeliczna	125
3.2. Zmiany w strukturach perykop	127
3.2.1. Niewystarczalność istniejących teorii synoptycznych dla wyjaśnienia zmian w strukturach perykop	127
3.2.2. Wprowadzanie zmian do tekstu-źródła jako zasada redakcyjna	130
3.3. Wyjaśnienie ważniejszych różnic w blokach perykop i perykopach w Łk w stosunku do Mt i Mk	142
3.3.1. Dlaczego Łk ma inne niż Mt opowiadanie o dzieciństwie Jezusa	142
3.3.2. Dlaczego genealogia Jezusa w Łk jest inna niż w Mt	143
3.3.3. Dlaczego kazanie na nizinie w Łk różni się od Kazania na Górze w Mt	147
3.3.4. Ważniejsze zmiany w perykopach przejętych przez Łukasza z Ewangelii wcześniejszych	150
3.3.5. Nowe ujęcie przez Łukasza niektórych tematów Mt	156
Zakończenie	161
Summary	165
Bibliografia	169

ksiądz **Andrzej Kowalczyk**

(ur. 20.02.1940 r. w Radomsku), absolwent Papieskiego Instytutu Biblijnego oraz Uniwersytetu św. Tomasza z Akwinu w Rzymie, doktor habilitowany teologii biblijnej, rektor Gdańskiego Archidiecezjalnego Kolegium Teologicznego w Gdyni, wykładowca teologii biblijnej w Gdańskim Seminarium Duchownym w Oliwie oraz we Filii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Tczewie, autor licznych artykułów z dziedziny biblistyki. Jego specjalnością jest problem podobieństw i różnic w trzech pierwszych Ewangeliach oraz geneza Ewangelii. Przed książką „Geneza Ewangelii Łukasza” napisał książki: „Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii Mateusza” oraz „Geneza Ewangelii Marka”. Jest on autorem oryginalnej teorii powstania Ewangelii według św. Mateusza w ścisłej relacji z pierwszymi sześcioma księgami Starego Testamentu. Jako jeden z nielicznych dzisiaj biblistów broni on tradycyjnej nauki o pochodzeniu Ewangelii według św. Marka od Ewangelii według św. Mateusza.

* * *

W redakcji swojej Ewangelii Łukasz nie chciał być zupełnie niezależny, postanowił wykorzystać dwie poprzednie, a jednocześnie nie powtórzyć ani ich kompozycji, ani struktury ich perykop. Redakcję trzeciej Ewangelii możemy podzielić na trzy etapy. Etap pierwszy to przejęcie z Mk pewnej ilości perykop i przeredagowanie ich w świetle paralelnych perykop Mateuszowych. Kolejność tych perykop Łukasz w niektórych przypadkach zmienia. Właśnie zasadnicza zgodność kolejności perykop w Lk z Mk sugeruje, że Mk był dla Łukasza podstawą dzieła. Drugi etap to przejęcie z Mt tych perykop, których Mk nie posiada. Jednak dużą część perykop Mateuszowych Łukasz usuwa, głównie ze względu na ich ścisłe powiązanie ze środowiskiem żydowskim. Perykopy Mateuszowi Łukasz włącza według własnej koncepcji, nie trzyma się ich kolejności w Mt. Trzeci etap to włączenie do Ewangelii własnych perykop. W książce tej staram się odpowiedzieć, dlaczego odrzucone przez Łukasza perykopy Mateuszowe i Markowe nie mieściły się w koncepcji jego Ewangelii, oraz dlaczego Łukasz zmienił kolejność niektórych z nich. Dużo miejsca poświęcam też problemowi różnic w strukturze perykop w Lk w stosunku do Ewangelii poprzednich. Chcę przekonać czytelnika, że zarówno Łukasz jak i Marek zmieniali teksty swoich źródeł nie tylko z powodów literackich czy teologicznych, ale również dla samej zmiany. W rozdziale trzecim poruszam między innymi trudny do wyjaśnienia problem różnic dwóch wielkich bloków perykop: opowiadania o dzieciństwie w Mt i Lk oraz Kazania na Górze w Mt i kazania na nizinie w Lk, oraz problem różnic w genealogii Jezusa. Jeżeli Łukasz znał Mt, trzeba odpowiedzieć na pytanie, dlaczego włączył do swojej Ewangelii zupełnie inną genealogię.

